

BENYIK GYÖRGY

Katolikus teológusképzés Magyarországon

Bevezetés

A teológusképzés és a papképzés az ősegyházban nem tartozott szorosan össze. A szerzetes- és teológusképzés jóval közelebb állt egymáshoz, hiszen a szerzetesek nem csupán egyes aszketikus irányzatokat képviseltek, de függetlenségük azt is lehetővé tette, hogy elmélyedjenek a szent könyvek tanulmányozásában, s minél meggyőzőbb és hitelesebb tanúságtételt fogalmazzanak meg Istenről. Ezért az ősegyház teológiai összefoglalói vagy himnuszok, vagy zsinati szövegek. A modern katolikus teológusképzés kezdetét talán a párizsi teológia (1250) jelentette, ahol Aquinói Tamás is működött.¹ A koldulórendiek közül sokan már nem a távoli rendházakban, hanem a nagyvárosok oktatási intézményeiben tanították növendékeiknek a teológiát és az aszketikus életet. Akkoriban a jog és a medicina mellett a teológia volt az az egyetemi tanszak, amely nagy tömegeket vonzott, a papképzés és a teológusképzés pedig már szinonimák voltak. Csak jóval a reformáció térhódítása után jelent meg a katolikus felsőoktatásban is a civil teológusképzés, ami azt jelentette, hogy a növendék hallgatta ugyan a teológiát, de nem állt szándékában elkötelezni magát a papi vagy szerzetesi életre.

Ebben a tanulmányban nem vállalkozunk a katolikus teológiai oktatás teljes történeti fejlődésének bemutatására, sőt a 20. századi nemzetközi teológiai irányzatok bemutatására sem.² Csupán az újabb magyar katolikus teológusképzésről beszélünk, s közben néhányszor utalunk majd a legfontosabb fejlődési pontokra. Fő célunk, hogy érthetővé tegyük a jelenlegi képzést a művelt olvasóközönség számára.

Magyarországon jelen pillanatban több képzési rendszerben tanulnak a katolikus teológiai főiskolákon. A civil hallgatók nagy hányada a 8 féléves, főiskolai szintű hittanár/hitoktató diplomát célozta meg, de néhány intézmény jogosult egyetemi szintű képzésre is, mint például a Szegedi Hittudományi Főiskola.³ Az egyetemi képzésen belül is két irány különül el: a 10 féléves egyetemi szintű hittanár,⁴ illetve az egyetemi szintű teológus⁵ szak. A teológus fogalom az utóbbihoz, illetve a papképzéshez kapcsolódik. Áttekintésemben a főiskolai hittanári szak követelményeire és tárgyaira nem térek ki. E szakon általában véve a teológiai szaktárgyak nagyrészt megegyeznek ugyan az egyetemi szintű képzésével, de kisebb

óraszámában hallgatják azokat. A főiskolai tanári képzés tanrendje természetesen az államilag előírt pedagógiai-pszichológiai tárgyakat is tartalmazza.

Az ún. bolognai folyamat, amely most kerül országosan bevezetésre, a katolikus teológiai felsőoktatást is érinti. E képzési rendszer alapján változtatja meg a felsőoktatás struktúráját, bemutatása meghaladja ennek a cikknek a kereteit.

Mivel a különböző felekezetek között nincs rendszeres bibliográfiai tájékoztatás, a lábjegyzetekben igyekszem felsorolni azokat a könyveket, amelyek mai katolikus teológiaoktatásunk gerincét képezik.

A katolikus teológiai oktatás kerete

Papképzés

A hazai katolikus teológusképzés számos egyházi felsőoktatási intézményben folyik,⁶ legtöbb esetben egybekapcsolva a pap-, illetve szerzetesképzést.⁷ Az oktatás és a lelki nevelés általában 30-60 fős bentlakásos intézetekben folyt, főiskolai vagy egyetemi végzettségű paptanárok vezetésével. A tantestület, vagy legalább egy része, egy fedél alatt lakott a növendékekkel, egy asztalnál étkezett velük, s a lelki programokon, miséken, zsolozsmákon is többnyire együtt volt a diákokkal. A lelki beszélgetésekre bőségesen jutott idő, hiszen a papi szemináriumokban szabályozott közös élet folyt. Ily módon képeztek – s képezik ma is – a pap- és szerzetesnövendékeket.⁸ A jelenlegi (2005-ös) statisztika szerint 283 kispap tanul a magyar katolikus teológiákon. Ha ehhez hozzávesszük a szerzeteseket is, akkor több mint háromszáz olyan növendékünk van, aki tanulmányai végén életmódszerűen elkötelezi magát az egyházi szolgálatra.⁹ Civil teológusokat korábban nem képeztek nálunk.

„Civil” teológusképzés

Ezt a képzési rendszert és szerkezetet lényegesen megváltoztatta az ún. „civil teológus” képzés. 1978 szeptemberétől a Budapesti Hittudományi Akadémián Nyíri Tamás elindította a levelező teológiát, később, 1983-tól Szegeden is elindult a képzés. Az 1990-es évektől minden teológiai főiskolánkon megjelennek a civil hallgatók, sőt néhány újonnan alapított intézet kifejezetten az ő képzésüket helyezi előtérbe. 2005-ben a Szegedi Hittudományi Főiskolán 35 egyházmegyes kispap, 20 ferences szerzetes növendék és körülbelül 370 civil hallgató tanul. Egyes becslések szerint évente körülbelül 1800 civil érdeklődő kerül be a teológiai felsőoktatási rendszerbe, ami azt jelenti, hogy az elmúlt 15 évben körülbelül 27 ezer hallgató részesült teológiai oktatásban. Ők azok, akik a 4, illetve 5 éves képzés keretében nagyjából ugyanazt a tudományt sajátítják el, amit a jövő papok és szerzetesek. (Most nem beszélek az egyházmegyei teológiai tanfolyamokról, amelyek 1-3 éves keretben igyekeznek hitoktatókat képezni: egyházmegyenként évi 50-100 főről van szó.¹⁰ Diplomájuk csak egyházi érvényű.) Tehát a közel 2000 papra személyenként 13,5 teológiát végzett civil jut. A magyar katolikus egyház történetében sosem látott helyzet állt elő.

Különbség a papképzés és a civil teológusképzés között

A papszentelés, a szerzetesi fogadalom és a teológiai diploma három különböző dolog. Az első két esetben nemcsak a tudomány, hanem az életmód elsajátítása és az elköteleződés is megtörténik. Egyházmegyes papnövendékek (kispapok) esetében az illetékes püspök a nevelőtanárok és a tantestület meghallgatása után dönt arról, hogy elvégezhető-e a szentelés. Szerzetesnövendékek (novíciusok) esetében a rendtagok, akiket a novíciusmester előzetesen tájékoztat, szavazással döntenek.¹¹ Ha kispapokról van szó, a pszichikai érettség, az együttműködési készség, az elkötelezettség gyakorlati megjelenése, káros szenvedély hiánya vagy megléte képez döntő szempontot. Az illetékes püspök félévente minden egyes növendékről – megadott szempontok alapján készült – írásos jelentést kap.¹² (A jelentést a növendéknek is meg szokták mutatni.) A növendék a diakónussá, illetve pappá szentelést írásban kérvényezi, a tantestület pedig titkos szavazással dönt arról, hogy a kérés teljesítését vagy elutasítását tartja-e helyesnek. A kérvény a tanári állásfoglalással együtt kerül a püspökhöz. A püspök általában már kétharmados támogatottságnál a felszentelés mellett dönt, de felül is vizsgálhatja a tanári kar álláspontját. Vitatott esetben a növendék egy plébános mellé kerül próba-időre. A döntés felelőssége azonban mindenképpen a püspöké: „Kezedet elhamarkodottan ne tedd föl senkire” (1Tim 5,22). Az utóbbi időben már a teljes döntési folyamatot archiválják, s ha később mégis felmentésre kerül sor, az anyagot továbbítják Rómába. A szentelésnek mindenkor feltétele a teológiai abszolutórium vagy diploma.¹³

A novíciusnak el kell fogadnia a rend sajátos céljait, képesnek kell lennie egyetlen házon belül harmonikusan együtt élni a többi rendtaggal. Éppen ezért a fogadalomra bocsátásról minden teljes jogú rendtag szavaz. A szavazás és a felvétel módját a rendi alkotmány szabályozza. Minden rendtag egy szavazattal bír, a fogadalomra bocsátáshoz kétharmados támogatottság szükséges. A ferenceseknél például az alkalmasságot fehér, az alkalmatlanságot fekete babszem jelzi, amelyet közös kosárba dobnak a rendtagok: ezért a szavazást babozásnak is nevezik. A szavazás titkos.

Civil teológus esetében a felvételi elbeszélgetésen kívül csak a vizsgák és a sikeres szigorlatok döntenek a diploma megadásáról. Már a képzés megindulásakor nyilvánvaló volt, hogy a tudományos és a lelki képzés radikálisan szét fog válni, ezért nagy szükség lesz megfelelő számú, intézménytől független lelkigyakorlatra. A civil teológusoknak több csoportja van. Egy részüknek nincsen lelki kapcsolata egyházközséggel vagy hívőkkel, s csupán érdeklődésből látogatja a hittudományi főiskolát. Ellenben vannak olyanok, akik valamelyik lelkiségi mozgalom tagjai, és a mozgalmon belül szoros lelki kapcsolatban élnek. Gyakori eset, hogy tanulmányi idejük közben csatlakoznak valamelyik ifjúsági csoporthoz. Mégis: maga a folyamat, a hallgató – esetleges – lelki beépülése teljesen kívül esik a főiskola hatáskörén. A világnézeti semlegesség az állami felsőoktatás alapkövetelménye, így az egyházi felsőoktatás integrálódása felgyorsította a tudományos és a lelki képzés szétválását. Hangsúlyozták ugyan, hogy az integráció csak a formai kereteket szabályozza, de a képzés tartalmát nem érinti. A katolikus intézmények esetében mégis azt kell mondanom, hogy a teológusképzés korábbi lelki-szellemi egysége megbomlott. Pénzügyi szempontból ugyan – átmenetileg – javult a helyzet, a képzési szintek is jobban szétváltak, a diplomaadás feygelme

is szigorodott. Másrészt a teológia, amely eredetileg Istenről szóló beszédet jelentett, egyre inkább tudásalapúvá, sőt a legutóbbi időben gyakran pusztán kreditserzési lehetőséggé vált. Az áthallgatási lehetőségek megnyílásával a pedagógus és általános művelődési szakok hallgatói, a kulturálistan- és pedagógus-növendékek egyre nagyobb számban jelennek meg a teológiai fakultásokon, de akár érdeklődésből, akár érdekből tanulnak és vizsgáznak, egyházközségi elkötelezettségükről egyáltalán nincs képünk. Elvben megtörténhet, hogy a hallgató ateista.

Sokatmondó tény, hogy korábban a civil végzetetteknek 50, mostanában csupán 10-20%-a vállalt munkát egyházi általános és középiskolákban. A másik figyelmeztető jel, hogy az egyház berkein belül végzett munka korábban 5-10 évig tartott, ma pedig általában 2-5 évig tart.

A 20. századi katolikus teológia konfliktusai

A katolikus teológia a 18–19. század fordulójának krízise után XIII. Leó (1878–1903) pápaságától kezdve egyértelműen a bezárkózás felé indult. A Biblia, az őskereszténység és a dogmatörténet kutatásában a protestáns tudományosság megelőzte a katolikusokat. A katolikus felzárkózás a 20. században kezdődött el, főleg az exegetikai, patrológiai kutatások és a vallástörténeti érdeklődés felélénykülésével. Hely hiányában most csak a legfontosabb neveket említem. Alfred Loisy (1857–1940) mozgalmának hatására jelent meg Lagrange *École Biblique* című folyóirata Jeruzsálemben. J. Huby SJ kiadta vallástörténeti enciklopédiáját (1919), sorozatban jelentették meg a patrológiai írásokat, például a *Corpus scriptorum christianorum orientalium* sorozatban (1903-tól).¹⁴ A *Revue Bénédictine* (1909) a teológiatudományt a korábbi katolikus gyakorlattól erősen eltérő módon kezdte művelni. Míg a modernizmus elítélése korábban válságot hozott,¹⁵ a XII. Pius által kibocsátott *Divine Afflante Spiritu* enciklika enyhülést jelentett a biblikusok, de más teológusok számára is.

A morálteológiában soha nem látott nyomást kellett elviselni a jobboldali és a baloldali ideológiák részéről: a náciizmus és a kommunizmus egyaránt be akarta kebelezni a keresztény morált.¹⁶ Mindeközben a hagyományos teológusképzés nem tudta megragadni a kor kérdéseit. Magyarországon ez úgy nyilvánult meg, hogy a hallgatók 1960-ig latinul tanultak és latinul vizsgáztak egy olyan teológiából, amelyet később nem használtak, míg a magyar teológiai publicisztika – pasztorális és lelki irodalom címen – teljesen más témákkal foglalkozott. A legjobb és leghatásosabb teológiai közíró Prohászka Ottokár (1858–1927) püspök volt,¹⁷ aki ellen a Szentszék – az egyházi nagybirtokokkal kapcsolatos megnyilvánulásai miatt – baloldaliság gyanújával folytatott vizsgálatot, míg az elmúlt fél évszázad magyar sajtója jobboldali ideológusnak bélyegezte őt. A katolikus teológusok küzdöttek a Harmadik Birodalommal, küzdöttek a kommunizmussal, néhány képviselőjük azonban az ökumenikus teológia miatt került bajba, a tradicionalisták támadása következtében. A második világháború után fokozatosan a szekularizáció kérdése került előtérbe, legalábbis Európában. A II. vatikáni zsinat egyfajta válasznak tekinthető, amely soha nem látott mértékben alakította át a katolikus teológiát, egyben nagy félelmet váltott ki konzervatív körökben. A zsinat vezető teológusai a *Consilium* folyóirat köré gyűltek, amely abban az időben négy

nyelven is megjelent. Alapítói között volt Josef Ratzinger professzor is, akit XVI. Benedek néven 2005. áprilisában pápává választottak. A magyar teológusok közül Szenyay András (későbbi pannonhalmi főapát) és Nyíri Tamás tartozott a *Consilium* köréhez. Ugyanebben az időben Gál Ferenc mérsékelt dogmatikus, eredetileg új típusú, biblikus dogmatika bevezetésével kísérletezett. A magyar katolikus teológusképzés azonban az 1950-es években elveszítette külföldi kapcsolatait; ezek lassú újjáéledése csak a 70-es években kezdődött.

A katolikus teológiai oktatás anyaga

A papok képzéséről a 235-ös kánon rendelkezik: legalább négyéves képzési időt ír elő.¹⁸ Ez annyit jelent, hogy amikor a filozófiai és a teológiai képzés más-más helyen történik, akkor sem lehet a képzés idejét csökkenteni.¹⁹ Ez az időhatár ugyanis nem a képzés, hanem a szemináriumi tartózkodás minimuma. Hiszen megtörténhet, hogy a papnövendék a képzési időnek csak egy részét tölti közösségben.²⁰ A papi szemináriumok feladata, hogy összehangolják a papnevelde programját és a képzés programját. Működésük során összhangban kell maradniuk a II. vatikáni zsinat „Optatum Totius” rendelkezésével.²¹ A képzés irányelveit az „Optatum Totius” 13–18. pontja határozza meg. A 13. pont a latin nyelv, a Szentírás és a szent hagyomány elsajátítását tűzi ki célul. A 14. pont a filozófiai és teológiai tanulmányok egyeztetését írja elő. A 15. pont a mindig érvényes filozófiai elvek és a természettudomány megfelelő szintű megismerését követeli meg. A 16. pont leszögezi, hogy a Szentírás tanulmányozásának meg kell előznie a dogmatikus tanulmányokat, a dogmatikus állításokat pedig történeti összefüggésben kell tanítani. A 17. pont a tárgyak arányáról és összhangjáról is rendelkezik, egyben felül kívánja vizsgálni a régi oktatási módszereket. II. János Pál az *Ex corde Ecclesiae* című apostoli rendelkezésében a katolikus egyetemeket külön is szabályozta.²²

Ez a viszonylag hosszú bevezetés azért szükséges, mert nélküle érthetetlen az a képzési háló, amelyben a mai teológusképzés folyik. A „civil” képzés²³ bevezetésekor a gyakorlati lelképásztori képzés, valamint a lelképásztori kiegészítő²⁴ képzés sajátos feltételeit szeretnénk volna megteremteni. Civil hallgatóink – megélhetésükre gondolva – általában más szakot (történelem, irodalom, modern idegen nyelv, esetleg sport vagy kulturális szervezőmunka) is választanak maguknak.

Nagyon fontosak a hitoktatással kapcsolatos rendelkezések, hiszen a végzett civil teológusok kezdetben főleg a hitoktatásban helyezkednek el. Bár a katolikus egyház tanítása szerint a hitoktatás elsősorban a szülők joga és kötelessége, a szentségi katekézist legtöbb esetben képzett teológusok, papok és világiak végzik, iskolában vagy templomban. A kánon szerint katolikus egyetemek, ezen belül teológiák létesítése az egyház joga (807. C.), s bár a felügyeleti jog a püspöki konferenciákat illeti (809. C.), de az alapítás tényét és a szabályzatot az Apostoli Szentszék (Róma) hagyja jóvá (817. C.) A teológiai fakultásokon a három szent tudomány – teológia, kánonjog, filozófia – különleges súlyt kap.

A teológiai fakultások felépítése nagyjából mindenütt azonos: biblikus tanszék,²⁵ egyháztörténet és patológia tanszék,²⁶ erkölcsteológia tanszék,²⁷ filozófia tanszék,²⁸ szisztematikus teológia tanszék,²⁹ neveléstudományi és pszichológia tanszék.³⁰

A teológiatanítás szintjei

Korábban már említettem, hogy az állami akkreditáció közvetlenül ugyan nem érintette a képzés tartalmát, de formai előírásaival mégis változást eredményezett a teológiai oktatás szerkezetében.³¹ Sőt azt is kijelenthetjük, hogy a főiskolai és egyetemi hittanári szakok bevezetése, az elkülönített levelező szakok létrehozása, az egy- és kétszakos képzés alapvetően nagy változásokat idézett elő.

A teológiaoktatás felosztása tanszékek szerint

Filozófia

A filozófiaoktatás a teológiákon alapvetően két részre oszlik: egyfelől a filozófiatörténet,³² másfelől a teológiai reflexióhoz szükséges filozófiai témák, vagyis a szisztematikus filozófia oktatásáról beszélünk. A katolikus teológiákon a szisztematikus filozófia keretében hagyományosan Aquinói Tamás filozófiáját oktatták³³ mint úgynevezett katolikus filozófiát. A hagyományos felfogásban a filozófia a teológia szolgálóleánya (*ancilla theologiae*), ezért a szisztematikus filozófia elsőbbséget élvezett a filozófiatörténettől szemben. Abban az időben, amikor a profán filozófiaoktatás Marx, Engels, Lukács György, Heller Ágnes bemutatására és értelmezésére összpontosított, a katolikus teológiákon Kant, Hegel, Heidegger, a perszonalizmus és a fenomenológia oktatására helyeződött a hangsúly, főleg Karl Rahner jezsuita teológus erős hatása következtében. Az 1970-es évektől azonban az újskolasztika³⁴ is erősödik, bár hazai megjelenéséről csak 1990 után beszélhetünk.

Szisztematikus filozófia

Több filozófiai témakör összefoglaló megnevezése. Az egyes tárgyakat az alábbiakban részletezem.

Ismeretelmélet • Fontosabb témakörei a következők: Mi az ismeretelmélet fő kérdése? Miért kételkedhetünk ismereteink megbízhatóságában? Az újkori filozófia sajátos vonásai az ókori és középkori filozófiához képest. Descartes, Hume és Kant elmélete a fogalmi megismerésről, illetve a fogalom és a valóság közti ellentét. Az érzékelő tapasztalás folyamata. A lényeglátás és az ismeretek objektivitása. A transzcendentális tapasztalás feltétlensége. A valóság egzisztenciális megtapasztalása.³⁵

Kozmológia • Témái az alábbiak: Az anyagi lét filozófiai leírása. A tér és az idő. A világegyetem kialakulása, jelen állapota és jövőjének kilátásai. Az esetleges anyag szükségszerű alapjai. Az élet megjelenése, a test mint organizmus. Az élet végső alapja és célja. Az érzékelés: az állati létrend; az érzékelés és a psziché kapcsolata. Az evolúció. A kozmosz fejlődésének transzcendentális alapjai.³⁶

Filozófiai antropológia • A filozófiai alapú etika és a pszichológia összevonásából

jött létre, amelyet Magyarországon Nyíri Tamás kezdeményezett.³⁷ Témái: Fogalmi és módszertani bevezetés. Az ember morfológiai különállása, nyitottsága a világra. Társadalmi, történelmi és személyes léte. A test és a lélek. Az emberi lét értelme.³⁸

Ontológia • Tárgyát a lét képezi. Mint alapvető metafizika kerül bemutatásra. Nagyobb témái: A helyes állítás, amelynek igaz volta ésszerűen nem tagadható. A létről való tudás ténye és módja. Azonosság és különbözőség. Általánosság és egyediség. A létezők analógiája. A változás fogalmi megragadása. A létesítő okság és a célokság. Szubsztancia és akcidencia. A lét mint szellemi valóság.³⁹

Filozófiai istentan • Fő kérdései: Isten értelmi megismerésének feltételei. A transzcendentális tapasztalás. Az istenbizonyítás lehetősége és nehézségei. Hagyományos és újszerű utak Istenhez. Antropológiai istenérvek, kozmológiai istenérvek, Anselmus istenérve. A helyes beszéd Istenről. Isten tulajdonságai. Isten teremtő működése. A rossz eredete.⁴⁰

Szentírástudomány

Úgy tudom, a hagyományos protestáns nézet szerint a katolikus bibliaoktatás rossz, vagy legalábbis kevésbé fontos, mint a filozófiai, a kánonjogi és a dogmatikai képzés. Ez a nézet a reformáció korából öröklődik, és annak a katolikus tévképzetnek felel meg, hogy a protestánsok nem értenek a filozófiához, csak a Szentírást ismerik. Kétségtelen, hogy a 16. század óta a katolikus egyházban a bibliaoktatás a legkeményebb központi ellenőrzés alatt állt. A reformáció korában a jezsuiták központosított rendje szerezte meg a Szentírás tanításának jogát: nem véletlen, hogy az első magyar nyomtatott katolikus Biblia fordítója, Káldy György⁴¹ is jezsuita volt. A katolikus teológián a Bibliát a latin szöveg alapján értelmezték. Az első katolikus bibliatársulat 1814-ben jött létre Würzburgban, magyar katolikus bibliatársulatot pedig Tarjányi Béla professzor alapított az 1980-as évek végén. A katolikus bibliatudományban a 19. század végén kitörést jelentett Lagrange munkássága az École Biblique intézet keretében.⁴² 1893-ban XIII. Leó pápa *Providentissimus Deus* enciklikája nemcsak a Neovulgata redakcióját gyorsította fel,⁴³ hanem új kutatásokra is sarkallta a katolikus biblikusokat. A pápai biblikus bizottság 1906-os megalakulása, majd a Pápai Biblikus Intézet ezt követő létrehozása jótékony hatással volt a katolikus biblikum művelésére. 1920-ban a *Spiritus Paraclitus* enciklika egyfelől ugyan bírálta, másfelől azonban további kutatásra buzdított. Igazi áttörést azonban az 1943-as *Divino Afflante Spiritu* enciklika hozott, amely sürgette az eredeti szöveg alapján történő írásmagyaroztatást, egyben feloldotta a modernizmusellenes tiltásokat. 1960–61-ben ugyan a Hittani Kongregáció néhány neves biblikust elítélt, de XXIII. János már 1962-ben lezárta az ügyet, a Dei Verbum zsinati konstitúció pedig szabad teret engedett a történetkritika alkalmazásának. A katolikus bibliakutatás szabadságát – protestáns olvasó számára – talán jól példázza az a „titkos” szakvélemény, amelyet a női papságra vonatkozó bibliai tanításról fogalmaztak meg. A szakvélemény készítői 17:0 arányban azon a véleményen voltak, hogy a Biblia ebben a kérdésben nem ad világos választ, míg 12:5 arányban kerekedett felül az a nézet, hogy sem a Szentírás, sem Krisztus üdvterve önmagában nem zárta ki a női papság lehetőségét.⁴⁴ A Szentszék végül tudomásul vette a szakvéleményt.

Ma a magyar katolikus teológiákon a bibliikumot mindenütt a legnagyobb óraszám-ban tanítjuk. Az alábbiakban az oktatás anyagát részletezem.

Ószövetség tantárgy • Ennek keretében a hallgatók megismerkednek az ókori kultúrákkal (sumér, akkád, babiloni, kánaáni, asszír, egyiptomi, görög), de csak olyan mértékben, amennyire a bibliatudomány ezt megkívánja. Az ószövetségi bevezető fölkészíti a hallgatókat az egyes szövegek elemzésére. (Maga a szövegelemzés az exegézis tantárgy keretében történik.)⁴⁵ Az oktatás tartalmi szempontból országosan megegyezik, de a Pázmány Péter Katolikus Egyetem teológiai fakultásán posztgraduális képzést is folytatnak, elmélyült szövegkritikai kutatással.

Ószövetségi szövegmagyarázat • A Genézis első három fejezetét részletesen magyarázzák. Ehhez társulnak a biblikus teológiai témák: a történelemszemlélet és a történetírás kialakulása Izraelben, az emberek közti szövetségkötések jellemzői az Ószövetségben, Isten szövetségre lépése az emberrel, s az ember válasza erre a szövetségre.⁴⁶

A második exegetikai tömböt a próféták néhány válogatott fejezete képezi, amelyhez egy elméleti fejtegetés társul: Szentírás-magyarázat az egyházban.⁴⁷

A harmadik műfaji tömböt a zoltármagyarázat képezi. A választott zoltárok exegézisének⁴⁸ kívül a Zsoltárok könyvének felépítése, az egyes zoltárműfajok és a zoltárértelmezés történeti áttekintése alkotja a témát.

Újszövetség tantárgy • Ennek keretében megismerkednek a hallgatók az intertestamentális kor kultúrájával, a zsidó és keresztény apokrifirodalommal, valamint a Közel-Kelet 1–2. századi történetével, különös tekintettel a zsidóság szétszórására és a kereszténység születésére. A hellén és zsidó történelemből csak annyit ismertetünk, amennyi az Újszövetségre tekintettel föltétlenül szükséges. Az újszövetségi bevezető előkészíti a hallgatókat az egyes szövegek elemzésére.⁴⁹ (Maga az elemzés az exegézis tantárgy keretében történik.) Közelmúltbeli fejlemény a biblikus teológia önálló megjelenése az oktatási programban; sok intézményünk azonban – tanártól függően – a biblikus teológiát ma is a szövegmagyarázat részeként oktatja.

Újszövetségi szövegmagyarázat • Első helyen szerepel néhány válogatott fejezet a Corpus Paulinumból. Pál leveleinek fő témái önállóan kerülnek bemutatásra. Végül választott szakaszok exegézise következik a levelek kronologikus rendjében.⁵⁰

A következő szemeszterben Márk, Máté és Lukács egyes részleteinek párhuzamos olvasása folyik. Jézus szenvedéstörténetének közös és eltérő hagyományait önállóan mutatjuk be.⁵¹

Külön szemeszterben elemezzük a hegyi beszédet (Mt 5–7), valamint Lukács és Máté gyermekségtörténetének felépítését és teológiáját.⁵²

Fontosnak tartom az ó- és újszövetségi apokrifeket tárgyaló szemináriumot, amely elméleti bevezetőt és gyakorlati elemzéseket tartalmaz. A félév végén szemináriumi dolgozatot kell írni egy-egy apokrif iratról, előzetesen megbeszélte szempontok szerint.⁵³

A magyar katolikus bibliatudomány örvendetes fejleményének tartom, hogy az 1990 óta megrendezett Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferenciákon⁵⁴ fontos ökumenikus eszmecsere bontakozott ki. Eddigi legnagyobb teljesítményünk a Jeromos Bibliakommentár lefordítása és kiadása volt.⁵⁵

Ókeresztény irodalomtörténet

A római katolikus teológiában a patológia iránti érdeklődés a II. vatikáni zsinat után határozottan erősödött. Még XXIII. János megalapította Rómában a patrisztikai intézetet, de rajta kívül számos zsinati főpap is támogatta az elmélyült patrisztikai kutatásokat. A tudományszak hazai képviselői közül Radó Polikárp, Artner Edgár és Timkó Imre emelkedett ki, a legjelentősebbet azonban a 2004-ben elhunyt Vanyó László alkotta ebben a diszciplínában. Itt említem meg, hogy korábban a nyíregyházi görög katolikus teológián a dogmatikaoktatás túlnyomóan az ókeresztény egyházi irodalom és az ókori zsinatok történetének tanítását jelentette.

Hallgatóink lényegében két féleven át tanulnak patológiát, más néven ókeresztény irodalomtörténetet.⁵⁶ Fontosabb témáik a következők: A patológia fogalma és története. Apokrif és pszeudepigráf iratok: Jakab protoevangéliuma, Tamás evangéliuma, Péter és Pál apostol aktái, Barnabás-levél, Hermász Pásztora, keresztény Szibyllák. Az apostoli atyák: Római Szent Kelemen első levele, Antiochiai Szent Ignác levelei, Didakhé. A II. századi görög apologéták: Jusztinosz, Tatianosz és Athenagorasz. A III. század heretikus és antiheretikus irodalma: gnoszticizmus, valentinizmus, markionizmus, montanizmus, Irenaeus, Római Hippolütosz, alexandriai iskola, Alexandriai Kelemen, Órigenész.

A második félev anyagát a 4. századi teológiai irányzatokkal és zsinatokkal kezdik: Arianizmus, anomoiánusok, homousziánusok, homoiusziánusok, homoiánusok. A kappadókiai atyák: Nagy Szent Baszileiosz, Nüsszai Szent Gergely, Nazianzoszi Szent Gergely. Katechetikai és exegetikus irodalom a 4. században: Jeruzsálemi Kürillosz, Tarsuzsi Diodorosz, Johannész Khrüzosztomosz. Az 5. század teológiai vitairodalma: Nesztoriusz, Alexandriai Kürillosz, Küroszi Theodorétosz. A 4–7. század nagy teológusai: Szent Ambrus, Szent Jeromos, Szent Ágoston, Pszeudo-Dionüsziosz Areopagita, Hitvalló Maximus.

Egyháztörténelem

A magyar egyháztörténetírás relatíve mindig jó volt. Kiváló forráskutatóink voltak, mint Pray György, Katona István, Fraknoi Vilmos és Karácsonyi János. Bangha Béla és Ijjas Antal nyolckötetes egyháztörténete (1937–1941) erőteljes apologetikus szemléletet tükröz. Félegyházi József (1967) jóval tárgyyszerűbb, de műve csak a korai középkort öleli fel. Ma Hermann Egyed (1973), Adriányi Gábor (1975) és Szántó Konrád (1983) egyháztörténete a legelterjedtebb a magyar katolikus teológiákon.

Az oktatás négy féleven át tart: az általános egyháztörténet, a pápák és zsinatok története és a fontosabb teológiai áramlatok bemutatása képezi a gerincét.⁵⁷ A magyarországi egyháztörténet általában sajnos nem kap kellő hangsúlyt a katolikus teológiai képzésben. A szerzetesi teológiákon a szerzetesség, illetve az adott rend történetével egészül ki az anyag. A reformációval és a protestantizmus elterjedésével kiemelten foglalkozunk.⁵⁸ Ugyancsak nagy súlyt kap a Tridentinum és a katolikus reform korszaka. A legújabb kor egyháztörténetét a francia forradalomtól számítjuk. Kiemelten bemutatjuk a felvilágosodás hatását az egyház életére. Külön tárgyaljuk a 19. század olyan jelentős eszmeáramlatait, mint az ontologizmus, a racionalizmus, a moderniz-

mus. Az újkori pápák életútjával – VI. Piustól VI. Pálig – részletesen foglalkozunk. Kellő súlyt kap a római kérdés, amely a pápaság közéleti szerepét megváltoztatta. További jelentős témát képez a pápaság helyzete a két világháborúban, valamint a II. vatikáni zsinat története és tanítása.

Egyházjog

Az egyházjog oktatása a magyar katolikus teológiákon hagyományosan fejlett volt. Úgy tartották: aki karriert akar, egyházjoggal foglalkozik. Serédi Jusztinián részt vett a *Codex Iuris Canonici* megalkotásában, később esztergomi bíboros-hercegprímássá nevezték ki; Bánk József, aki szintén nemzetközi hírnév egyházjogász volt, az egri érsekségig vitte.

Az egyházjogi képzés a különböző teológiai főiskolákon nagyon eltérő mélységű, és a szerzetesi teológiákon a szerzetesi joggal egészül ki.⁵⁹ A fontosabb témakörök így következnek egymás után: Jogfilozófiai bevezető, a jog fogalma, szükségessége, sajátosságai. A kánonjog sajátossága, biblikus alapjai. Az egyházjog fejlődése korszakos tagolásban: az apostoli időktől Gratianus dekrétumáig, a *Corpus Iuris Canonici* kialakulásától a trentói zsinatig, illetve a trentói zsinattól az 1917-es *Codex Iuris Canonici* kiadásáig. Az 1983 óta hatályban lévő egyházjog. A hatályos egyházjog részterületei: a fizikai személyek mint jogalanyok, a jogi személyek, az egyháztagság kérdései. (Például a keresztség jogi szempontból, a világiak jogi helyzete, az egyháziak – papok és szerzetesek – jogi helyzete.) Az egyházjog kutatása terén kiemelkedő szerepe van a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teológiai Karának kebelében működő jogi posztgraduális intézetnek, amelyet Erdő Péter hozott létre. Itt nemzetközi joggal és időszerű jogi kérdésekkel is foglalkoznak.

Fundamentális teológia

Korábban apologetikának⁶⁰ hívták ezt a tantárgyat, amely a 18. századig főleg a protestáns tanokkal szembeni katolikus válaszokra és vitákra koncentrált. A 19–20. században a modern világ által felvetett kérdésekre adható válaszok is fontos részévé váltak. A II. vatikáni zsinat után erősen átalakult, most akár természetes teológiának is nevezhetnénk. A fundamentálteológia fejlesztésében Karl Rahner fontos szerepet játszott,⁶¹ maga a folyamat pedig részben ökumenikus párbeszédként zajlott le.⁶² A tárgy főleg a kinyilatkoztatás megközelítésének módjaival foglalkozik. A 20. századi katolikus teológusok egy része – Y. Congar, H. Küng, E. Schillebeeckx – valóban jelentőset alkotott ebben a témakörben. J. Ratzingert – XVI. Benedeket – ugyancsak fundamentál-teológusnak tekintjük.⁶³ Magyarországon Szennay András, Gál Ferenc és Nyíri Tamás alkotott ebben a tudományágban; de a fundamentálteológia erősen befolyásolta II. János Pál gondolkodását is.⁶⁴

Napjainkban a tárgy a vallás fogalmi meghatározásával, a vallási tapasztalattal, a szent és a profán, valamint a vallás és a pszichológia kapcsolatával foglalkozik.⁶⁵ Kiemelt témája a szekularizáció, a fundamentalizmus, valamint a kinyilatkoztatás. Foglalkozik a mítosz és a kinyilatkoztatás, valamint a Szentírás és a hit kapcsolatával. A második félév központi témája az alapvető krisztológia, amely a következő részekből áll: a Krisztus-esemény megközelítése; az Újszövetség keletkezésének teológiai tanulságai;

a Krisztus-esemény őszövetségi háttere; Krisztus igehirdetése Isten országáról; implicit és explicit krisztológiája; halála és feltámadása; a krisztológiai folyamat az Újszövetségben, az újszövetségi krisztológiák áttekintése.

Igen fontos anyagrészt az alapvető egyháztan, ⁶⁶ amelynek főbb témái: Az egyház alapítása és az újszövetségi egyháztan. Az egyházkép változásai a történelem során, valamint a II. vatikáni zsinat utáni egyházkép. Az egyház alapfunkciói: tanúságtétel, liturgia, diakónia – egyben az egyház alapvető ismertető jegyei. További egyháztani témák: intézmény és karizma, klerikusok és laikusok, hierarchia és pápaság, szerzetesség.

Dogmatika

A katolikus dogmatikai képzésben korábban alaptankönyvnek számított Schütz Antal dogmatikája, ⁶⁷ amely alapvetően filozófiai és apologetikus irányultságú volt. Gál Ferenc ⁶⁸ a biblikus és dogmatörténeti szempontok előtérbe állításával lényeges változást hozott. Ma a T. Schneider szerkesztésében megjelent kétkötetes összegzést fogadják el tankönyvként a katolikus teológiákon. ⁶⁹

A dogmatika kérdéskörei:

Istentan • Isten misztériumának teológiai alapkérdései. Az Istenről szóló beszéd hermeneutikai kérdései. Isten megismerésének útjai: a történeti istenismeret bibliai útja (Őszövetség, názáreti Jézus). Dogmatörténeti fejlődés: a történeti istentapasztalat és a filozófiai istenismeret párbeszéde a dogmatikus kijelentések hátterében – történeti áttekintés napjainkig. Az istentan legfőbb kérdéseinek szisztematikus összegzése és rendszerezése: Isten lényegének megismerhetősége, az istentapasztalat megfogalmazásának lehetőségei és határai, az Istennel való beszéd kérdései.

Teremtéstan • Az őszövetségi teremtéshit megfogalmazásai, funkciói. Teremtés és megváltás az újszövetségi írásokban. A bibliai teremtéstan központi tanítása. Párbeszéd az ókori kozmológiai spekulációkkal. A középkori szintézisek és hanyatlásuk. Újkori viták a természettudományos felismerések teológiai értelméről. Összegző, rendszerező reflexió a modern teremtéstan kérdésekről stb.

A krisztológia bibliai alapjai • Az újszövetségi krisztológia és szótériológia őszövetségi háttere. A názáreti Jézus története, önértelmezése és sorsa. Jézus feltámadásának újszövetségi tanúsága. A történeti tapasztalatok első értelmezése: az újszövetségi krisztológiák keletkezése és kibontakozása. Krisztológiai típusok a niceai zsinat előtti korban. A Nicea utáni zsinatok krisztológiája. Krisztológiai modellek napjainkig. A krisztológiai kérdések hermeneutikai irányelvei. A kommunikációelméleti modellben megfogalmazott krisztológia elemei és legfontosabb összefüggései.

Pneumatológia • A Lélek őszövetségi megtapasztalása. A Lélek megtapasztalása és teológiája az Újszövetségben. Az ókeresztény pneumatológia kezdetei. A Szentlélek istenségéről szóló hitvallás kialakulása. A nyugati és keleti pneumatológia eltérő szempontjai. A Lélek helye és funkciója a Szentháromságban. A Lélek és az élet kapcsolata.

Kegyelemtan • A kegyelemtan ó- és újszövetségi alapjai. A kegyelemtani alapprobléma: Pelagius és Szent Ágoston vitája. A reformáció kegyelemtani modelljei. A kommunikációelméleti modell jelentősége a kegyelemtan számára. Szisztematikus összegzés.

Mariológia • Jézus anyja az Újszövetségben. A Máriával kapcsolatos ókori, középkori és újkori megfogalmazások: funkcióik. A Máriára vonatkozó dogmatikus kijelentések határai és lehetőségei.

Szentségtan • A szentségtan ó- és újszövetségi alapjai. Szentségtani megközelítések napjainkig. A szentségek közös jellegzetességei: analóg szentségfogalom, krisztusi eredet, Isten elsődlegessége, a szentség propriuma. Részletes szentségtan: az egyes szentségek jelentése és funkciója a kommunikációelméleti modell kereteiben. Az egyes szentségek teológiája.⁷⁰

Pasztorális teológia

Viszonylag fiatal tudományág. A katolikus teológiákon 1777-től kezdve oktatják, de csak a két háború között indult virágzásnak, legismertebb kézikönyvét pedig 1964-ben kezdték összeállítani.⁷¹ Magyarországon olyan kiváló művelői voltak, mint Mihályfi Ákos⁷² és Bangha Béla.⁷³ A PPKE teológiai fakultásán, s korábban a fakultás jogelődjének számító Hittudományi Akadémián Csanád Béla⁷⁴ tanította, akit költőként és műfordítóként is számon tartanak. A szentségekhez fűződő katekézis oktatását fokozottan felváltotta az életkori katekézis és a sajátos élethelyzetben levő emberek katekézise. A hitoktatás és a hittankönyvek vezérfonalát a katekizmusok adják. Az első római katolikus katekizmus Canisius Szent Pétertől⁷⁵ származik, Magyarországon az egri egyházmegyében vezették be először, még a török hódoltság korában. Az ország többi részén Roberto Bellarmin⁷⁶ katekizmusát vették át. Jelenleg a Katolikus Egyház Katekizmusa van érvényben.⁷⁷ Mivel a katekizmus önmagában nem tankönyv, reá támaszkodva meg kell írni az egyetemi tankönyvet és a különböző típusú hittankönyveket.⁷⁸ Ráadásul az egyházmegyei zsinatok felmérései azt mutatják, hogy a sajátos magyar lelkipásztori szükséglet egyéb segédeszközöket is igényel. A világegyház összefüggésében II. János Pál számos enciklikája igyekezett eligazítást adni.⁷⁹

A pasztorális tanszékek feladata felkészíteni a hallgatókat a lelkipásztori szolgálatra. Néhány teológián, például Szegeden a tanszék fuzionált a neveléstudományi tanszékkel. A katolikus nevelési elvek és a vendégelőadók gyakran profán és liberális nevelési elvei között azonban erős feszültség van.

A pasztorális teológia keretében folyik a retorikai képzés,⁸⁰ valamint az élet- és váltságshelyzetekhez kapcsolódó lelkipásztori beszélgetés oktatása is. A médiamegnyilatkozásokra vonatkozó tudnivalókat ugyancsak a pasztorális teológiai tanszéken oktatják.

Liturgia

Alapvetően a katolikus egyház liturgiájával, a liturgikus évvel és az egyes szertartásokkal foglalkozik.⁸¹ A római és a görög katolikusok eltérő liturgikus hagyományt képviselnek. A trentói zsinattal megkezdődött a római katolikus liturgia radikális egységsítése, ezért a II. vatikáni zsinatig főleg a liturgikus előírások tanítása folyt a tanszéken. A szentségek kiszolgáltatásának módja és formája ma is jelentős részét képezi ennek a teológiai ágának, amely azonban egyre gyarapszik a liturgikus teológia és a

szentségi pasztoráció témáival. Érintőlegesen a többi hazai keresztény felekezet keresztelési, esketési és temetési liturgiájával is foglalkoznak a liturgika tanszéken.

Morálteológia

A morálteológia gyökerei visszanyúlnak az egyházatyákig:⁸² talán Alexandriai Kelemen volt az egyik első keresztény moralista. A későbbiekben Szent Ágoston gyakorolt meghatározó befolyást.⁸³ A szisztematikus morálteológia kialakulását nagyban segítették a gyóntatói kézikönyvek,⁸⁴ amelyekben egyházi és világi jogi utasítások, erkölcsi fejtegetések és a lelkipasztorolásra vonatkozó megjegyzések keveredtek. A morálteológiát a dogmatikával szokták összevetni, de itt nem a fogalmi tisztázás, hanem a vallási imperatívusz antropológiai megalapozása áll a középpontban. A fő szempont: keresztény éthoszra nevelni. A magyar katolikus morálteológiára korábban Liguri Szent Alfonz (1696–1787)⁸⁵ gyakorolt nagy befolyást, majd a két világháború között Tóth Tihamér (1889–1939) hatása erősödött meg.⁸⁶ A 20. századi katolikus morálteológia legnagyobb eredménye, hogy megszabadult a filozofizmustól, de a két világháború között olyan új témákkal is gyarapodott, mint a szociál- és a szexuáletika. A II. vatikáni zsinat után Bernard Häring (1911–1998) munkássága⁸⁷ hatott leginkább hazánkban.

A szerzetesházakban a morálteológiát esetenként aszketikának hívták, míg a világi papok képzésében az aszketika csupán részét képezi a morálteológiának.⁸⁸ A 19. században – egyfajta perfekcionizmus, tökéletességre törekvés jegyében – némileg túlértékelték a morálteológiát. Egyes áramlatai közül a filozófiai irányzat főleg Aquinói Tamás idevonatkozó munkáira épít. Ellenben a 20. századi szituációs, valamint egzisztenciális etika erősen más irányban tájékozódik. A katolikus etikának állandó részét képezi a kazuisztika, amely az egyedi eset helyes megítélésére tanít: leginkább a gyóntatópapok által végzett lelki vezetéshez ad segítséget.

A morálteológiai képzés hagyományosan az erények és bűnök kettősségére alapoz. Napjainkban új területei kerülnek előtérbe, így a bioetika,⁸⁹ amely főleg a születésszabályozás és az eutanázia erkölcsi kérdéseivel foglalkozik, valamint a szociáletika,⁹⁰ amely az igazságos társadalom és az emberi jogok kérdéskörét vizsgálja.

A civil- és klerikusoktatás eltérései

Az egyik lényeges különbség papok és civilek között, hogy a papnövendékek a szentelés előtt ún. jurisdiktív vizsgát tesznek. A vizsga anyagát a szentségek jogszerű és érvényes kiszolgáltatására, valamint az egyházi közigazgatásra vonatkozó gyakorlati ismeretek képezik. A pasztorálteológia és a morálteológia egyes részterületeiben ugyancsak vannak különbségek. Továbbá a civilek nem tanulnak retorikát; sokkal kisebb óraszámban tanulnak egyházzenét. Az egyházzene tanulására az egyházmegyei szervezésű kántortanfolyamok is lehetőséget nyújtanak.

Posztgraduális képzés

Magyarországon a Pázmány Péter Katolikus Egyetem teológiai fakultása kínál posztgraduális képzést. Katolikus egyetemenként hivatalos kapcsolatot tart fenn más katolikus egyetemekkel. Leuwenben önálló magyar intézet áll a rendelkezésére, ahova hallgatókat küldhet.

A teológusok többnyire Rómában kapják meg a posztgraduális képzést. Két kollégiumot vehetnek igénybe: az egyik a Pápai Magyar Intézet (PMI), a másik a Collegium Germanicum et Hungaricum.⁹¹ Az utóbbi intézmény jezsuita irányítás alatt áll. A kollégiumokból valamely római pápai egyetemre mennek tanulni a növendékek. Legismertebb a jezsuita vezetésű Gregoriana egyetem, amelynek önálló intézete az Institutum Biblicum. Az egyházjogászok általában a lateráni egyetemet látogatják. A bencések a Szent Anzelm-egyetemre küldik növendékeiket.

A magyarországi szerzetesek általában együttműködnek egymással, és olyan egyetemre küldik hallgatóikat, amely valamelyik rendházuk közelében van. Tanulnak hallgatóik Bécsben, Nijmegenben, Londonban. A jezsuiták előszeretettel küldik növendékeiket a New York-i Fordham egyetemre. A másik hagyományos jezsuita továbbképzési központ Innsbruck, de általában a Sorbonne-on is szokott tanulni egy-két növendékük.

A tudományos peregrináció mai állásáról nehéz lenne összefoglaló képet adni. Mostanában a Fulbright- és Tempus-ösztöndíjak segítségével a civil teológusok önállóan választják meg a továbbképzési helyet. A papnövendékeket, szerzetesnövendékeket és a fölszentelt papokat a püspökök, illetve a rendi előljárók küldik meghatározott helyre.

Összegzés

A magyar katolikus teológiai oktatásról felvázolt kép ugyan nem teljes, de talán hasznos bepillantást enged a teológusképzés szerkezetébe, felosztásába és témáiba. A magyar teológiai oktatás rekonstrukciója – jól ismert okokból – csak a hetvenes években kezdődhetett el, és a kilencvenes évek közepére fejeződött be. A hallgatók és előadók számában, a képzési rendszer folyamatosságában, a magyar nyelvű teológiai szakönyvek kiadásában ekkor értük el az elfogadható nemzetközi szintet. A Katolikus Egyetem megjelenése⁹² föltétlenül nagy fordulat, még akkor is, ha önmagában nem jelentette a teológiai fakultás bővülését. További jelentős fejlemény volt a Sapientia szerzetesi főiskola⁹³ megalakulása, amely a hazai szerzetesképzést egyháztörténetünk során először hangolta össze. Központi intézményeinkben és vidéki – korábban felsorolt – főiskoláinkon egyaránt nagyszámú civil hallgató tanul. Megjelenésük a posztgraduális képzésben egyben azt bizonyítja, hogy új elem hódít teret a teológiai oktatók között, s hogy a papok és a szerzetesek aránya jelentősen csökkenni fog. A magyar felsőoktatás – benne a teológusképzés – állami-jogi szempontból egységesen szabályozott. Támogatási rendszere azonban törekeny, a hallgatói szám pedig nem emelkedik tovább.

Feltétlenül kezdeményezni kellene az egyházi felsőoktatási intézmények fokozottabb együttműködését. Bizonyos vagyok abban, hogy a testvéregházak életében a teológiai felsőoktatás rekonstrukciója – legalább részben – hasonlóan folyt le, mint nálunk. Az újjáépítés fázisában talán még korai lett volna szorosabb együttműködést erőltetni. Idáig mindnyájan egy külső tényezőtől irányított minőségbiztosítást – akkreditációt – éltünk át. Az egyházi felsőoktatásban kiépített felekezeti közötti együttműködés a közös érdekvédelmen túl arra is lehetőséget nyújt, hogy múltunkat az ökumenizmus szellemében gondoljuk át, és a teológiai tudományt az egységesebb és hatékonyabb keresztény misszió szolgálatába állítsuk. A pusztán oktatáscentrikus teológiák hosszú távon nem tudnak munkába állítani annyi elkötelezett hallgatót, amennyi az egyházközösségek újjáépítéséhez és a szekularizáció megállításához szükséges volna. Úgy vélem, fel kell ismernünk, hogy egy ateizmus és okkultizmus közt hanyódó korban az egymástól elszigetelt, esetleg egymás ellen fordított keresztény felekezetek önmaguk fejlődésének utolsó esélyeit élik fel. A végzett hallgatók rendszeres továbbképzését – tudomásom szerint – egyik felekezet sem oldotta meg. A katolikus teológiai oktatásnak pedig szembe kell néznie egy olyan kérdéssel, amely a felsőoktatáson ugyan kívül esik, de nagyon keményen visszahat rá. Hiszen döntő szempont, hogy mennyi munkahelyet tudunk teremteni végzett hallgatóinknak, s elvontabban szólva: az életben segít-e nekik a teológiai tudás. Katasztrófa volna, ha olyan tömeget képeznénk ki, amely később arra a meggyőződésre jut, hogy a teológiai végzettség az életben, a társadalomban használhatatlan. Kielégítő megoldást csak úgy tudok elképzelni, ha a tanári kar, a diákság és az egyházvezetés összefog. A széthúzás, valamint a komolyan vett, hosszú távú elképzelések hiánya megöli a maradék lehetőségeket. Katolikus és protestáns teológiáinkon tehát el kell mélyíteni az egy keresztény egyházért érzett felelősségtudatot, s a hallgatók e szellemben fogant kezdeményezéseit az egyházvezetésnek segítenie kell.

A hagyományos keresztény–zsidó párbeszédén kívül szembe kell néznünk az iszlámmal folytatandó teológiai diskurzus ügyével.⁹⁴ Tudomásom szerint az evangélikus egyházon belül is foglalkoznak már ezzel a kérdéssel.⁹⁵ A muszlim vallási hagyományok több szempontból a karizmatikus keresztény hagyományokhoz hasonlíthatnak, vagyis ebben a párbeszédben föltétlenül kudarcot vallunk, ha csupán egy kultúra, egy teológiai rendszer követeiként kapcsolódunk bele, s nem úgy, mint Isten szolgái. A laikus társadalom vagy a nem monoteista vallások követői szintén csak a művelt, mély hitű, elkötelezett keresztényt tudják egyéni tekintélyként elfogadni.

Boldog lennék, ha a *Credo* mostani sorozata tevékenyen hozzájárulna a magyar teológusképzés ökumenikus szempontból végiggondolt fejlesztéséhez.

Jegyzetek

¹ Összes műveinek kiadását I. Piana: *Opera*, iussu Pii V., 18 kötetben, Roma 1570–1571.; *Sancti Thomae Aquinatis Doctoris angelici ordinis praedicatorum Opera omnia ad fidem optimarum editionum accurate recognita*. Parmae typis Petri Fiacadori, 25 kötetben. 1852–1873. (Reprint: New York, 1948–1950.) Általában csak filozófusként szokták emlegetni, de valójában mindvégig teológus volt. A *Catena Aurea* az első 12

évszázad bibliamagyarazatát gyűjtötte össze (magyar fordítása megjelent: JATEPress, Szeged, 2000.). Tamás maga is végigkomentálta az Újszövetséget. A kommentárok számára kritikai fordítást készített görögöből, és nem elégedett meg a Vulgatával. Bibliikus munkássága Magyarországon nem ismert. A katolikus teológiában sokáig csak *Summa Theologia*ját magyarázták.

- ² Az újabb teológiai összefoglalókat l. Eichere, P.: *Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe*. München, 1991. A II. Vatikáni Zsinat tanítása, Budapest, 1986. Denzinger, H.: *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*. Freiburg–Basel–Rom–Wien, 1991. Herbert Vorgrimler – Robert van der Gucht (szerk.): *Bilanz der Theologie im 20. Jahrhundert: Perspektiven, Strömungen, Motive in der christlichen und nichtchristlichen Welt*. Herder, Freiburg, 1969–1970. Mind ez ideig talán a legjobb összefoglaló a II. vatikáni zsinat utáni katolikus teológiáról.
- ³ Az egyetemi oktatásra feljogosított teológiai főiskolák (Nyíregyháza, Győr, Szeged) valamely egyetemi teológiai fakultás affiliált intézeteként kapták meg felhatalmazásukat erre a képzési szintre.
- ⁴ Képzésükben az állam által előírt mértékben jelen vannak a pedagógiai-pszichológiai tárgyak is. Ezzel a tanári diplomával gimnáziumban taníthatnak hittant.
- ⁵ Nem kapnak tanári diplomát, hanem posztgraduális képzésre (teológiai licenciátus, doktorátus) mehetnek tovább. Létszám tekintetében ez a legkisebb szak.
- ⁶ Magyarországon Nyíregyházán van képzés a Rómával egyesült keleti rítusú keresztények számára (Szent Atanáz Görög Katolikus Teológiai Főiskola). Sajátosságuk, hogy a patológiát és a keleti teológiát sokkal intenzívebben művelik, mint a római katolikus teológiákon. Részletes információ az alábbi webhelyen: <http://gkhf.nyirbone.hu/>
- ⁷ Képzési helyeink: Apur Vilmos Katolikus Főiskola, Zsámbék (korábban: Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola); Egri Hittudományi Főiskola, Eger; Esztergomi Hittudományi Főiskola, Esztergom; Győri Hittudományi Főiskola, Győr; Központi Papnevelő Intézet, Budapest; Martineum Felnőttképző Akadémia, Szombathely; Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar, Budapest; Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs; Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest; Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged; Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza (korábban: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola); Szent Bernát Hittudományi Főiskola, Zirc; Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Veszprém; Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom.
- ⁸ A szerzetesképzésben az első és legfontosabb elem a szerzetesi életmód elsajátítása. Ez történik a noviciátus időszakában. A második elem a beilleszkedés a rendbe, a kapcsolattartás a rendtagokkal. A rendek életéről részletesebben l. a Magyar Katolikus Egyház honlapját: http://www.katolikus.hu/inst_mag.html
- ⁹ A 2005-ös statisztika szerint Magyarországon 6 021 945 római és görög katolikus hívő van, 1992 pap és még jó néhány szerzetes.
- ¹⁰ Ez a korábbi logikát követve újabb 21 ezer növendéket jelent az elmúlt 15 évre kivetítve. 27 000 + 21 000 = 48 000 főt jelent. Azonban ez a hízog szám csalóka, mert számos teológiai tanfolyam elvégzője később megjelenik a főiskolai képzésben is. Természetesen a valóban teológusnak nevezhető, egyetemi szintű képzésben részt vevők száma ennek csak kis hányada.
- ¹¹ A Magyarországon működő szerzetesrendek az alábbi webhelyen tettek közzé információkat magukról: <http://www.katolikus.hu/rendek/>
- ¹² Az egyes papnevelő intézetek szabályzata nem azonos, de hasonló. Illusztrációnak l. a győri papnevelő intézet szabályzatát: <http://www.gyhf.hu/szemszab.htm>
- ¹³ A papság képzéséről a II. vatikáni zsinat Optatum Totius dekrétuma rendelkezik, szövegét l.: http://www.katolikus.hu/zsinat/zs_08.html
II. János Pál pápa buzdítása: <http://www.katolikus.hu/roma/vita.html>
- ¹⁴ A latin, illetve görög nyelvű szövegeket még a 19. században kiadta Jacques-Paul Migne: *Patrologia Latina*. 221 köt. Paris, 1844–1855., illetve *Patrologia Graeca*, 161 köt. Paris, 1857–1866.
- ¹⁵ Vidier, A. R.: *The Modernist Movement in the Roman Church*. Cambridge, 1934.
- ¹⁶ A fontosabb válaszlépések közül a *Casti connubii* enciklika (1930) az ifjúságot a házasság tisztaságára oktatta, míg a *Quadragesimo anno* (1931) többek között a sztrájkjogra is kitért. A *Nova impendent* (1931) a gazdasági válságra tekintve született, míg a *Mit brennender Sorge* (1937) a nemzeti szocializmus, a *Divini Redemptoris* (1937) pedig a kommunizmus ellen irányult.
- ¹⁷ Prohászka összes művei 25 kötetben jelentek meg Schütz Antal kiadásában, Budapest, 1928–1929.
- ¹⁸ *Az egyházi törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarazattal*. Ford., szerk. Erdő Péter. Szent István Társulat, Budapest, 1985.

- ¹⁹ Vö. Const. Ap. Sapientia Christiana 1979. VI. rendelkezése: Acta Apostolicae Sedis 71 (1979) 469–499. o. 72. 74. pontja.
- ²⁰ Ezzel kapcsolatban a magyar katolikus püspöki karnak részletes szabályozása van. L. *A magyarországi papnevelés általános szabályzata*, é. n.
- ²¹ Határozat a papnevelésről: Optatum Totius, in: *A II. Vatikáni zsinat tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1986. 199–220. o.
- ²² A rendelkezés szövegét l. <http://www.katolikus.hu/roma/pe19.html>
- ²³ Nem használom az egyébként elterjedt „laikus teológus” szópárt, mert a „laikus” a magyar nyelvben inkább „hozzá nem értőt” jelent, bár az egyházi terminológiában hosszú ideig ezt a kifejezést használták a klérustól elkülönülő csoportok megnevezésére is.
- ²⁴ Azokról a nős emberekről van szó, akik részben helyettesítik a papot a közösség vezetésében. Sajátos római katolikus egyházi gyakorlat, hogy egy egyházközség vezetője csak felszentelt pap lehet.
- ²⁵ Tanerőtől független továbbtagolódik ó- és újszövetségi bevezetés, szövegmagyarázat és bibliai nyelvek tárgycsoportokra.
- ²⁶ Legtöbb esetben az ókeresztény egyház- és irodalomtörténetet (patrológia) külön oktatjuk. A történelem tanszéken belüli tagolás többnyire az egyháztörténeti korszakokat követi.
- ²⁷ A morálteológia felosztása igen változó. Ez a tudományszak eredetileg a gyónatási feladatokra készítette fel a papnövendéket, így a középkori eredetű tantárgyfelosztás sokáig megmaradt. Az etikai és a bioetikai kérdések sokasodásával az etikatörténet mellett mindinkább megnő a bioetika és a situációs etika súlya.
- ²⁸ Hagyományosan filozófiatörténetet és szakfilozófiákat tanulnak, úgymint logika, teodicea, kozmológia, antropológia stb.
- ²⁹ A katolikus teológiákon eredetileg dogmatikai tanszéknek hívták. A tantárgy hagyományos tagozódása: kegyelemtan, ekkleziológia (egyháztan), mariológia, általános és részletes szentségtan, eszkatológia (végső dolgok), szentháromságtan. Ma a főbb témákat megelőzően teodiceát, teremtéstant, krisztológiát és pneumatológiát is tanulnak.
- ³⁰ Korábban pasztorális teológiai tanszéknek hívták, ahol a lelkipásztori munkát segítő pedagógiai tárgyakat, illetve elméleti pedagógiai tárgyakat tanultak.
- ³¹ A részletes tantárgyleírásokat l. például a Szegei Hittudományi főiskola honlapján: <http://www.theol.u-szeged.hu>
- ³² Hosszú időn keresztül Kecskés Pál *A bölcsélet története* (Budapest, 1943) című műve határozta meg a filozófiatörténetet oktatását, majd Nyíri Tamás *A filozófiai gondolkodás fejlődése* (Budapest, 1991) című műve vált általános tankönyvvé. Ma a legtöbben Aster *Geschichte der Philosophie* (Stuttgart, 1963) és Copleston *A history of philosophy* (3 köt. Image, New York, 1985) című összefoglalóját használják. Közkedvelt még Anzenbacher, A.: *Bevezetés a filozófiába* (Herder, Budapest, 1993).
- ³³ S. Thomae Aquinatis: *Summa theologica*. Marietti, Romae, 1937. (Ez a Szentszék által terjesztett 23. római kiadása.)
- ³⁴ XIII. Leó pápa az *Aeterni patris* (1879) enciklikában rendelte el a skolasztika ébren tartását. Döntését leginkább Leuwenben hajtották végre, ezzel párhuzamosan erősödött – főleg a morálteológiában – az augusztinizmus hatása is.
- ³⁵ Csak két igen értékes összefoglalásra hívom fel a figyelmet: Weissmahr Béla: *Bevezetés az ismeretelméletbe*. Szeged, 1990. Keller, A.: *Allgemeine Erkenntnistheorie*. Stuttgart, 1982.
- ³⁶ Turay A.: *Az ember és a kozmosz*. Szeged, 1999. Bolberitz P.: *Kozmológia*. Budapest, 1982. Koltermann, R.: *Grundzüge der modernen Naturphilosophie*. Frankfurt am Main, 1994. Kanitscheider, B.: *Kosmologie*. Stuttgart, 1984.
- ³⁷ Nyíri T.: *Antropológiai vázlatok*. Budapest, 1972.
- ³⁸ Haeffner, G.: *Filozófiai antropológia*. Jegyzet. Szeged, 1996. Gehlen, Arnold: *Az ember természete és helye a világban*. Budapest, 1976. Nyíri Tamás: *Az ember a világban*. Budapest, 1981. Pannenberg, Wolfhart: *Mi az ember?* Budapest, 1991. Rahner, Karl: *Az Ige hallgatója*. Budapest, 1991.
- ³⁹ Weissmahr Béla: *Ontológia*. Budapest, 1992. Weissmahr, B.: *Ontologie*. Kohlhammer, Stuttgart, 1985. Anzenbacher, Arno: *Bevezetés a filozófiába*. Herder, Budapest, 1993. 56–92. o., megfelelő részében gazdag irodalmat is találunk.
- ⁴⁰ Weissmahr Béla: *Isten léte és mivolta*. Róma, 1980. Uő: *Philosophische Gotteslehre*. Kohlhammer, Stuttgart, 1983. Uő: *Filozófiai istentan*. Bécs–Budapest–München, 1996. Turay Alfréd: *Istent kereső filozófusok*. Szent István Társulat, Budapest, 1990.

- ⁴¹ Káldy György (1572–1634). Jezsuita bibliafordító, prédikátor és diplomata, nemesi család sarja.
- ⁴² A Római Katolikus Egyház Bibliával kapcsolatos nyilatkozatainak történetét foglalja össze Brown, R. E. – Collins, Th. A.: Egyházi megnyilatkozások. In: *Jeromos Bibliakommentár* 3. Budapest, 2003. 237–249. o.
- ⁴³ A magyar helyzet ellentmondásosságát jelzi, hogy 1999-ben a Vulgata alapján adtak ki magyar bibliafordítást.
- ⁴⁴ A tanulmány megjelent Swindler L. A. (szerk): *Women Priest*. New York, 1977. 25–34., 338–346. o.
- ⁴⁵ Általánosan elfogadott bevezető: Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*. 2 köt. Szent István Társulat, Budapest, 1996. Erre épülnek a szövegmagyarázatok. Egyetemi szakon a héber és görög eredetiből illik a szöveget magyarázni. Irodalom a Szegedi Hittudományi Főiskolán: Froher, G.: *Geschichte Israels*. Heidelberg, 1977. Bright, J.: *Izrael története*. Budapest, 1977. Jagersma, H.: *Izrael története az ószövetségi korban*. Budapest, 1991. Robert, A. – Feuillet, A.: *Einleitung in die Heilige Schrift*. 1. Herder, 1966. Roland, K. H.: *Introduction to the Old Testament*. Grand Rapids, 1988. Soggin, A. J.: *Bevezetés az Ószövetségbe*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998.
- ⁴⁶ Rózsa H.: *Kezdetben teremtette Isten*. Jel, Budapest, 1998. Thorday A.: *A szövetség mint ajándék és elkötelezettség*. Agapé, Szeged, 1996. Blocher, H.: *Kezdetben*. Harmat, Budapest, 1988. Campbell–O'Brien: *Sources of the Pentateuch*. Fortress Press, Minneapolis, 1994. Sailhamer, J. H.: *The Pentateuch as Narrative*. Grand Rapids, Michigan, 1992. Soggin, A.: *Genesi 1–11*. Marietti, Roma, 1993. Rózsa H.: *A pátriárkai hagyomány*. Budapest, 1992.
- ⁴⁷ Pápai Biblikus Bizottság: *Szentírásmagyarázat az Egyházban*. Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 1998. Thorday A.: *A próféták tanítása. Válogatott fejezetek elemzése*. Szeged, 2000. Alonso-Schökel, L. – Sicre Diaz, J. L.: *I Profeti*. Borla, Roma, 1988. Benyik Gy.: *A messiási eszme*. SZHF, Szeged, 1993. Rózsa H.: *Üdvösségközvetítők az Ószövetségben*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- ⁴⁸ Zenger, E.: *Mit meinem Gott überspringe ich Mauern*. Herder, Freiburg, 1987. Zenger, E.: *Ich will die Morgenröte wecken*. Herder, Freiburg, 1951. Alonso-Schökel, L.: *I Salmi*. 2 köt. Borla, Roma, 1993–1995. Alonso-Schökel, L.: *I miei occhi hanno visto la tua salvezza*. Piemme, Casale Monferrato, 1991. Guardini, R.: *A zsoltárok bölcsessége*. Budapest, 1999. Thorday A.: *Zsoltármagyarázatok*. SZHF, Szeged 1999.
- ⁴⁹ Benyik Gy.: *Az újszövetségi Szentírás keletkezés- és kutatástörténete*. Szeged, 1993. *Apokrifek*. Szerk. Vanyó L. Budapest, 1980. *Csodás evangéliumok*. Szerk. Adamik T. Telosz, Budapest, 1996. *Az apostolok csodás cselekedetei*. Szerk. Adamik T. Telosz, Budapest, 1996. George, A. – Grelot, P.: *Introduzione al Nuovo Testamento*. 5 köt. Roma, 1977. Josephus Flavius: *A zsidók története*. Gondolat, Budapest, 1983. Josephus Flavius: *A zsidó háború*. Budapest, 1990. Robert, A. – Feuillet, A.: *Einleitung in die Heilige Schrift*. 2. köt. Herder 1964.; Schürer, E. – Vermes, G.: *The history of the Jewish people in the age of Jesus Christ*. 2 köt., Edinburgh, 1979. Vermes, G.: *A zsidó Jézus*. Osiris, Budapest, 1995. Kasper, W.: *Jézus a Krisztus*. Budapest, 1996.
- ⁵⁰ Vanni, U.: *Corpus Paulinum*. PUG, Roma, 1996–1997. Benyik Gy.: *A páli és a jánosi hagyomány*. SZHF, Szeged, 1992. Farkasfalvy D.: *A Római levél*. Prugg, Eisenstadt, 1983. Gál F.: *Pál apostol levelei*. Budapest, 1992. Havener I.: *1. és 2. Tesszaloniki, Filippi, Kolosszei, Efezusi és Filemonhoz írt levél*. Korda, Kecskemét–Pannonhalma, 1995. Thorday A.: *Corpus Paulinum*. SZHF, Szeged, 2000. Thorday A.: *Az istenismeret dinamikája*. Agapé, Szeged, 1997.
- ⁵¹ Luz, U.: *Das Evangelium nach Matthäus*. I/4. Benzinger, Neukirchen, 2002. Meynet, R.: *Passion de notre Seigneur Jésus Christ*. Cerf, Paris, 1993. Rózsa H. – Gál F.: *Jézus kereszthalála és feltámadása*. Budapest, 1982. Spinotoli, O. da: *Lukács. A szegények evangéliuma*. Agapé, Szeged, 1996. Uő: *Máté. Az egyház evangéliuma*. Agapé, Szeged, 1998. Gnlika, J.: *Márk*. Agapé, Szeged, 2000. Thorday A.: *Értünk adta önmagát. Jézus szenvedéstörténete a szinoptikus evangéliumokban*. Agapé, Szeged, 1998. Thorday A.: *Föltámadás-elbeszélések a szinoptikus evangéliumokban*. SZHF, Szeged, 1999. *Szinopszis. Máté, Márk, Lukács és János evangéliumának párhuzamos szövege*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1994. Benyik Gy.: *Evangéliumi hagyomány*. SZHF, Szeged, 1992. Caba, J.: *Cristo, mia speranza, e risorto*. Ed. Paoline, 1988.
- ⁵² Thorday A.: *Jézus programbeszéde. Máté 5–7 fejezeteinek exegetikai elemzése*. SZHF, Szeged, 1999. Thorday A.: *Lukács gyermek evangéliumának retorikai elemzése*. SZHF, Szeged, 1999. Dumais, M.: *Le sermon sur la Montagne*. Letouzey et Ané, Paris, 1995. Jakubinyi Gy.: *Máté evangéliuma*. Budapest, 1991. John testvér, Taizé: *Mennyei Atyánk*. Agapé, Szeged, 2000. Kocsis I.: *A hegyi beszéd*. Jel, Budapest, 1998. Kocsis I.: *Lukács evangéliuma*. Szent István Társulat, Budapest, 1995. Liptay Gy. – Rózsa H.: *Krisztus Jézus született*. Szent István Társulat, Budapest, 1978. Spinotoli, O. da: *Lukács. A szegények evangéliuma*. Agapé, Szeged, 1996. Uő: *Máté. Az egyház evangéliuma*. Agapé, Szeged, 1998.

- ⁵³ Charlesworth, J. H.: *The Old Testament Apocrypha and Pseudepigrapha*. Metuchen, 1987. Erbetta, M.: *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento*. I/1–I/2–II–III. Milano, 1966, 1969, 1975, 1981. Hennecke–Schneemelcher: *Neutestamentliche Apokryphen*. 1–2. köt. Tübingen, 1959. Beyschlag, K.: *Die Verborgene Überlieferung von Christus*. München, 1969. Raffay S.: *Apokrifusok*. Pozsony, 1905. Ványó L. (szerk.): *Apokrifek*. Budapest, 1980. Szepessy T.: *Apokrif apostolakták és az antik regény*. *Antik Tanulmányok*, 1994. 116–139. o. Adamik T. (szerk.): *Csodás evangéliumok*. Telosz, Budapest, 1996. Uő (szerk.): *Az apostolok csodálatos cselekedetei*. Telosz, Budapest, 1996. Uő (szerk.): *Apokalipszisek*. Telosz, Budapest, 1996.
- ⁵⁴ *Apokalipszis. A föltámadás*. (Biblikus konferencia, 1991–1992). JATEPress, Szeged, 1993. 164 o. *Az apostolok cselekedetei. Szent Pál levelei a korintusiakhoz*. (Biblikus konferencia, 1993–1994). JATEPress, Szeged, 1995. 220 o. *A messiási kérdés*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 1995). JATEPress, Szeged, 1997. 132 o. *Gyermekség-történet és mariológia*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 1996). JATEPress, Szeged 1997. 271 o. *Példabeszédek*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 1997). JATEPress, Szeged, 1998. 227 o. *Csodaelbeszélések*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 1998). JATEPress, Szeged, 2000. 187 o. *Qumrán és az Újszövetség*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 1999). JATEPress, Szeged, 2001. 141 o. *Hatalom és karizma*. (Szegedi Biblikus Konferencia 2000). JATEPress, Szeged, 2003. 188 o. *Világi közösség, vallási közösség*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 2003). JATEPress, Szeged, 2004. 310 o. *Vallási személyiségek*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 2001). JATEPress, Szeged, 2005. 145 o. *A szeretet missziója*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 2002). JATEPress, Szeged, 2005. 133 o. *A Biblia értelmezése*. (Szegedi Biblikus Konferencia, 2004). JATEPress, Szeged, 2005. 235 o.
- ⁵⁵ Brown, R. E., Fitzmeyer, J. A. és Murphy, R. E. szerkesztésében megjelent 3 kötetes mű az Ó- és Újszövetség minden könyvének kommentárjával és a 3. kötetben biblikus teológiai cikkel. Ezt a művet jórészt a Szegedi Hittudományi Főiskola köréből kikerült növendékek fordították magyarra. Megjelent: Budapest, 2003.
- ⁵⁶ Ványó L.: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Szent István Társulat, Budapest, 1988. Ványó László munkássága tette lehetővé az Ókeresztény egyházi írók sorozat megindulását (1980–), amely napjainkban a 17. kötetnél tart. Korábban Kühár Flóris szerkesztésében jelent meg egy 14 kötetes sorozat (*Keresztény Remekírók*. Szent István Társulat, Budapest, 1944.). Hubertus R. Drobner: *Lehrbuch der Patrologie*. Herder, Freiburg, 1994. Quasten, J.: *Patrologia*. 3 köt. Marietti, Roma, 1992.
- ⁵⁷ Az egyháztörténet korábbi nemzetközi szakirodalmát Jedin, H. *Handbuch der Kirchengeschichte* című hét-kötetes munkája (Herder, Freiburg, 1962–1979) adja a legrészletesebben, az 5. kötet kivételével dupla kötetekben, tehát valójában 13 kötetről van szó. A magyar katolikus teológiai jó részén használják a következő könyveket: Szántó K.: *A katolikus egyház története*. 3 köt. Ecclesia, Budapest, 1983–1987. Adriányi G.: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Aurora, München, 1975. Chadwick, H.: *A korai egyház*. Osiris, Budapest, 1999. Southern, R. W.: *A nyugati társadalom és egyház a középkorban*. Gondolat, Budapest, 1987. Gergely J.: *A pápaság története*. Kossuth, Budapest, 1982. Lafont, Ghislain: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Atlantisz, Budapest, 1998. Török József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*. Panoráma, Budapest, 1990. Puskely Mária: *Keresztény szerzetesség*. 2 köt. Bencés Kiadó, Budapest, 1995–1996.
- ⁵⁸ A már felsorolt műveken túl Chadwick, O.: *A reformáció*. Osiris, Budapest, 1998. McGrath, A. E.: *Kálvin*. Osiris, Budapest, 1996.
- ⁵⁹ *Az egyházi törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Ford. Erdő Péter. Szent István Társulat, Budapest, 1985. Erdő P.: *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2003. Bánk J.: *Kánoni jog*. Szent István Társulat, Budapest, 1960. A többi irodalmat, amely igen kiterjedt, l. ezekben a kiadványokban.
- ⁶⁰ Drey, J. S.: *Die Apologetik als wissenschaftliche Nachweisung der Göttlichkeit des Christentums in seiner Erscheinung*. 3 köt. Mainz, 1838–1847. Vö. Fries összefoglalójával: *Fundamentaltheologie*. In: *Sacramentum Mundi*. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1968. 2. köt. 140–150. o.
- ⁶¹ Fries, H.: *Die katholische Religionsphilosophie der Gegenwart*. Heidelberg, 1949. Rahner, K.: *Az Ige hallgatója*. Gondolat, Budapest, 1991. Trany B.: *Vallástörténet keresztény szemmel*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1995.
- ⁶² Ebeling, G.: *Wort und Glaube*. Tübingen, 1960. Balthasar, H. U.: *Herrlichkeit*. Einsiedeln, 1961. Y. Congar: *La foi et la théologie*. Toulouse, 1962.
- ⁶³ *Beszéltetés a hitről*. Budapest, 1990. *A föld sója*. Budapest, 1997. *Remény forrásai, gondolatok az üdvtörténet nagy ünnepeiről*. Szeged, 1997. *A liturgia szelleme*. Budapest, 2002. *Isten és a világ*. Budapest, 2004.
- ⁶⁴ Várnai J. – Bagyinszki Á.: *A kereszténység mint vallás*. Jegyzet. Budapest, 2004. *A II. vatikáni zsinat Nostra*

- Aetate* kezdetű nyilatkozata. A Hittani Kongregáció *Dominus Iesus* kezdetű nyilatkozata (2000). A Kultúra Pápai Tanácsa és a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa a New Age-ről: *Jézus Krisztus, az élő víz hordozója. Keresztény reflexió a „New Age”-ről*. Szent István Társulat, Budapest, 2003.
- ⁶⁵ Eliade, M.: *A szent és a profán*. Európa, 1987. Várnai J.: *A vallás a fundamentálteológia szempontjából*. SZHF jegyzete, Szeged, 1998. Rosa, G. de: *Vallások, szekták, kereszténység*. Szent István Társulat, Budapest, 1991. *A Magasztos éneke. Bhagavad Gítá*. Európa, Budapest, 1987. *Nostra Aetate. A II. Vatikáni Zsinat nyilatkozata a nem keresztény vallásokról*. Neudecker, R.: *Az egy Isten sok arca*. MÉRLEG, Budapest-Bécs, 1993. Tournier, Paul: *Szerep és személy*. Harmat, Budapest, 1998.
- ⁶⁶ *Lumen Gentium. A II. Vatikáni Zsinat nyilatkozata az egyházzól*. Rahner, K.: *A hit alapjai*. Szent István Társulat, Budapest, 1981. Tomka Ferenc: *Intézmény és karizma az egyházban*. Budapest, 1991. Lohfink, G.: *Jesus und die Kirche*. In: Kern-Pottmeyer-Seckler (szerk.): *Handbuch der Fundamentaltheologie*. 3. köt. Freiburg, 1986. 49–96. o. Pigna, A.: *Megszentelt élet. A szerzetesi élet teológiája*. Szent Gellért, Szeged, 1990. *Vita Consecrata. II. János Pál pápa apostoli buzdítása*. 1996.
- ⁶⁷ Schütz A.: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere*. Budapest, 1922.
- ⁶⁸ Gál F.: *Katolikus dogmatika*. Budapest, 1978. 2. kiad.: 1990.
- ⁶⁹ Schneider, T.: *A dogmatika kézikönyve*. 2 köt. Vigilia, Budapest, 1996.
- ⁷⁰ Uo.
- ⁷¹ Arnold, Fr. X. – Rahner, K. – Schurr, V. – Weber, L. M. – Klostermann, F. (kiad.): *Handbuch der Pastoraltheologie. Praktische Theologie der Kirche und Gegenwart*. 4 köt. Freiburg, 1964–1969.
- ⁷² Mihályfi cisztercita szerzetes volt (1862–1937). Innsbruckban ismerkedett meg a modern pasztorális teológiával. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon*. 9. köt. Budapest, 2004. 127. o.
- ⁷³ Bangha Béla jezsuita (1880–1940). A két világháború közötti katolikus sajtó kiemelkedő alakja, ismert teológus és közéleti személy. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon*. 1. köt. Budapest, 1993. 589. kk.
- ⁷⁴ Csanád Béla (1926–1999) kalocsai egyházmegyei pap. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon*. 2. köt. Budapest, 1996. 361. o.
- ⁷⁵ *Summa doctrinas christianae*, 1555. *Kindercatechismus*, 1556. *Catechismus parvus catholicorum*, 1558. *Institutiones et exercitamenta Christianae pietatis*, 1566. *Manuale Catholicorum*, 1587.
- ⁷⁶ *Christianae doctrinae explicatio*, 1603. Mintegy négyszáz kiadása van, és hatvan nyelvre fordították le.
- ⁷⁷ *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Szent István Társulat, Budapest, 1994. Itt jegyzem meg, hogy az 1966-ban megjelent, úgynevezett Holland katekizmust, amelyet több nyelvre is lefordítottak és sok vitát váltott ki, soha nem ismerték el hivatalos katekizmusnak. Magyar kiadása: *Új katekizmus*. Agapé, Újvidék, 1988.
- ⁷⁸ A katekizmusok történetéről és a hozzájuk kapcsolódó hittankönyvekről l. a katekizmus címszót in: *Magyar Katolikus Lexikon*. 6. köt. Budapest, 2001. 316–322. o. Itt megtalálható az összes magyarul megjelent katolikus hittankönyv is.
- ⁷⁹ *Catechesi tradendae. Apostoli buzdítás a katolikus egyház püspökeihez, papjaihoz és híveihez korunk hitoktatásáról*, Róma, 1979.
- ⁸⁰ Zerfass, R.: *Nevedet hirdetem*. Szent István Társulat, Budapest, 1995.
- ⁸¹ *Sacrosanctum Consilium. A II. vatikáni zsinat liturgikus konstitúciója*. Várnagy Antal: *Liturgika*. Lämpás Kiadó, Abaliget, 1995. Babos István: *Szentségek általában – Kereszttség és bérmálás*. TKK, Róma, 1975. Nemeshegyi Péter: *Eukarisztia*. TKK, Róma, 1975. Jungmann, J.: *A szentmise*. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1977. *Ordo Baptismi Parvulorum. A gyermekkeresztelés szertartása*. Budapest, 1973. A bérmálás szertartása uo. a 263. o.-tól. Romano Guardini: *A liturgia szelleme*. Korda, Budapest, 1940. Békési Andor: *Kálvin és a sákramentumok. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya*, Budapest, 1987. *A dogmatika kézikönyve*. 2 köt. Vigilia, Budapest, 1996. Alszeghy Zoltán: *A gyónás*. TKK, Róma, 1978. Babos István: *A betegek kenete*. TKK, Róma, 1978. Alszeghy Zoltán: *A házasság*. TKK, Róma, 1978. Nemeshegyi Péter: *Isten népének szolgálói*. TKK, Róma, 1978. Radó P.: *Az egyházi év*. Szent István Társulat, Budapest, 1957. *Általános Rendelkezések a Zsolozsmáról. Bűnbocsánat és Oltáriszentség*. Budapest, 1976. VI. Pál: *Paenitemeni*. 1966. VI. Pál: *Indulgentiarum doctrina – a búcsúk ügyének újra rendezéséről*. 1967. VI. Pál: *Mysterium fidei – az Oltáriszentség hittanáról és tiszteletéről*. 1965. *Diakónia, diakonátus, diakónus*. Szerk. Molnár Ferenc. Kalocsa, 1996. *A papi élet és szolgálat direktóriuma*. Szent István Társulat, Budapest, 1994. *Amit Isten egybekötött – Pápai megnyilatkozások a katolikus házasságról*. Szent István Társulat, Budapest, 1986. A népi vallásosságban megfigyelhető liturgikus elemekről l. Bálint S.: *Ünnepi kalendárium*. 2 köt. Mandala, Szeged, 1998.
- ⁸² *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*. Ford. Erdő Péter. Szent István Társulat, Budapest, 1983.
- ⁸³ Aurelius Augustinus: *Vallomások*. Gondolat, Budapest, 1982.

- ⁸⁴ A morálteológia történetéről l. Geschichte der Moraltheologie in: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 7. köt. 618. kk.
- ⁸⁵ *Opera omnia*. 22 köt. Kiad. E. Grimm. Monza–Turin, 1822–1887.
- ⁸⁶ *Összegyűjtött munkái*. 22 köt. Budapest, 1935–1938. Sok művét számos nyelvre, többek között spanyolra is lefordították. Dél-Amerikában ma is jelentős szerzőnek számít a katolikus teológiaiakon.
- ⁸⁷ *Das Gesetz Christi. Moraltheologie. Dargestellt für Priester und Laien*. Freiburg i. B., 1954. Számos átdolgozással hét kiadást ért meg; tíz nyelvre fordították le.
- ⁸⁸ Az aszketika történetéről l. *Magyar Katolikus Lexikon*. 1. köt. Budapest, 1993. 431–432. o. A magyar katolikus egyházban Kempis Tamás (1379–1471) *Krisztus követése* című műve nagy hatást fejt ki még ma is. Első fordítója Pázmány Péter volt, legutóbb Jelenits István fordításában jelent meg.
- ⁸⁹ Legjobb magyar szakértője Somfai Béla SJ. Írásainak egy része a következő webhelyen is elérhető: <http://mek.oszk.hu/00100/00162/>
- ⁹⁰ Az idevonatkozó szentszéki dokumentumot l. a magyar katolikus egyház webhelyén: <http://www.katolikus.hu/roma/katpol2003.html>
- ⁹¹ Honlapját l. az alábbi webhelyen: <http://www.cgu.it/>
- ⁹² Részletes szerkezetét és az oktatott tárgyakat l. a következő webhelyen: <http://www.ppke.hu/>
- ⁹³ A Sapientia Hittudományi Főiskola szervezeti felépítését l. az alábbi webhelyen: <http://www.sapientia.hu/>
- ⁹⁴ Ezekkel az Európai Katolikus Püspökkari Konferencia (CCE) már külön szekciókban foglalkozik. L. az alábbi webhelyet: <http://www.ccee.ch/english/fields/default.htm/> L. még Gnilka, J.: *Bibel und Koran. Was sie verbindet, was sie trennt*. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 2004.
- ⁹⁵ A Goldziher Ignác nevről elnevezett intézet keretében, amelyről részletes információt l. a következő webhelyen: <http://www.goldziher.hu/hu/>, l. még *Vita és párbeszéd: a monoteista hagyomány történeti perspektívában*. Szerk. Losonczy Péter – Xeravits Géza. Goldziher Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004.

A kolozsvári protestáns teológia

Erdély több mint 40 évi elszigeteltsége nemcsak azt jelentette, hogy a kolozsvári protestáns teológia előtt zárva voltak a nyugati testvérakadémiákhoz vezető lelki és szervezeti utak, hanem azt is, hogy a Nyugat úgyszólván semmit sem tudott rólunk. 1990 után ugyan áramlott némi ismeretanyag, de a rólunk kialakult kép még mindig tisztázásra és kiegészítésre szorul. Tanulmányom is ezt a célt szolgálja, noha ez az „akadémiai önéletrajz” nem mentes a szerző – egyben tanár – szubjektivitásától, de a minket gyakorta megkísértő erdélyi elfogultságtól sem. A tiszta szemű olvasónak ezzel a két esendőséggel is számolnia kell ahhoz, hogy a valósághoz közelebb jusson.

Az alábbiakban négy kérdésre keresem a választ:

Milyen külső, történelmi meghatározottságok között él teológiánk?

Mit mutat a belső képünk, szellemi, lelki arcélünk?

Milyen az intézet szerkezeti felépítése, és milyen kapcsolatai vannak?

Melyek azok a sajátos viszonyulások és feszülések, amelyek feladatainkat megszabják?

Külső, történelmi meghatározottságok

Mi, erdélyiek nem tudunk megszabadulni egy bizonyos térképszemlélettől, mert a természetes és mesterséges határok (a Kárpátok vonulata, illetve a trianoni döntés) valamennyiünk életét, így a kolozsvári teológia működését is súlyosan befolyásolták. Az utolsó száz évben háromszor lépett át bennünket a határ: az első világháború után Erdélyt Romániához csatolták, Kolozsvár 1940-ben visszakerült az anyaországhoz, majd 1945 után újból Románia része lett. Azzal, hogy elszakítottak természetes életközegünktől, végvárrá és peremvidékké váltunk.¹ Végvárrá, mert mi lettünk a nyugati keresztyén világ legkeletibb teológiája, s az eszmei áramlatok, a teológiai irodalom csak szivárogva érkeztek el hozzánk. Peremvidékké, mert a keleti ortodoxia vett körül, illetve együtt kellett élnünk vele, s ez alig jelentett valamilyen áldásos szimbiózist, inkább azt, hogy védekeznünk kellett egy erkölcstelen bizantinizmussal, egy, nálunk a babonaságig elmenő görögkeleti miszticizmussal szemben. Az állandó veszélyhelyzetben mi magunk zárkóztunk el. Így teológiai akadémiánk és protestáns egyházaink lelki-szemleli szigetté váltak. Ezt a „földrajzot” az évek során meg kellett tanulnunk.

A történelem számunkra az el nem felejtendő múlt, amelyről részletesebben kell

szólnom; szem előtt tartva, hogy „*historia Dei est magistra vitae*”, mert Ő nem csupán alakította sorsunkat, hanem ez az Ő velünk együtt megélt történelme.

Az első erdélyi protestáns teológia valójában az 1568-ban alakult kolozsvári unitárius akadémia volt, református teológia csak több mint 50 évvel utóbb jöhetett létre.² Bethlen Gábor uralkodása idején, 1622-ben határozta el az országgyűlés egy *collegium academicum* felállítását Gyulafehérváron. A fejedelem birtokadományokkal és pénztökével látta el az új intézményt, de iskolatörvényt is szorgalmazott. Ezekben az évtizedekben külföldi tanárok is érkeztek, akik közül Opitz Márton, Alstedius János Henrik, Bisterfeld János Henrik, Piscator Lajos német és Basirius Izsák angol prédikátor volt a legismertebb. Jeles magyar tudósok is tanítottak: Keresztúri Bíró Pál, Geleji Katona István, Apáczai Csere János. Az 1658-as tatárdúlás után, 1659–1661 között az akadémia ideiglenesen Kolozsvárra, majd 1661-ben újra Gyulafehérvárra került. Végül 1662-ben Apafi Mihály fejedelem Nagyenyedre viteti. Megkezdődik a több mint 200 éves „enyedi korszak”, amely korántsem békés: az épületet 1704-ben Tige császári zsoldosvezér labancai, majd 1849 januárjában lázadó román csapatok gyújtották fel. A Habsburg vezetés a szabadságharc leverése után megtiltotta az akadémia újraindítását. 1854-től ismét Kolozsváron működik az intézmény, s csak 1862-ben kerül vissza Nagyenyedre. A 19. század végén a teológia heves egyházpolitikai harcok tárgya, ugyanis Szász Domokos püspök Kolozsvárra akarja költöztetni. Elképzelése ésszerűnek látszik, egyfelől azért, mert Kolozsváron egy helyen lenne a központi egyházkezelés (püspöki hivatal) és a teológia, másfelől azért, mert az 1872-ben megalakult Ferenc József Tudományegyetem és a teológia ugyancsak egymás közelébe kerülne. A nagyenyedi tanárok azonban még három évtizeden át ragaszkodnak az ősi helyhez.

Végül a püspök akarata győzött. 1895-ben az akadémia új épületbe, Kolozsvárra költözik, s az Erdélyi Evangélikus–Református Egyházkerület Theológiai Fakultása néven megkezdődik a máig tartó hosszabb időszak. A két világháború, az uralomváltozás és más akadályok, valamint a „rátelepítések” (1919–1928 között a román katonaság, 1960–1972 között az egyetemek foglaltak el több szobát) ellenére a lelkészképzés folyamatos. 1920-tól a reformátusokkal együtt tanulnak a magyar evangélikus hallgatók is, felekezeti jellegű tárgyaikat előbb Kirchknopf Gusztáv, majd Járosi Andor kolozsvári lelképásztor adta elő. 1948-tól a szász evangélikus egyház teológusainak is ez az intézet lett az otthona, majd 1954-től a szász tagozat Nagyszebenbe költözik.

Az 1948-as tanügyi reform után a román állam a protestáns egyházakat választás elé állítja: vagy egyesítik a többszáz éves unitárius és református teológiát, s ez az „új” intézet megkapja az államtól az egyetemi rangot, vagy megtartják önállóságukat, ebben az esetben azonban csak középiskolának tekintik őket. Az öt protestáns püspök – Vásárhelyi János (Erdélyi Református Egyházkerület), Arday Aladár (Királyhágó-mel léki Református Egyházkerület), Argay György (magyar evangélikus egyház), Kiss Elek (unitárius egyház) és Friedrich Müller (szász evangélikus egyház) – az egyesítés mellett döntött. A megalakult Egyetemi Fokú Protestáns Theológiai Intézet református, evangélikus és unitárius tagozattal működött. A tulajdonképpeni diktatúra azzal kezdődött, hogy az állam az új tanügyi törvény bevezetésével egyidejűleg négy református tanárt – Tavasz Sándort, Imre Lajost, Nagy Gézárt és Gönczy Lajost – nyugdíjba kényszer-

rített. 1952-ben az intézet megkapja a doktoráltatási jogot és a díszdoktori cím adományozásának a jogát is. 1959-ben a kultuszminisztériumtól új szabályzat érkezik, amely szerint megszűnnek a tagozatok, s a teológia felveszi az *egységes* jelzőt. Az elnyomás éveiben egyházaink és teológiánk testén két nagy érvágás történt. Az 1956-os forradalom utáni években több református, evangélikus és unitárius tanárt és teológust tartóztattak le, akik 5-6 évet töltöttek börtönben. 1980 és 1989 között az állam drasztikusan korlátozta a teológusok létszámát: évente csak 8 református, 2 unitárius és 1 evangélikus hallgatót vehettünk fel. A numerus clausus csak az 1989-es változások után szűnt meg. Ekkor nyílt lehetőség arra, hogy a teológia tagozódjék, s az egyház felállította a református, az evangélikus, az unitárius és a Nagyszebenben működő német evangélikus fakultást. Jelenleg teológiánk neve: *Protestáns Teológiai Intézet*.

Bár egyházaink és teológiánk megsínylették a diktatúra éveit, de az „ahogy lehet” korszakot átvészeltük. Akkor még csak reméltük, most már hitbizonyossággá vált, hogy az a gonosz, amit mások ellenünk gondoltak, jóra fordult. Egyházi teológiánk átment a hitpróbán, és megerősödve került ki belőle.

Történelmünk határpontjait, a korszakjelző éveket fel kell jegyeznünk, ezek azonban mind alá vannak vetve az egyetlen „korszakformáló” eseménynek, amelyet istentiszteleti helyünk, a díszterem szószéke fölött fekete márványba vésett felirat jelez: *Verbum caro factum est*. Arra kell törekednünk, hogy tanításunkat, nevelésünket, egész életünket hozzá igazítsuk.

Lelki-szellemi arcél

A fenti száraz kronológiából bizonyára nem rajzolódik ki belső életünk képe, az a lelki-szellemi arcél, amely sajátosságossá teszi teológiánkat. Ennek szellemtörténeti vázolása nem csupán múltba tekintés, hanem olyan, immár történeti távlatból végzett eszmélkedés, amely jelenlegi habitusunkat is meghatározza.³

Most nem szólhatok a 17. századi protestáns ortodoxia és puritanizmus teológiai harcairól, bár hatásuk ma is érezhető gondolkozásunkban. Azonban lényegesebbnek kell tartanunk az utolsó mintegy 120 év szellemi mozgásait. Bizonyos mértékig óvakodnunk kell a korszakosítástól, mert a rajtunk átment és bennünk lecsapódott irányzatok átfedik egymást, ezért a jelzőket (liberális, kritikai, építő, pietista, újreformátori stb.) sem abszolút értelemben használjuk, mintha ezek a többi irányzatot kizárták volna.

Még két megjegyzést kell megelőlegeznünk. Az érintett korszakban Erdély több történelmi (országhatárok váltakozása) és egy társadalmi meghatározottságba (kommunizmus) került, amelyek a szellemiséget, lelkiséget érintették ugyan, döntően azonban nem formálták át. S bár az erdélyi teológiai tanárok jöttek, mentek, nyomot hagytak, de az eszmei vonal töretlen maradt.⁴

1. A Nagyenyedről kiindult és Kolozsváron tetőzött erdélyi *liberalizmus* nem volt olyan sivár, mint az európai teológiai liberalizmus általában. Három jellegzetessége miatt tekinthetjük pozitív teológiának, pontosabb megfogalmazásban *építő kriticismus-*

nak. Először azért, mert a múltból örökölt biblicizmus hatotta át, másodsor, mert képviselői meg tudták őrizni a teológia tudományos jellegét, harmadsor, mert egyházépítő volt. Ez a kép eléggé élesen rajzolódik ki a *Theologiai Értesítő*kben napvilágot látott igazgatói évnvítő beszédekből. Az erdélyi liberalizmus meghatározó személyiségei főleg dogmatikatanárok: a nagyenyedi Kovács Ödön, erős holland hatás alatt, valamint Nagy Károly. Maradandó, a következő idősakra is áthangzó hatásúak voltak az ún. alföldi pietisták: Kenessey Béla és Kecskeméthy István, a két bibliikus. Ennek a korszaknak (kb. 1890–1916) jeles tanára volt még a gyakorlati teológus Molnár Albert, valamint az ekkor induló, szintén gyakorlati teológus Ravasz László, az újszövetséges ifj. Bartók György, továbbá a két egyháztörténész, Pokoly József és Révész Imre.

2. Az 1916–1932 közötti években a Magyarországra távozott tanárok (Pokoly J., Bartók Gy., Révész I., Ravasz L.) helyett újak jöttek, s hogy ezt a második nemzedéket „nagy tanári karnak” nevezhették, emberileg azzal indokolható, hogy a püspökké választott Nagy Károly igen jó szemmel hívta be az értékes, a tudomány útján elinduló lelkipásztorokat: Makkai Sándort, Tavasz Sándort, Imre Lajost, Nagy Gézát és Gönczy Lajost. A valamivel később megüresedett bibliai tanszékekre az ószövetséges Nagy Andrást és az újszövetséges Maksay Albertet választották meg, akik hamarosan beilleszkedtek az „öregék” sorába. Egy évtizeddel utóbb az egyháztörténeti tanszékre került Juhász István, aki évtizedeken át meghatározó volt a teológia lelki-szellemi habitusa számára. A korszakra jellemző *történeti kálvinizmus* már Kovács Ödönnel megkezdődött, és folytatódott Nagy Károllyal, aki három Kálvin-tanulmányt jelentetett meg, 1903-ban pedig lefordította az 1536-os *Institutiót*. S ebben a szellemben tanított, írt Makkai Sándor, Tavasz Sándor és Nagy Géza is. Meg kell azonban emlékezni Böhm Károly értékfilozófiájáról, mert szintén erősen hatott a teológiai tanárookra, különösen Ravasz László és Makkai Sándor *értékteológiájára* nyomta rá bélyegét. Később azonban a tanárok az „értéket” mindinkább a kijelentésben találták meg. Ezt a teológiai értéket azonban el kell fogadni, át kell engedni a személyes tapasztalaton, amely így élménnyé válik. A kérdés tehát a keresztyénségnek nem csupán a megértésére, hanem a megélésére is irányul; de az ilyen értelemben vett *élményteológia* nem válik sem misztikává, sem pietizmussá. Böhm Károlyon kívül egy másik kolozsvári egyetemi tanár, a pedagógus Schneller István elvei szűrődtek át a teológiába: átütő módon először Makkai Sándornál, majd jól érezhetően Imre Lajos gyakorlati teológus esetében. Mindketten az vallották, hogy a teológia célja: keresztyén személyiségeket nevelni az ifjaktól Isten országa számára. A tárgyalt korszakban a teológus ifjúság filozófiai és pedagógiai ismereteit nagyban gazdagította, hogy hallgatóink átjártak az egyetemre, és ezt a két tantárgyat leckeönyvükbe is felvették.

3. Az 1932-től 1948-ig tartó időszak szellemi arcélét az *újreformátori*, más elnevezéssel a *dialektika teológia* alakította ki. Nem könnyű megválaszolni az olyan kérdéseket, hogy az új irányzat miért hatott olyan erősen és olyan gyorsan, s főleg, hogy átvétele kritikus vagy kritikátlan volt-e. A teológiatörténészek talán pontosabb feleletet adnak, a magam részéről arra a lelki-szellemi alapra utalnék, amely az 1920-as években alakult ki nálunk. Ennek három olyan sajátsága is volt, amely a nyugat-európai magvak itteni meggyökerezését elősegítette.

a) Mindenekelőtt a történeti kálvinizmus erős hatására gondolok, amely éppen az 1920-as években tetőzik. 1925-ben – a teológia Kolozsvárra kerülésének harmincadik évfordulóján – jelenik meg Makkai Sándor *Öntudatos kálvinizmusa*, valamint Tavaszgy Sándor egész sor tanulmánya, mint *A kálvinizmus átfogó ereje*, *A kálvinizmus hitvallási jellege*, *A kálvinizmus mint a tett keresztyénsége*, *A kálvinizmus mint az erkölcsi komolyság vallása*, *A magyar kálvinizmus sajátossága*. Ezt a sort folytatja az egyháztörténet tanára, Nagy Géza *Nagy erdélyi kálvinisták* (1927), *Kálvinista kultúrmunka* (1930) és *A kálvinizmus felekezeti missziója* (1933) című tanulmányaival. Kálvin reneszánszát a hitvallások újrafelfedezése egészíti ki. Tavaszgy újrafordítja a *Heidelbergi Kátét*, amelyet – az addigi Nagy Péter-féle káté helyett – bevezetnek a konfirmációi oktatásba. Későbbi tanulmányok azt is kimutatják, hogy az 1929–1932-es istentiszteleti reform főbb változtatásai ugyancsak a *Heidelbergi Káté* hármas felosztásán alapulnak.

b) Ebben a korszakban indul el (s majd a következőben teljesedik ki) egy olyan *belmissziós mozgalom*, amelynek elméleti műhelyét a teológiai intézet képezi. Az első világháború után a különféle mozgalmak, szervezetek, egyesületek munkája ugyan nagyon megélnkül, mégis úgy vélem, mindennek nincs sok köze ahhoz, amit az erdélyi egyházi életben tapasztalunk. Az evangéliumi lelkület, a belmissziós szolgálat elmélyítését célozva, Makkai Sándor, Imre Lajos és Tavaszgy Sándor kezdeményezésére megalakul a *Vécsi Szövetség* (1921), majd ugyanakkor és ugyancsak Imre dinamikus szervező munkájának köszönhetően a teológián létrejön az *Iffúsági Keresztyén Egyesület* (1921), később pedig, 1928-ban a *Nőszövetség*. A gyülekezeti bibliaórák, a vasárnapi iskolák mind a teológiáról indultak el. Erdélyben nem az újreformátori teológiából nőtt ki a belmisszió, sőt, inkább ez utóbbi segítette elő annak megfogadását.

c) A kijelentés elsőségségét meghirdető új irányzat főleg azért honosodhatott meg aránylag rövid idő alatt, mert az erdélyi teológiát mély *biblicitás* hatotta át. Ez ugyan közös sajátság volt, két tanár lelki-szellemi hatását azonban így is ki kell emelnünk. Az 1895-ben létrejött kolozsvári fakultásra került két fontos személyiség: Kenessey Béla és Kecskeméthy István, az „alföldi pietizmus” képviselői. Alföldi hagyományukból, lelki alkatukból eredően, de azért is, mert bibliai tárgyakat adtak elő, egy olyan pozitív biblicizmus meghirdetőivé váltak, amelynek hatása hamarosan érezhető volt a fakultás tanárai és hallgatói között. Azért kell ezt így megfogalmaznunk, mert az általuk hirdetett és megélt pietizmus népünk és lelkipásztoraink között csak szórványosan vált igazi életprogrammá. A két biblikus önmagában is ellentmondásos személyiség volt, hiszen kegyes alapbeállítottságuk nem akadályozta meg őket abban, hogy a Szentíráshoz mint emberek által írt szöveghez nyúljanak, egészen a szöveg aprólékos boncolásáig, főleg Kecskeméthy esetében.

Az újreformátori teológia kezdeteként azért jelöljük meg az 1932. évet, mert akkor jelent meg Tavaszgy Sándor *Református keresztyén dogmatika* című műve. Az 1930-as évek tanárainak kezdetben fenntartásai voltak az új irányzattal szemben, az akkor már püspök Makkai a sajátos erdélyi szellemiség védelmében idegenkedett hatásától, de a dialektika teológia végül mégis tért hódított, Kecskeméthyt kivéve mindenki elfogadta. Ebben a korszakban megélnkül a peregrináció, így jónéhány lelkipásztor, vallástanár – László Dezső, Borbáth Dániel, Geréb Pál, M. Nagy Ottó, Kozma Tibor, Horváth Jenő,

Tőkés István, Horváth István, az evangélikus Kiss Béla – egyenesen Svájcban kerül az új irányzat hatása alá.

4. Az 1948-tól máig tartó időszakban a dialektika teológia képviselői közül néhányan az intézet katedrára kerültek, mint Borbáth Dániel, Geréb Pál, Horváth Jenő, Kozma Tibor, Horváth István, Tőkés István. Ezt a korszakot – amelyben eszmei változás nem történt, sőt az újreformátori teológia egyeduralomra jutott – a *túlélés és a megőrzés* idejének nevezhetjük. Az említett megrázkódtatás, hogy 1948-ban a román állam négy tanárt menesztett (Tavaszy S., Imre L., Nagy G., Gönczy L.), a személyüknek okozott fájdalom túl nagy veszteséget jelentett az intézet számára is. Ugyanez ismétlődött meg 1959-ben, amikor a két biblikust, Nagy András és Maksay Albertet a tanév megkezdése utáni napokban nyugdíjba küldték. Az intézet így elvesztette a személyükben biztosított folyamatosságot. Az 1989-es változások után olyan tehetséges fiatal tanárok (lektorok, előadó tanárok, gyakornokok) kerültek az intézetbe, akik a dialektika teológia emlőin nőttek fel, de némi friss levegőt is hoztak külföldről, hiszen most már lehetőségük volt a gyakoribb peregrinációra.

A fenti – mintegy 120 évet átfogó – vázlatos történeti áttekintésre azért volt szükség, hogy mai teológiánk lelki-szellemi irányultságát megérthessük. Az alábbi vonulatok bemutatása kissé talán didaktikusnak tűnik – hiszen egymástól elválaszthatatlan összetevőkről van szó, s arra is kell gondolni, hogy az egyes személyiségek teljesen sohasem azonosak egy irányzattal –, de az áttekinthetőséget és a megértést remélhetőleg megkönnyíti.

a) Teológiánk fő meghatározója ma is a már említett *biblicizmus*. Ez külsőleg abban is megnyilvánul, hogy tizenkét tanárunk között hét biblikus van (ebből hat doktori képesítéssel), noha nem mind a bibliai tanszékeken adnak elő. Egyedi helyzet, hogy a két bibliai nyelvnek külön lektora van. A két bibliai nyelvet a református, evangélikus és unitárius teológusok együtt hallgatják, a többi bibliai tárgy a reformátusok és az evangélikusok számára közös, az unitáriusok számára külön van. Túl az intézet több évtizedes hagyományán, illetve neves biblikus elődeinken, egykor bibliás nép állt mögöttünk, s ezt a népi biblicitást a tanároknak is ki kellett fejezniük. Egy ilyen megalapozottságú teológia kiszűrt minden olyan Nyugatról jövő áramlatot, amit nem egyeztetett össze saját biblikus hagyományaival. Jellemző, hogy a bultmanni egzisztencialista írásmagyarázat és a mitológiátlanítás ellen többen már akkor is felemelték szavukat, amikor az nálunk még nem jelentett veszélyt. Különbséget tudtunk tenni építő és romboló bibliakritika között, ebben is erdélyi hagyományokat követve, vállalva azt is, hogy fundamentalizmussal vádolnak bennünket. Jövőnkre nézve azt kérdezzük magunktól: vajon megtaláljuk-e az értelmetlen bibliakritika és a fundamentalizmus között azt az utat, amely mind a tudományosságnak, mind a gyülekezeti felhasználhatóságnak megfelel? Tudván tudjuk azt is, hogy nagy a lemaradásunk a nyugati teológia egy-egy szakterületéhez képest: gondoljunk csak a hermeneutikára. Azt is érezzük, hogy a didaxisban az exegézis és a homiletika között űr van: olyan kérdés ez, amely az elmélet és a gyakorlat általános dilemmájára vezethető vissza, s amelytől – valószínűleg – minden egyetemi fokú teológia szenved.

b) Biblicitásunkkal áll összhangban a teológiánkra jellemző *hitvallásosság*. A *Heidel-*

bergi Káténak, illetve Luther *Kis Kátéj*ának kötelező felmondása, a teológusok prédikációjának megmérése a hitvallások mérlegén olyan startot ad a jövőendő lelkipásztoroknak, amelyet felhasználhatnak mind a szekularizáció szabadossága, mind az egyház falán rést ütő szekták ellen.

Ahhoz, hogy a biblicitást és a hitvallásosságot visszavezessük a 17. századi puritanizmusig és a protestáns ortodoxiáig, mélyebb teológiatörténeti megalapozottságra lenne szükség.

c) Intézetünk folyamatosan *gyülekezeti teológiát* képviselt és képvisel. Ez a sajátos megfogalmazás néhány konkrétummal tehető világossá. Egyrészt kimutatható, hogy a fontosabb könyvekben és főleg egyházi folyóiratainkban túltengenek a tanárok homiletikai jellegű tudományos vagy építő közleményei, olyannyira, hogy már-már pánhomiletikáról beszélhetünk. Bár így nem fogalmazott senki, megkísérlem azt a megállapítást, hogy mi a *sola Scriptura* elvet a gyakorlatban *solus textusként* alkalmaztuk. Továbbá: 1927-től kezdve, amikor Imre Lajos mellé meghívták második gyakorlati teológusként Gönczy Lajost, két gyakorlati tanszékünk volt, és így van ma is. Figyelemre méltó még, hogy a tizennégy református és evangélikus tanár közül kilencen voltak több-kevesebb ideig gyülekezeti lelkipásztorok, többnyire ún. nehéz egyházközségekben. S bár pontos felmérésekkel nem tudom bizonyítani, azt a kijelentést is megkockáztatom, hogy a mi teológiánkon több istentiszteleti alkalom van, mint más akadémiákon.

Külső alkat, kapcsolatok

1. Teológiánk szerkezetének legsajátosabb vonása, hogy *három felekezet és négy egyháztest* számára ad otthont: a református egyház (két egyházkerülettel), a két evangélikus egyház (magyar és szász) és az unitárius egyház teológus-hallgatóinak. Maga az épület az Erdélyi Református Egyházkerület tulajdonában van. Ez az egyedi struktúra (nincs tudomásunk arról, hogy másutt lenne hasonló) nem az általános értelemben vett öku-menizmus modellje – bár sokan ezt látják benne –, hanem a majdnem négy és fél évszázados erdélyi együttélést tükrözi, szemlélteti. A középkori egyetemek közösségi eszményét követve, egy fedél alatt történik az istentisztelet, az oktatás-nevelés, a tanulás, a szállás és az étkezés. Felekezeti értelemben intézetünk ugyan közös, de nem egységes. A közös azt jelenti, hogy – a nagyszebeni szász evangélikus kart leszámítva – reformátusok, evangélikusok, unitáriusok egy hajlékban, részben közös didaxissal végzik munkájukat. A nyelvi előadásokat (héber, görög, latin, magyar, román és modern nyelvek) a teológusok mind együtt hallgatják, sőt református–evangélikus vonatkozásban csak a rendszeres teológia és a liturgia oktatása folyik külön. Van közös tanári karunk: az intézeti közigazgatás élén egy rektor és egy gazdasági igazgató áll. Teológiánk *nem egységes*: dékáni vezetéssel felekezeti karok (fakultások) szerint tagolódik. A három egyház tanárai és hallgatói keresztyén testvériségben, barátságban élnek, úgy, amiképpen erdélyi településeinken maguk a hívek is. Külföldi látogatóink gyakran felteszik a kérdést: miért nincs a három felekezet között teológiai párbeszéd? Valószínű, hogy a

hitvallási távolság tudata (egyik oldalon a reformátusok és az evangélikusok, másik oldalon az unitáriusok) óvatossá teszi a feleket, akik az együttélés hagyományos erdélyi formáit semmiképpen nem szeretnék kockáztatni.

2. *Teológiaiaközi kapcsolataink* (csak) kétirányúak. A közelmúltban, 1964–1988 között a görögkeleti intézetekkel felekezeti közötti kapcsolatunk volt, a három teológia (bukaresti és nagyszombati görögkeleti, kolozsvári protestáns) tanárai évenként szimpozionokat tartottak, s ezeken a találkozókön a kezdeti időszakban valóban tudományos kérdéseket vitattak meg. A tartalmas előadásokon kívül az ismerkedés, barátkozás is hasznos hozadék volt. Később a görögkeleti püspöki kar is bekapcsolódott a munkába, s ezzel egyidejűleg a teológiai kérdéseket felváltotta a politikum. 1987-es kolozsvári gyűlésünkön a Magyarországon megjelent háromkötetes *Erdély története* került bonckés alá, enyhén szólva elfogult kritikával, a magyar egyházak képviselőit megalázva. Részben ennek tulajdonítható, hogy jelenleg – némi protokolláris kapcsolaton kívül – minden együttműködés hiányzik.

A magyarországi református és evangélikus teológiákkal tanár- és diákcseré folyik immár tizenöt éve, többször került sor csoportos látogatásra is tudományos vagy más rendezvények alkalmával. A magyar református teológiák tanárai a *Coetus Theologorum* keretében ugyancsak tizenöt éve tudományos konferenciákat tartanak. Diákjaink, többnyire már végzett hallgatóként, *nyugati egyetemeken* töltenek egy pár szemesztert, nálunk időnként holland teológusok tanulnak egy-két évig, részben doktori tanulmányaikat folytatva. A távolabbi múltból emlékezetes, hogy 1909-ban John Mott, 1926-ban Friedrich Niebergall, 1935-ben Emil Brunner, 1936-ban Karl Barth látogatta meg akadémiánkat.

Sajátos teológiai közötti kapcsolatban állunk a *gyulafehérvári római katolikus teológiával*. Váltakozó helyszínnel évenként kétnapos tanári találkozót tartunk, amelyen az időszzerű teológiai kérdéseket 2-2 előadásban tárjuk egymás elé. A felek tanításában meglévő különbséget nem hallgatjuk el, de a konferencia lelkiségét a testvéri megértés és a barátság légköre jellemzi.

3. Mint minden felsőfokú tanintézet, a mi teológiánk is „három pillérű”: a diákságon, a tanárokon és a könyvtáron nyugszik. A *hallgatók* létszámát nem a teológia, hanem az egyházak, illetve egyházkerületek határozzák meg a lelkipásztor-szükséglet alapulvételével. A numerus clausus „gyászévtizede” után a létszám túlságosan is megnőtt (az egyik évben több mint kétszáz református hallgatónk volt), s a tanári kart nehezen megoldható oktatási, nevelési feladatok elé állította. Majd fokozatosan a közegyházi igény vált meghatározóvá, ami – református viszonylatban – évfolyamonként huszonöt leendő lelkipásztort jelent. A 2003–2004. tanévben 136 református (86 az erdélyi, 50 a Királyhágó-melléki egyházkerületből), 10 magyar evangélikus, 32 unitárius, összesen 178 diákunk volt. Mintegy 20%-uk nő, s ezt az arányt szintén a fenntartó egyházak határozzák meg. Jó néhány éve már kárpátaljai és délvidéki református és evangélikus hallgatóink is vannak. 1990 óta létezik a diákpresbitérium, amely önkormányzati és érdekképviseleti testület. A didaxist 12 református, 2 evangélikus és 3 unitárius *tanár* látja el; testületük adott esetben fegyelmi szék is. Óradíjas, betanító tanáraink száma 15. A tanárokon kívül 11 tisztviselő és 16 fős kisegítő személyzet

dolgozik nálunk. Mintegy százezer kötetes *könyvtárunk* a teológusokon kívül a vallásnárképzősöket is ellátja, de szép számmal keresik fel egyetemi hallgatók, kutatók is. Jelenleg a gyűjteményben elektronikai korszerűsítés és szakszerű átcsoportosítás folyik. Számos régi és ritka művet őrzünk, mint Szegedi Kis István *Loci Communes*e, Szenczi Molnár Albert *Hanaui* és *Oppenheimeri Bibliája*, Keresztúri Bíró Pál, Geleji Katona István prédikációi. A kéziratárban őrizzük Bethlen Gábor armálisát és németalföldi peregrinusaink 18. századi naplóját. Folyamatosan restauráltatunk. Nagy gondunk a helyhiány: mind a raktárhelyiség, mind az olvasóterem kicsi a szükséglethez képest.

4. *Istentiszteleti és lelki* életünket felekezetenként egy-egy spirituális nevelőtanár irányítja, akinek az ifjúsági lelkipásztor és a diákpresbitérium nyújt segítséget. Vasárnap délelőtti akadémiai istentiszteleteinken református és evangélikus tanárok szolgálnak. Reggelenként és hétfőgőn áhítatot, alkalmanként bűnbánati istentiszteletet, valamint a tanárok által vezetett heti bibliaórát tartunk. A II–V. év kötelező legációi biztosítják, hogy a gyülekezeti életterülettől ne szakadjunk el. A nyári szünidőben a hallgatók ugyancsak kötelezően exmissziós szolgálatot végeznek. Az első félév végén teológiai csendesnapokat tartunk, amelyeken vendég lelkipásztorok és neves közéleti személyiségek tartanak előadást.

A lelkigondozói beszélgetések a lelki nevelés részei, de gyakoriságukkal és mélységükkel mind a diákok (főleg ők!), mind a tanárok elégedetlenek. A gyakorlati teológia egyik tanárának vezetésével és egy ifjúsági felelős szervezésével kórházgondozás is folyik, ami azt jelenti, hogy Kolozsvár négy kórházában és egy aggmenházban mintegy 30 teológus a poimenikai szeminárium keretében istentiszteletet tart és személyes lelkigondozást folytat.

A közösségi élet, az összetartozás tudata erősebb, mint más teológiákon, de hagy kívánnivalókat maga után, amit az elég gyakori fegyelmi esetek is mutatnak.

5. Anyagi téren híveink adományaitól és a pályázati lehetőségektől is függünk. A 2003/2004-es munkaévi költségvetésünk bevételi oldalán a következő tételek szerepelnek (forintba átszámítva és kerekítve): a gyülekezetektől 67 millió, az államtól 14 millió, a diákok díjaiból 38 millió, más egyháztól 14 millió, egyéb adományokból és saját bevételekből 21 millió forintnak megfelelő lej, azaz összesen 154 millió forint. Ez éppen csak az intézet fenntartására elég. Az épület közművesítése jelenleg is folyik, s Isten segítségével 2006-ra befejeződik. Külföldi segélyként 600 ezer eurót kaptunk rá. A múlt évben a teológián belül létrejött a Talentom alapítvány, amely külföldi és saját alapokkal rendelkezik, és részben a teológiát, részben az egyéb rászorultakat támogatja. Voltunk már nagyobb szükséghelyzetekben, s Isten megtanított arra, hogy nem csak kenyérral él az ember, s adott hitet, jövőlátást.

Viszonyulások, feszülések

Nem szeretnők, ha az eddigi, bemutatkozásnak is tekinthető megállapításokból valaki azt a következtetést vonná le, hogy a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben minden rendben van – ez nincs így, s nem csupán másokat nem akarunk félrevezetni, de magunkat sem szabad becsapnunk. Gondjaink, kihagyásaink, tévedéseink vannak, s Isten jól tudja, hogy bűneink is. Az alábbiakban ezeket szeretném napvilágra hozni, s viszonyulások, ellentétek formájában megfogalmazni. A következő kettősségek közötti természetes feszülés ugyanis nemegyszer feszültségekhez vezetett.

1. Az *elmélet és gyakorlat*, vagy más megfogalmazásban: a tudomány és az élet egyensúlya minden főiskolai oktatás-nevelés örök kérdése. Az az igény, amely a gyülekezetek, a lelkipásztorok, nemegyszer a központi egyházkormányzat körében érzékelhető, körülbelül így hangzik: több gyakorlatot, kevesebb elméletet. A diktatúra éveiben azzal védekeztünk, hogy maga a kommunista-ateista állam nehezíti meg az elmélet átültetését a gyakorlatba. Hiszen valóban az volt a cél, hogy a teológiát minél inkább elszigeteljék a gyülekezeti élettől. Volt idő, amikor megtiltották a gyülekezeti homiletikai, katechetikai gyakorlatokat, korlátozták a legációk és a nyári szolgálatot, esetenként nem járultak hozzá (hivatalos „delegációról” van szó), hogy a tanárok a gyülekezetekben ígét hirdessenek vagy előadást tartsanak. Mindent azonban mégsem foghatunk az államra, mert – valljuk be – egy kissé kényelmesebb is volt a tanároknak és a diákoknak benn maradni az iskola falai között. Hozzászoktunk, nem voltunk elég találékonyak, elfogadtuk a „búra-helyezetet”. Mégis, a technikai-adminisztratív akadályok ellenére elmondhatjuk magunkról, hogy oktatásunk, nevelésünk *gyülekezeti irányultságú* volt, s ma még inkább az. Hiszen a tanárok nagy része korábban gyülekezeti lelkipásztor volt, s bizony nem könnyű helyeken, többnyire szórványvidéken. Eleink azonban arra törekedtek, hogy a gyülekezetszerűség ne menjen a tudományosság rovására, a jelenlegi tanári kar pedig osztja ebbéli felfogásukat.

A „több gyakorlatot, kevesebb elméletet” igénye viszont ma, a gyakorlati lehetőségek megnyílta után is eleven. Kettős választ adhatunk rá. Egyfelől hangsúlyoznunk kell, hogy olyan teológusaink vannak, akik a középiskolában csekély elméleti kiképzést kaptak, „tananyagukból” hiányzott például a filozófia, a logika, arról nem is beszélve, hogy általában nem tanultak meg önállóan gondolkodni – noha erre általános igény van, beleértve maguknak a diákoknak az igényét is. A lemaradást a teológiának pótolnia kell, s ha nem teszi meg, nem érdemli meg a főiskolai minősítést. Másfelől különbséget kell tennünk az elmélet, a gyakorlat és a technika között. Ez utóbbin egészen pragmatikus kiképzést értek, akár a kazuisztikáig terjedően. (Az egyes szemrehányások sokszor komikusnak is tűnhetnek, mint például: Nem tanítjátok meg, hogy mikor kell a lelkipásztornak süveget viselni! Nem mondtátok meg a liturgikaórán, hogy keresztelés után hova kell önteni a megmaradt vizet!) Bár egyszer-egyszer utaltunk ezekre a tudományosságtól oly távoli kérdésekre, valójában nem tartjuk feladatunknak az ilyen természetű kiképzést, hivatkozván arra, hogy ezeket a technikákat a segédlelkészség idején, a principálistól kell elsajátítani. Az elvi alapozás nem jelent-

het ugyan steril teologizálást, de arról sem lehet szó, hogy lelkeszi fogásokra okítsuk ki diákjainkat.

A tudomány és az élet, az elmélet és a gyakorlat kettőssége abban is megmutatkozott, hogy egykori tanáraink (főleg a gyakorlati teológusok) olyan gyakorlati kézikönyveket adtak az egyház kezébe, amelyek magas tudományos szinten íródtak. A következő alapművekre gondolunk: Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* (1915), Imre Lajos: *Ekkleziasztika* (1941), *Katechétika* (1942), Makkai Sándor: *Poimenika* (1948). Ezeket a műveket akkor is magunkénak tudjuk, ha Magyarországon jelentek meg.

2. Sokkal hevenyebben jelentkezett egy belső, az egyház és a teológiai intézet közötti kettősség: természetellenes helyzet, amelynek több évtizedes múltja van (vannak tehát szégyellni való hagyományaink is). Különösen akkor keményednek meg a „felek”, amikor a püspök előzőleg nem volt teológiai tanár; bár arra is van példa, hogy az egykori tanár a püspöki székéből már nem értette meg a teológiát. A 20-as, 30-as évek tanárai szükségét érezték, hogy külön foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Most csupán két alapvető tanulmányukra hivatkozom, amelyeknek már a címe is sokat mond: Tavaszy Sándor: *A teológiai tudomány az egyházban* (*Az Út*, 1928); és Imre Lajos: *Mit követel az egyházi élet a teológiától, és mit ad annak* (*Református Szemle*, 1936).

Úgy vélem, a téma kibontásához az elvi alapokból kell kiindulni, elsősorban abból, hogy két valóságról van ugyan szó, ezek azonban nem egymás mellett, hanem egymásban és egymásért élnek. Létjogosultságuk pedig csak akkor van, ha mindketten az Ige meghatározottságában szolgálnak. Lehet ugyan köztük alá-fölrendeltségi viszony, de csak abban az esetben, ha az Ige alá rendelik magukat. Így látták ezt egykori tanáraink is, akik tudósokhoz illő tárgyszerűséggel fogalmazták meg az egyház és a teológia viszonyulásait. Az alábbi megállapítások ugyan a teológia tudományára vonatkoznak, mivel azonban e tudomány elsődleges letéteményese az intézet, reá nézve is megőrzik érvényüket. Egyház és teológia viszonyát, egymásra utaltságát nem lehet tömörebben megfogalmazni, mint Tavaszy Sándor tette: „A theologia nem lehetséges az egyházon kívül, és az egyház nem lehet el theologia nélkül. Az egyházon kívüli theológiának nincs tárgya és anyaga, ezenkívül az ilyen theologia merőben céltalan és értelmetlen, tehát nem érdemli meg a theologia nevet.”⁵ Az az egyház, amely lemond a teológiáról, elveszti igei alapját, elparlagiasodik vagy elszektásodik. Igének alárendelt helyzetükből következik, hogy Isten előtti felelősséget hordoznak egymásért. Ez akkor is követelmény, ha az egyházi közigazgatás és a teológiai igazgatás között időnként személyi vagy joghatósági viták adódnak.

A teológia (intézetként is) kettős felelősséget hordoz az egyházért: mint tanítói hivatal megfogalmazza az egyház tanait, s válaszol az egyháztagoktól vagy a világból érkező kérdésekre. Kritikai megbízatása szerint őrökdi a tan tisztasága fölött, vigyáz az egyház egységére, védi az egyházat a külső támadások ellen.⁶ Az egyház ugyancsak felelős a teológiáért: fenntartja, szolgálati területet nyújt számára, felügyeletet gyakorol fölötte.

Egymás iránti feladatuk betöltésének három feltétele van: az ige iránti engedelmesség, a szeretet parancsolatának betöltése és az egyház által biztosított jogi keret. Ez

utóbbi azért érdemel különös figyelmet, mert adott esetben ellentmondásos és félreérthető lehet. Az egyház és a teológia jelzett feladatait a zsinaton keresztül látja el, amely jogalkotó és kormányzó testület. A tisztségviselőknek csak a zsinat megbízásából van jogi értelemben vett hatalmuk a tanításra, a kritikára és a felügyeletre.

Erdélyben többször is felmerült a teológiai intézet *autonómiájának* kérdése. Tudjuk, hogy Nyugaton vannak az egyháztól függetlenedett teológiák, a görögkeleti egyházaknál viszont a teológia teljességgel beépült az egyházi struktúrákba. Köztes helyzetünk egyben azt jelenti, hogy mi csak egyházi teológiát tudunk elképzelni, de megfelelő autonómia fenntartásával. Jó lenne a kérdést úgy szétvetni, hogy az oktatásban a teológia autonóm, a nevelésben egyházfüggő. Ez a megoldás azonban csak elméletben lehetséges, hiszen a teológia tanbeli és tanítási kérdésekben is az egyháztól függ, s itt ismét a zsinatra kell utalnunk. Jelenlegi egyházi törvényünk, a kánon pontosan szabályozza az egyház és a teológia viszonyát, így mindkét fél mozgásterét meghatározza.

Sajnos a távolabbi és a közeli múltban az egyház egyes tisztségviselői és testületei megalapozatlanul vádolták a teológiát, hol a szakmaiságot, hol az erkölcsi fegyelmet kérve számon, vagy éppenséggel tanrendi kérdésekbe akartak beleszólni. Több évtizede halljuk, hogy a teológia sokba kerül az egyháznak, s a lekipásztorok és a központi egyházkormányzati testületek csökkenteni akarják a szubvenciót. (A kérdésről a továbbiakban még szó lesz.) Sőt olyan hangok is voltak, amelyek a közös protestáns jelleg megszüntetése érdekében agitáltak. Többnyire arról van szó, hogy az egyház testületei vagy tisztségviselői – elszakadván az intézettől – nem ismerik a valós helyzetet. Másrészt a teológia gyakran elhamarkodottan bírálta az egyházvezetést, mivel úgy vélte, hogy a teológiai tanárok nem kapják meg benne a kellő súlyt. Az is többször elhangzott, hogy a központi egyházkormányzás anyagilag nem támogatja eléggé az intézetet. Szomorúan kell bevallanunk, hogy olyan áldatlan presztízs-, vagy éppen hatalmi harc folyt köztünk, amely egyik félnek sem használt, s amely mindkettejük bűne volt.

Üdvös fejlemény, hogy az utóbbi években tisztázódtak a hatáskörök, s az egymásért és feladatait mindkét fél komolyan veszi, s erejéhez képest igyekszik megvalósítani.

Az 1622-ben alapított akadémia ugyan autonóm főiskola volt, patrónusa azonban az egyház lett: az egyház szolgálatában állt, neki képezte a lekipásztorokat. Ez a két sajátosság – iskolai szabadság és egyházi elkötelezettség – végigkísérte teológiánk történetét, s a jövőben is ehhez szeretnénk ragaszkodni.

3. Az intézet egyetemi státusával kapcsolatban újra és újra előtérbe kerül a *teológia és az állam* viszonyának kérdése. Akadémiánk 1990-ig az állam által elismert s a diktatórikus intézkedések ellenére elvben az államtól független egyetem volt. Egyfelől nem vonatkozott ránk a tanügyi törvény, másfelől nem kaptunk állami támogatást. Az ország alkotmánya szerint két egyetemtípus van: állami egyetem és magánegyetem. Jogi értelemben tehát nincs egyházi főiskola, noha minden egyház igényelné, s a kérdést már a parlamentben is vitatták. Az állami egyetemek igyekeznek a teológiai főiskolákat bekebelezni, és 12 egyházi főiskola (nem csupán görögkeletiek, hanem például a baptistáké is) már a helyi universitas részeként működik. A csatlakozási lehetőséget – csak úgy csendben – nekünk is felajánlották, mi azonban nem éltünk vele. Egyetemi rangunk megőrzéséhez meg kellett szerezni az akkreditációt, vagyis a meghatáro-

zott didaktikai feltételeknek meg kellett felelnünk. Ez azonban nem okozott túl nagy nehézséget, mert a hatóságoknak is figyelembe kellett venniük évszázados hagyományainkat, valamint azt, hogy az 1948-as elismerés következtében jogfolytonosságunk van. Jelenleg összesen négy nem állami teológia működik Romániában: rajtunk kívül a gyulafehérvári magyar és a jászvásári román nyelvű római katolikus, valamint a balázsfalvi görög katolikus teológia őrizte meg szervezeti önállóságát.

Az állami/nem állami egyetem kérdése egyben a pénz *vagy* autonómia kérdése. Nem állami voltunk azt jelenti, hogy anyagi szempontból a fenntartó egyházakra (a két református egyházkerület, a zsinatpresbiteri evangélikus egyház és az unitárius egyház) kell támaszkodnunk, amelyek a lélekszámnak és a lelkeszi állások számának megfelelően részarányosan hordozzák a terheket (a két református egyházkerület 3:2 arányban). Munkatársaink fizetésének ugyan körülbelül 1/6-od része állami hozzájárulásból származik, de a fizetések nagy részét, a közköltségeket, a hallgatók ösztöndíját és minden egyebet a fenntartók viselnek. Református viszonylatban ez azt jelenti, hogy lélekszám szerint minden egyháztag 8000 lejmel (új, erős lej szerint 0,80 lejmel ~ 57 Ft) járul hozzá az intézet fenntartásához. Ennyibe kerül nekünk az autonómia. A teológia tudván tudja, hogy híveink elszegényedése miatt ez a helyzet nem könnyen tartható: fölöttébb hálásak vagyunk a gyülekezeteknek. Az említett kritika – hogy ti. a teológia sokba kerül – olyan következtetésre vezet, hogy fogadjuk el az állami státust. A tanári kar azonban egyhangúan nemet mond, attól tartván – joggal –, hogy az állam beleszólna a kizárólagosan teológiai és egyházi ügyekbe is, korlátozva ezáltal több évszázados didaktikai függetlenségünket.

A mostani helyzet sem felhőtlen, adott esetben éppen ellentmondásos. Nem tisztázott, hogy az akkreditált állapot milyen következményekkel jár az oktatás és a közigazgatás számára. A félmegoldás maga után vonja azt a torz helyzetet, hogy amikor valakinek (rektor, tanári kar, egyházi testület, diákság) érdeke, akkor hivatkozik állami elismertetésünkre, amikor az érdek más, akkor függetlenségünkre. Főleg akkor sűrűsödnek a kérdések, amikor belső alapszabályzatunknak ellentmond a tanügyi törvény. Ez a zavaros helyzet sokszor előnyöket jelent, máskor visszaélésekre ad okot. Különösen alakult a nagyszebeni szász evangélikusok helyzete. 1948 óta ez a fakultás (helyenként tagozatnak neveztük) szerves része teológiánknak. A közeli jövőben belép a nagyszebeni Lucian Blaga universitasba, velünk, kolozsváriakkal már meg is szüntette a szervezeti kapcsolatot, s csupán a közös tudományos tevékenység, a diákcseré és helyenként a tanárcseré maradt meg. A csupán 20 hallgatóval és 5 tanárral (jó néhány diák és tanár külföldi állampolgár) működő fakultás esetében a döntés érthető, tekintettel tőlünk független, szűkös anyagi helyzetükre.

Előrelátható, hogy tanrendünket átírja majd a bolognai követelmény, amelynek legellentmondásosabb kitétele a három év utáni államvizsga (bachelor). Sok más főiskolához hasonlóan mi ezt úgy értelmezzük, hogy a harmadik év után a hallgatók kapnak ugyan egy abszolutóriumot, de ez nem jogosítja fel őket a lelképásztori szolgálatra. Arra törekszünk, hogy a negyedik és ötödik év a szakosodást szolgálja, de ezt is a magunk módján (tanrendünket fel nem borítva) oldjuk meg. Mindenesetre a kreditrendszert még nem vezettük be, de a 2005/2006-os tanévben erre is sor kerül.

Elmondhatjuk-e magunkról Pállal együtt, hogy mindenben megelégedettek vagyunk? Igen, de az apostolhoz hasonlóan ezt mi sem dicsekvésnek szánjuk, hanem az önellátás, az αὐτάρκεια értelme van a szemünk előtt. Az αὐτάρκη (önellátó) azonban csak abban az összefüggésben igaz, amely az egyik következő versben olvasható: *Mindenre van erőm Krisztusban, aki engem megerősít.* A dűnamisz (ἐνδυναμῶω) pedig a Jézus Krisztusban felénk áradó és sokszor megtapasztalt erőt jelenti.

Válogatott irodalom

- Akik jó bizonyítást nyertek. A kolozsvári református teológia tanárai. 1895–1948. Kolozsvár, 1996.
- Eine reformierte theologische Fakultät in den Südosst-Karpathen. Különlenyomat a Kirchenblatt für die reformierte Schweiz című folyóiratból (1934/17–18.). Klausenburg, 1935.
- Gönczy Lajos: Lelkészképzésünk reformja. *Református Szemle*, 1936. 438–444. o.
- Imre Lajos: Theológiai fakultásunk és egyházunk. *Református Szemle*, 1926. 125–129. o.
- Imre Lajos: Mit követel az egyházi élet a teológiától és mit ad annak? *Református Szemle*, 1936. 500–503. o.
- Kolumbán Vilmos: Teológiánk története évszámokban. (1622–1959). *Az Út*, 2002. 84–91. o.
- Kozma Zsolt: A kolozsvári református teológia lelki-szellemi arcéle. In uő: *Önazonosság és küldetés*. Kolozsvár, 2001. 115–130. o.
- Kozma Zsolt: Egyház és teológia. *Az Út*, 2001. 129–138. o.
- Makkai Sándor: A teológiai fakultás válsága. *Református Szemle*, 1918. 454–457. o.
- Maksay Albert: Teológiánk 30 éves jubileuma. *Református Szemle*, 1925. 656–658. o.
- Nagy Géza: Református teológiánk történetéből. *Református Szemle*, 1958. 324–326. o.
- Nagy Géza: *A kolozsvári református teológiai fakultás története*. Kolozsvár, 1995.
- Tavaszy Sándor: A teológiai tudomány az egyházban. *Az Út*, 1928. 213–216. o.
- Tőkés István: Negyedszázados teológiai jubileum. *Református Szemle*, 1974. 258–265. o.

Jegyzetek

- ¹ A végvár- és peremvidék-helyzet kifejezéseket egy előző előadásomból vettem át: Református keresztyén küldetésünk a Kárpát-medencében. In: *Önazonosság és küldetés*. Kolozsvár, 2001. 67. o.
- ² Az Akadémia részletes kronológiáját I. Kolumbán Vilmos: Teológiánk története évszámokban. *Az Út*, 2002. 84–91. o.
- ³ A teológia belső képének részletes kidolgozását adtam egy előző tanulmányomban. A kolozsvári református teológia lelki-szellemi arcéle. In: *Önazonosság és küldetés*. Kolozsvár, 2001. 115–130. o.
- ⁴ Az Alföldről Erdélybe jött Kenessey Béla és Kecskeméthy István 1895-ben. Magyarországra távozott Pokoly József (1912-ben), id. Varga Zsigmond (1913-ban), ifj. Bartók György és Révész Imre (1920-ban), Ravasz László (1921-ben), Mátyás Ernő (1925-ben) és Makkai Sándor (1936-ban).
- ⁵ *Református keresztyén dogmatika* 10. o.
- ⁶ Részletesen lásd K. Barth: *Kirchliche Dogmatik* II/2. 102. o.

A hazai evangélikus teológusképzés gondjai és távlatai

Közügy

A teológiai képzés közegyházi ügy, ezért az egyházi nyilvánosság elé tartozik. Isten népének nemcsak joga, de kötelessége is megvizsgálnia minden ígéhirdetést (Mt 7,15; Jn 10,8.14.27; Róm 16,17–18; 1Kor 10,14; Gal 3,4; Kol 2,8; 1Thessz 5,21; 2Thessz 2,3), ebből pedig az következik, hogy részt szabad, sőt részt kell vennie a teológiai képzésről folyó diskurzusban. Együtt gondolkodva mindannyian szembesülhetünk az elvárásokkal, a lehetőségekkel, valamint azokkal a feladatokkal, amelyek helyzetünk függvényében nehezednek reánk.

A teológiai képzés az evangélikus egyházban mindenkor kritika tárgyát képezte. Érthetően: hiszen nem lehet független a kortól, amelyben működik. Hamis azonban az a kép, hogy van egy jól működő egyház, s benne egy rosszul működő képzés. Mindenkor kölcsönhatásokban kell gondolkodni: a teológiai képzés ereje-gyöngesége továbbgyűrűzik az egyházban, míg az egyház ereje-gyöngesége visszatükröződik a teológiai képzésben.

„A teológust az egyház neveli. Otthoni és tanévi gyülekezetének élete, a papok, akikkel találkozik, és akiket megfigyel, az egyházi megújulás, amelynek sodrába kerül, vagy az egyházi élettelenység, amelynek iszapja húzza. Magyarországi evangélikus egyházunk megelevenedésének sok áldott jelét vettem észre teológusokon, viszont teológusok közönyében ismerős nemtörődömségre bukkantam: ugyanezzel találkoztam már kint az egyház életében, szolgatársak magatartásában. Amilyen az egyház, olyanok a teológusai. Amikor a teológus-ifjúságnál örvendetes jelenségeket tapasztalunk, a megújuló egyház hullámveréséért adhatunk hálát, s amikor szomorú jelenségeket látunk teológusoknál, egyházi önvizsgálatot és papi önkritikát kell tartanunk.” (Veöreős 1951, 527. o.)

A teológiai képzéssel nem szabad úgy foglalkozni, hogy az oktató – mintegy a munda becsületét védve – mindenáron bizonyítani próbálja a képzés kiválóságát. Ellenben annak sincs értelme, hogy az együttgondolkodás panasznappá változzon. Tanulmányom célja tehát nem a védekezés, de nem is a támadás. Inkább provokálni szeretnék a szó eredeti és békés értelmében: ösztönözni szeretném az eszmecezerét. Annak feltételezésével, hogy a testnek sok és sokféle tagja van, amelyeknek összhangban kell működniük.

Egykor és most

Lelkészi szakfolyóiratunk, a *Lelkipásztor* évfolyamai tanulságos képet adnak a teológiai képzésről is. A kezdettől (1925) követett szerkesztői eljárás szerint minden szám elejére a lelkészek életével, munkájával vagy képzettségével kapcsolatos írás került, így időről időre valamelyes képet kapunk egy-egy korszak lelkészi karának helyzetéről. Ez a kép nemcsak a lelkészek társadalmi helyzete, hanem belső, lelki élete szempontjából is mindenkor tanulságos. Azonban nehéz volna megítélni, hogy a lelki élet kérdései mikor voltak súlyosabbak, s mikor kevésbé azok. Annyi bizonyos, nem tekinthetünk úgy a múltra, hogy akkor minden rendben volt, míg ma nyomasztó gondok nehezdednek ránk. A mai gondok elsősorban azért nyomasztóak, mert a mi gondjaink, és nekünk kell róluk számot adnunk.

A teológiai képzés története azt bizonyítja, hogy számos kérdésnek több évszázados múltja van. A tudomány és a hit, az egyház és a tudomány, az egyház és a hit, az elmélet és a gyakorlat, a személyes hit, a lelki élet, az életvitel, a teológiát végzettek szolgálatkészsége és szolgálati alkalmassága, a lelkészjelöltek megvizsgálása – ezek állandóan vissza-visszatérő kérdések. Olyannyira, hogy valójában ma sem tudunk melléjük újat sorolni. Napjainkban azonban egy-egy régi kérdésnek mindig sajátos, korunkra jellemző vetületével találkozunk, ezért nem mondhatjuk, hogy elődeink már tudták a megoldást a mi bajainkra. Más kérdés, hogy érdemes odafigyelnünk egykori válaszaikra vagy válaszkísérleteikre.

Egyetemi képzés

Az egyetemi fokú teológiai képzés igénye már 1908-ban felvetődött, amikor először protestáns, majd néhány év múlva Pozsony székhellyel evangélikus, illetve Debrecen székhellyel református felekezeti fakultás felállítását követelték a két egyház illetékesei (Kiss 1943, 4. o.; Pröhle 1990, 82. o.). 1911-ben a kultuszminiszter tett ilyen értelmű előterjesztést (Pröhle 1990, 82–83. o.). Azonban már ekkor megszólaltak az ellenvetések, amelyek továbbéltek a soproni teológiai kar 1923-as megalapítását követően is. Így a karnak a pécsi egyetemről történt 1950-es leválasztását és az Evangélikus Teológiai Akadémia egyidejű létrehozását egyesek sajnálták, mások üdvözölték (Pröhle 1990, 82–83. o.). Az országgyűlés 1990-ben úgy határozott, hogy ismét egyetemi rangú intézménynek ismeri el ezt az akadémiát, amely 1998 óta használja hivatalosan az Evangélikus Hittudományi Egyetem elnevezést. A mai intézmény azonban nem úgy egyetem, mint a soproni fakultás volt, és ez nem kizárólag a hivatalos név különbsége. A soproni teológiai kar állami egyetem állami fakultása volt, ahol a tanárok kinevezésében az egyház vétőjogot gyakorolhatott. Teológiánk ellenben a Magyarországi Evangélikus Egyház egyeteme, ahol az egyetemi tanács döntését az országos presbitériumnak jóvá kell hagyania, majd az oktatási miniszteren keresztül a köztársasági elnökhöz kell felterjesztenie.

A felsőoktatási törvény előír ugyan bizonyos adminisztratív és szervezeti kötelezettségeket, amelyeknek betartása a képzési és a hallgatói támogatás szempontjából való-

ban fontos, számos ponton azonban teret ad a törvénytől eltérő, az egyházi képzés kívánalmainak megfelelő szabályozásnak. Másrészt az egyetemné válás előtt is voltak olyan előírások, amelyeket figyelembe kellett venni. A dolgok lényegét tekintve tehát ebben nincsen változás, legföljebb annyiban, hogy – mint az élet minden területén – egyre gyorsabban változnak a szabályok. Az élet elbürokratizálódása alól nem vonhatja ki magát intézményünk sem, de ezt akkor sem tehetné, ha nem vált volna egyetemmé.

Az új helyzetnek – tartalmi szempontból – pozitív és negatív következményei vannak. Feltétlenül üdvös a minőségi követelmény, ami az akkreditációs vizsgálatban nyilvánul meg. Minden egyetem létéhez hozzátartozik a tudományos fokozatú oktatók arányának meghatározása, teljesítményüknek valamilyen módon (magyar és idegen nyelvű publikációk, előadások száma) történő mérése, az az igény, hogy az alapvető tárgyakat ők oktassák, hogy az intézményben ne csak oktatás, hanem kutatás is folyjék, továbbá hogy az oktatói utánpótlásról doktori iskola keretében történjen gondoskodás.

Minden fenntartónak, így az egyháznak is érdeke, hogy az akkreditációs feltételeket teljesítse, hiszen nem pusztán alkalmazkodásról, hanem az oktatás színvonaláról van szó. A másik pozitívum a nagyobb nyitottság, amely szorosabb kapcsolatokat enged a többi tudománysszakkal és egyetemmel. A teológiai diploma állami elismerése olyan mozzanat, amely magában rejti azt a lehetőséget, hogy ne az egyházi szolgálatot válassza a végzett hallgató; de inkább örülni kell annak, ha valaki nem kenyérkényszerből hűséges.

Ami a negatívumokat illeti, úgy vélem, még kevésbé érték el kicsiny és családiasnak mondható intézményünket. A presztízskérdések, a publikációs kényszer visszasságai, a teológia és a hitélet „törvényesített” elválasztása aránylag kevésbé éreztetik hatásukat. Mindennapi munkánkban a teológusképzés ma is döntően lelkészképzést jelent. Éppen ebből fakad, hogy gondjaink általában „öröklött” gondok, amelyek nem az egyetemné válásból fakadnak.

Igazságtalanok lennének azokkal szemben, akik 1950-ben egyetemi tanárokból akadémiai tanárokká lettek, ha azt feltételeznénk róluk, hogy új helyzetükben főiskolai szintre „süllyedtek”, s már nem a korábbi mértéket tartották szem előtt. Az esetleges színvonalcsökkenés a politikai hatalom „betöréséből” fakadt, ezzel szemben azonban az egyetemi lét sem nyújthatott volna védelmet. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy nincs az az országgyűlési határozat, amely egyetemi tanári szubsztanciát (és tudást) adhatna a katedrán ülőknek.

Nem varázsigé az egyetem. Lehetetlen, hogy mindenütt ugyanaz a tartalom álljon mögötte. Hazánk egyik legkisebb egyeteme és egyik legkisebb teológiai kara az Evangélikus Hittudományi Egyetem. Világjelenség, hogy a kis és a nagy fakultások tudományos színvonala között különbség van (Asheim 1974, 395. o.). Nálunk is már a 19. században többször megszólalt a színvonallal kapcsolatos panasz (Ottlyk 1961, 20., 22. o. Ottlyk 1964, 614. o.) vagy követelés (Pröhle 1990, 83. o.). Idáig azonban nem kellett szégyenkezniük, amikor egy-egy hallgatóknak külföldön is lehetősége volt tanulmányai folytatására. Általában olyan összbenyomás alakult ki róluk, hogy szolid, de széles alappal rendelkeznek. A nagyobb szakosodásra képes egyetemnek hallgatói

viszont egy-egy témában, tehát szűkebb területen szereznek – esetenként ugyan széles körben hasznosítható – ismereteket. Feladatunk, hogy a jövőben is őrizzük meg a szolid, de széles alapot, hiszen ez a lelkészek számára mindenkor érték. A kreditrendszer újabban – és a jövőben feltehetően még inkább – megadja már a lehetőséget bizonyos szakosodásra vagy a képzésen belüli, érdeklődés szerinti hangsúlyeltolásra. (Más kérdés, hogy nem igazán tudja kizárni azt a kísértést, hogy a hallgató egyéni érdeklődés címén a kisebb ellenállás irányába törekedjen.) Az oktatói kutatómunka fokozatos előtérbe kerülése is segíthet egyéni súlypontok kialakításában. Célul tűzhetjük ki, hogy legyen a tanárok között néhány, akinek a tevékenysége országosan elismert, és legyen legalább egy, akié nemzetközi szinten is az.

A képzés színvonala természetesen a hallgatókon is múlik. Nemcsak Amerikában – ahol az ún. college két-három év alatt igyekszik a diákot a régi európai érettségi szintre eljuttatni –, hanem Németországban is gondot okoz, hogy az egyetemre jelentkezők egy része nem képes egy tanulmányt vagy könyvet értelmezni és tartalmát saját szavaival összefoglalni (Müller 1990, 174. o.). Nálunk sincs ez másként. Pedig a reprodukálás még igen távol esik az egyéni kutatómunkától, ami az egyetemi tanulmányok veleje. Pályázat kiírása régi módszer az önálló kutatómunka serkentésére. Sopronban 1938–39-ben három különböző kiírásra egyetlen pályamű sem érkezett (Dezséry 1939, 4–5. o.), az 1958-as, teológiai akadémiai kiírásra pedig egyetlenegy (Koren 1985, 51. o.). Ráadásul az egyéni kutatómunka elképzelhetetlen idegen nyelvek elsajátítása nélkül: ezen a területen pedig – a tagadhatatlan fejlődés ellenére – ma is hallatszik a panasz.

A munka színvonalát az anyagi helyzet is feltétlenül befolyásolja. Ismert, hogy az Oktatási Minisztérium nálunk sem akar többet áldozni a képzésre, mint amennyi feltétlenül szükséges. Az „alultáplált” egyetem azonban legfőképpen arra jó, hogy egy bizonyos szintű tömegképzést nyújtson, de arra már nem, hogy tudóspalántát képezzen (Müller 1990, 172. o.). Ötvenötezer kötetes könyvtárunk továbbfejlesztése jelentős részben ugyancsak pénzkérdés.

Az egyetemi lét legfontosabb ismérve és feltétele a tudományos közélet: a tudomány művelői az egyetemi közösség előtt vitára bocsátják meglátásaikat és eredményeiket. Két ember is élhet folyamatos pezsgő vitában, de a tudományos közülethez kritikus közönség szükséges. A hazai evangélikus egyház kebelében tudományos teológiai közélet gyakorlatilag nincsen, azonban ökumenikus szinten talán már kialakulóban van. A felsőoktatási törvény ugyanis előírja, hogy a záróvizsgákon és a doktori eljárás egyes fokainál külső szakembereket is be kell vonni. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem – a viszonylag kis létszám miatt – más intézményeknél nagyobb mértékben kénytelen igénybe venni más felekezetű vagy világi szakember közreműködését. A szükséghelyzet azonban erénnyé is lehet, mert nyitásra késztet a hazai tudományos közélet irányába.

Az oktatói utánpótlás terén a felsőoktatási törvény – a minősítést és az arányokat tekintve – egyértelmű mércét állít. Az elmúlt 15 év erőfeszítései nem voltak hiábavalók, hiszen több fiatal sikeresen bevonni az oktatói munkába, de az egyetemi tanárok számát tekintve ma sem megnyugtató a helyzet. 2005 ősze után ismét évekig kell várni,

amíg egyetemi tanári kinevezésre gondolhatunk. Ráadásul a tanárok igénybevételét a magas óraszámom túl a különböző egyházi és vendégszolgálatok is fokozzák. Az idősebb oktatók nemzedéke viszonylag későn lett oktató, és ezért lemaradásban van. A fiatalabbak ugyan korán kaptak megbízatást, de kevesebb a tapasztalatuk.

Hittudomány/teológia

Korábban abszolút tételnek számított, hogy egy tudománynak előfeltétel nélkül kell tárgyhöz közelítenie. Ma ellenben elfogadottá vált, hogy ez az ideális célkitűzés egészében megvalósíthatatlan, ezért egy-egy tudománynak saját előfeltételeiről mindig számot kell adnia. Csupán annyi követelmény van, hogy a tudománynak legyen tárgya, módszere pedig legyen a tárgynak megfelelő. Elvárható továbbá, hogy az ismeretek egészét összefüggésében, hézagmentességre törekedve tárgyalja (Hertz 1979, 7. o.; Schwarzwaller 1990, 31. o.). A felsorolt alapelvek következménye a kritikai szemlélet, amely – tagadó-negatív formájában – mindent megkérdőjelez, illetve – állító-pozitív formájában – mindennek az igazságáról meg akar győződni. Más szavakkal: a tudománynak igénye és hivatása, hogy az emberi gondolkodás szabályai szerint keresse az igazságot.

Napjainkban nálunk is vitatott, hogy a fenti tudományértelmezés vonatkozik-e a teológiára. 1989 előtt a hivatalos tudományosság kétségbevonta a teológia tudomány voltát, ezért is választotta le az állam a teológiai karokat az egyetemekről. A rendszer-változás óta viszont egyházi közvéleményünk attól visszhangzik, hogy a teológiára mint tudományra nincs szükség, mert alássa a hitet. Magyarán: a teológiai tudomány létjogosultságát állami és egyházi részről időről időre vitatják (Timm 1997, 294. o.). Ez a helyzet azonban nem új keletű, hanem több évszázados múltja van. Még azt sem lehet állítani, hogy a vita napjainkban kulminál. Mindenképpen kérdés azonban, hogy miből fakad maga a vita. Magyarországról szólván kétségtelen, hogy a 20. század közepéig, esetleg kétharmadáig igen erős volt – noha folyamatosan gyöngült – az egyházi hagyomány hatása úgy az egyházi életre, mint a hallgatókra. A kevéssé változó magyar egyházban inkább életidegennek, mint relevánsnak tűntek a teológiai tudományosság – idegen tapasztalatok nyomán megfogalmazott – új megfontolásai vagy válaszkísérletei (Mányoki 1995, 304. o.).

Az északi, különösen a svéd egyetemeken folyó képzés az objektív teológia fontos példája. Mottója: csak tudomány, és semmi más (Kansanaho 1972, 336–337. o.). Fel-tételezi, hogy az ismeretek megszerzése és kutatása keresztény elkötelezettség nélkül is lehetséges. Az eredmény keresztény vallástudománynak nevezhető. Észak-Európá-ban mindenütt ez a megközelítésmód dominál, ha nem is egyenlő mértékben. Nem véletlen, hogy az északi egyházak a gyakorlati képzést mindenütt saját feladatuknak tekintik és maguk végzik (Kansanaho 1972, 338–339. o.).

A hazai teológiai képzés jellemzője – talán nem is tudatos elhatározásból, hanem az egyházi és társadalmi háttér jellegéből fakadóan – a gyakorlati irányultság. A teológia mint tudomány körüli egyházi vita mégis nyomasztóan nehezedik a tanár és a hallgató

(Asheim 1974, 395. o.), a tanár és az intézmény, valamint az intézmény és az egyházi közvélemény viszonyára is.

Szükséges tehát – mind az egyházi közvéleményre, mind az oktatókra, mind a hallgatókra tekintettel – felsorakoztatni mindazokat az érveket, amelyek megalapozzák a teológiai tudomány létjogosultságát. Az alábbiakban erre teszek kísérletet.

1. A hit ugyan megváltoztatja az emberi gondolkodás irányát, de az értelmet nem kapcsolja ki, hanem felhasználja. A 119. zsoltár szerint Isten útjának követése nem vak engedelmesség, hanem tanulás (12.33), Isten utasításain elmélkedni lehet (15.27.48), rájuk lehet csodálkozni (18), gyönyörködni lehet bennük (35.47), az ember megértheti Isten utasításainak célját (27), megértheti, hogy az igazság beszédéről van szó (43). Pál apostol pedig arra buzdít, hogy az ember mérje föl, mi az Isten akarata (Róm 12,2). A megtérés újszövetségi szava, a metanoia nem az értelem kikapcsolását, hanem megváltozását feltételezi; de a rációról amúgy sem mondhatunk le, hiszen ember voltunk része. Ezzel magyarázható, hogy akik szükségtelennek vagy éppen veszedelmesnek tartják a teológiát, hitbeli kérdésekkel szembesülve maguk is teológiai ismereteket és érveket használnak fel vita közben. Ezzel akaratlanul is azt bizonyítják, hogy nem magát a teológiát vonják kétségbe, hanem az értelem hitbeli szerepét vagy a racionalitás fogalmát látják másként. Az ilyen kérdések tisztázatlansága sok főlöleges viszályt okozhat, ezért törekedni kell a tisztázásukra.

2. A teológiai képzésnek az az értelme, hogy a jelöltek teológiai kompetenciára tegyenek szert. E német eredetű és sokat vitatott fogalomnak megvan a pozitív jelentése: arra a – csak tudományos munkával megszerezhető – képességre utal, amellyel a teológus a Szentíráshoz és a hitvallási iratokhoz ragaszkodva megismeri, megérti és kora számára megszólaltatja az egyház tanítását és rendjét (*Das Evangelium unter die Leute bringen*, 2001). Más szavakkal: a képzésnek az a feladata, hogy a jelöltek az egyházzal összhangban alakítsák ki – saját hagyományaik és a különféle nézetek által befolyásolt – teológiai identitásukat (Reuss 1995, 394. o.). Teológiai álláspontjukat tehát ne a betanulás, hanem az átgondolt meggyőződés határozza meg.

3. Az idegen hatás a magyar evangélikus hittudományban mindig jelentős volt és nyelvi síkon is jelentkezett: „írnak magyar szókkal – német nyelven, s ha irataikban egy közönséges eszmét rejtő kifejezést meg akarunk érteni, el kell olvasnunk tízszer-tizenkétszer” (PEIL 1858, 900. o. Idézi: Ottlyk 1961, 24. o.). Elgondolkodtató kritika, hogy „évszázadok alatt sem született meg (a nagy református egyházat ideértve sem!) egy anyanyelvként érzékelhető, világos, szabatos teológiai szaknyelv” (Mányoki 1995, 304. o.). S ha vannak is biztató jelek, az egymásra figyelés (a közélet) hiánya miatt különböző szakkifejezéseket vezetnek be és használnak az egyes felekezetek. Ráadásul napjainkban olyan tömegben zúdul ránk az idegen, főleg angolszász nyelvű irodalom, hogy úgyszólván nincs idő a kifejezések szerves magyarítására: részben ebből fakad a sok esetlegesség, felemás megoldás. Az egészséges honosítás majdnem lehetetlen. Másrészt egy-egy égető kérdés, megszívlelendő törekvés közvetítése nem is pusztán szövegfordítás (Urbán, 1940, 41. o.): itt már egyfajta – szellemi-kulturális értelemben vett – „átültetés” történik. A magyar gondolkodás és nyelv a teológiai tudomány nem-

zetközi világában általában ugyan a befogadó fél szerepét játssza, de vannak saját üd-
vös hagyományai, amelyeket érdemes megőriznünk. (Ilyen például az egyoldalú, szél-
sőséges elméletekkel szembeni távolságtartás.)

4. A növekvő vallási érdeklődésből fakad a vallástudományi kutatások megjelenése
és megerősödése a hazai egyetemeken. Bármilyen szándék áll mögöttük, oda kell fi-
gyelnünk az eredményeikre. Elképzelhetetlennek tartom, hogy a teológia mint az egy-
ház tudománya ne tudja fölhasználni a helytálló gondolatot, és ne tudja elviselni a
jogos kritikát. A komoly párbeszédhez azonban kevés a kölcsönös jóakarát. Részünkről
arra is szükség van, hogy a teológiának legyenek fölkészült képviselői.

5. Ideológiai, vallási sokféleség vesz körül bennünket. A ma egyháza szórványegy-
ház, amelynek párbeszédképességet és -képességet kell mutatnia. (Hertz 1979, 8. o.;
Seitz 1991, 20. o.; Reuss 1995, 394. o.). Plurális világban élünk, amelyet el kell fogad-
nunk abban az értelemben, hogy emberileg aligha változtathatjuk meg; de a pluralitás-
ból esetleg előny is származhat. Amit el kell utasítanunk: a parttalan pluralizmus, az
everything goes közönye. A nézetek sokféleségével ugyan számolni kell, ebből azonban
nem következik, hogy minden nézet egyformán jó (Pröhle 1990, 84. o.). A keresztény
üzenetet egyértelműen kell megszólaltatnunk, ehhez pedig ismeret és gondolkodó-
képesség szükséges. Semmiképpen nem hisszük, hogy valakit pusztán logikával meg-
lehet nyerni a Krisztus-hitnek, de az is tarthatatlan gondolat, hogy Isten igéjéhez nem
szükséges az értelem. A lelkészeket evangelizáló püspök ugyan alig szól a teológiáról,
de a sorok közül is könnyen kiolvasható, hogy szükségesnek tartja és értékeli (Túróczy
1940). Hazai szerző írja: „Nem lehet nagyobb veszedelme egyházunknak, mintha el-
harapózik benne az a felfogás: a hit minden, a tudomány nem használ semmit!” (Kó-
sa 1950, 391. o.) Dél-Amerikában szolgáló lelkész írja: „...egyházaink jövője külön
lelkészképzés és teológiai munka nélkül elképzelhetetlen” (Leskó 1969, 356. o.).

A teológiai képzés feladata a lelkészek és a hittanárok felkészítése arra, hogy hitele-
sen képviseljék Jézus Krisztus egyházát ebben a plurális világban. Nagyon fontos,
hogy sem őket, sem pedig a rájuk bízottakat ne ragadja magával a hamis tanításnak
bármilyen szele, ne dőljenek be vonzó teológiai, közéleti vagy politikai üdvtanoknak: a
keresztény ember *e világ* eszméivel szemben legyen nagyon is kételkedő. Teológusaink-
nak mindenkor szem előtt kell tartaniuk, hogy az Ige eljött ugyan e világba, de nem e
világból való.

6. A teológiának az is feladata, hogy emlékeztesse a többi tudományágot: létezik egy
más természetű valóság, s ebből fakadóan egy más természetű tudományfelfogás is
(Pröhle 1990, 83. o.). Ezért meg kell ugyan vizsgálni saját helyét és módszerét, de
ugyanígy meg kell vizsgálni a többi tudományág helyét és módszerét is. Végig kell
gondolnia a kölcsönhatások lehetőségét és korlátait. Gyakorlati oldalról segítséget
nyújthatnak azok a hallgatóink, akik teológusként párhuzamos tanulmányokat is
folytatnak valamely világi egyetemen. Kérdéseiket és tapasztalataikat ez ideig nem
összegeztük.

Nem kisebbiti a felsorolt érvek igazságát, ha elismerjük, hogy az a mód, ahogyan a
teológiai tudományt művelik, súlyos kérdéseket is felvet. Mivel a teológiai munka ál-
landó párbeszéd a kontextussal, azaz a környező világ gondolkodásával, mindig adód-

hatnak szélsőséges helyzetek. Egyik esetben a teológia felhasználja a többi tudományág módszereit és eredményeit, közben azonban elidegenedik saját alapjaitól: legjobb esetben is csupán arra szorítkozik, hogy a többi tudományág kérdésfeltevései előtt igazolja magát. Ilyenkor azonban elveszti létjogosultságát, hiszen az öngazolás valójában nem párbeszéd. A másik esetben a teológia egyszerűen elutasítja a többi diszciplína kérdéseit és módszereit: ekkor azonban nem tekinthető tudománynak. A harmadik esetben a teológus olyan elvont és kifinomult részletkérdésekkel bíbelődik, hogy „már nem képes pozitív módon foglalkozni laikusok kérdéseivel és úgy válaszolni rájuk, hogy a hit számára segítséget jelenthessen. Ha pl. a bibliai tudományok csupa bizonytalanságban hagyják a bibliaolvasót, ez már mégis csak elég ok arra, hogy feltegyék maguknak a kérdést, nem értették-e félre saját feladatukat” (Asheim 1974, 396. o.). Megjelenik a „múltban ragadt tudor” (Kansanaho 1972, 337. o.), aki nem tud ugyan segíteni a mában, de használhatatlan tudására büszkén esetleg le is néz másokat.

A hibák kiküszöbölésére – elvben – egyszerű megoldás kínálkozik: „Ha az Akadémia hitből fakadó teológiát ad [...], nem lesz szakadék az Akadémia, a teológia és a gyakorló lelkészek mindennapi munkája között” (Kósa 1950, 390. o.). Kérdés azonban, hogyan határozható meg a hitből fakadó teológia. Elvben most is egyszerű a válasz: nem szabad elfelejteni, hogy „a keresztyén teológiát művelők beletartoznak a congregatio sanctorumba és szolgálatuk az egyháznak szolgálata, amely egyház vallja, hogy Jézus a dicsőség Ura!” (Kósa 1950, 391. o.) A magam részéről csak annyit jegyzek meg: nagyon sokat kell fáradozni azért, hogy a mondat részleteiről is egyetértés legyen.

Oktatás: egyre növekvő ismeretanyag

Tantárgyaink nagyobb részét már a reformáció korától kezdve oktatták, de a hangsúlyeltolódások igen jelentősek. A 16–17. századi képzés az exegetika helyett a polemikát helyezte előtérbe (Ottlyk 1961, 17. o.), azzal a szándékkal, hogy felkészítse teológusokat a katolikusokkal, majd a reformátusokkal folytatott vitákra (Mau 1979, 75., 82. o.). A 18. században, a harcok korszak elmúltával előtérbe kerültek a nagy, összefüggő rendszerek (Ottlyk 1961, 19. o.) és a biblikus ismeretek (Mau 1979, 83. o.). A felvilágosodással a történeti és a kritikai megközelítés nyomult előre. A 19. század nagy témája – a történeti kutatáson túl – az erkölcsiség és a vallásosság. A 20. században egyre nő a biblikus és egyháztörténeti ismeretanyag, míg a rendszeres teológiának újabb és újabb világnézetekkel, filozófiákkal és vallásokkal kell szembesülnie. Az etika – különösen a század végén – már alig tud lépést tartani a társadalmi igazságosságra és a biotudományokra vonatkozó kérdésekkel. A gyakorlati teológia megpróbálja fölhasználni a pszichológia, a pedagógia és a szociológia eredményeit.

A föntebbi néhány mondatból is sejthető, hogy a közelmúltbeli fejlemények egyre jobban megterhelik a hallgatót, aki ma már a régi nyelvek és a klasszikus műveltség ismerete nélkül kezd tanulmányaiba; de nem közömbös számára az a szemléletváltozás sem, amely a korábnál nehezebben állít vagy fogad el kategorikus tételeket.

Kedvező változás, hogy 1989 óta könnyebben elérhetőek a történeti és lexikális is-

mereteket nyújtó könyvek. Másrészt megvalósíthatónak látszik id. Pröhle Károly – Raffay Sándor püspök által is helyeselt – javaslata, hogy a történeti, lexikális anyag mennyiségét csökkenteni kellene. Hiszen a nem szervesült, „bemagolt” tudás kevésbé lesz az ember sajátja. Többet ér a jellegzetes művekkel való találkozás vagy egy-egy téma önálló feldolgozása repetitóriumon vagy szemináriumban. Ilyenkor ugyanis valóban gyakorolni lehet a pozitív értelemben vett kritikai szellemet: másokkal disputálni, megértésre törekedni, felsorakoztatni a mindkét irányú érveket, összhangba hozni a művet a korábban megszerzett ismeretekkel. Ellenben az előadás – amely tartalmi ismertetés, valamint az előadó által gyakorol bírálóat – kevésbé érzékelteti a kérdések súlyát (Hertz 1979, 16. o.), ezért önelégültté is tehet. Ha azonban engedjük, hogy olvasmányainkon keresztül megkérdőjelezzenek bennünket a régiek és a maiak, akkor elkezdődhet az egészen személyes formálódás (Hertz 1979, 10–11. o.). Így válhat a tudás szervesült tudássá, élmény-tanulássá, amelynek az eredménye már nem a steril szakember (Mányoki 1995, 304. o.).

A tanulmányi reformok végigkísérik a teológiai képzés egész történetét (vö. Mau 1979). Mindig óvatosan jártak el, mert mindig a lelkészi szolgálat elvégzéséhez szükséges ismereteket tartották szem előtt. Említettem már, hogy a németek ezeket az ismereteket és képességeket a teológiai kompetencia fogalmával fejezik ki. Szerencsétlen kifejezés, amely úgy tekint a lelkészre, mint az üstfoltozóra (Schwarzwaller 1990, 30. o.). A hazai lelkészképzés hogyanjának átgondolása, meghatározása – ha valóban késik (Mányoki 1995, 303. o.) – azért késik, mert szétfeszítené az egyetemi képzés mostani kereteit.

Az egyetemi képzés, oktatás tömege könnyen elfedi azt a tényt, hogy valójában mégsem tesz képessé egyházi munka ellátására. Hiszen itt nem csupán ismeretek továbbadása történik, hanem saját szavakkal, saját gondolatokkal kell tanúskodni a hit igazságáról (Vicedom, idézi: Seitz 1991, 17. o.). A beszédkészség másodsorban ugyan fonetika, logopédia, retorika, hermeneutika és kommunikáció kérdése, elsősorban azonban a megélt hité (Reuss 1995, 394. o.). A teológia egyetemi oktatása alig érinti meg a valóban személyes oldalt: önismeret, önkritika, szociális intelligencia, együttműködési készség, emberi kérdések feldolgozása, együttérzés (Asheim 1974, 394. o.). S akkor még nem szóltunk azokról a hit- és életvitelbeli gondokról, amelyekkel a hallgatók – kortársaikhoz hasonlóan – küszködnek. Nem szóltunk az életismeretről (Seitz 1991, 24. o.). S amikor elismerjük, hogy a teológiának nem lehet tárgya az egyházi és társadalmi élet teljes valósága (Seitz 1991, 25. o.), bizonyos értelemben talán a teológusképzés csődjét ismerjük el. A személyes fejlődés, a hit és a szolgálatkészség nem minősíthető osztályzattal. Az egyházi szolgálat igénye sokkal szélesebb annál, mint amire az egyetemi képzés fel tud készíteni (Kansanaho 1972, 337. o.). Egyházunk – skandináv és német példák felhasználásával – ezért bevezette a gyakorlati jellegű hatodik évet, másrészt – a továbbképzés érdekében – megszervezte a lelkészakadémiát.

Az egyházi élet és a hit olyan terület, amely nem fér bele maradéktalanul az egyetemi képzés kereteibe. Mégis foglalkoznom kell velük, hiszen teológusképzésünk – mint már említettem – elsősorban lelkész- és hittanárképzés.

Egyház

Az elmondottak alapján világos, hogy a teológiai tudomány egyrészt a Lélek által elkötelezve, másrészt az értelem eszközeivel vizsgálja úgy az egyház hitét, annak tartalmát és emberi viszonyait, mint az egyház igehirdetését, tudniillik hogy megfelel-e forrásának, Isten Jézus Krisztusban megjelent evangéliumának. A teológia ily módon arra törekszik, hogy segítse az egyház szolgálatát és felkészítsen az egyházi szolgálatra. Ebben az összefüggésben egyfelől az egyház és a teológia egymástól való kölcsönös függetlenségéről, másfelől egymás iránti kölcsönös elkötelezettségéről kell beszélni: Jézus Krisztus mindkettőjüknek Ura, és mindkettőjük a Krisztus-követésben felelhet meg elhívásának (Müller 1990, 173. o.). A függetlenség és az egymásra utaltság nagyon összetett, állandó figyelmet igénylő viszonyt feltételez.

Ha a teológia elszakad az egyházi élettől, mindig egyfajta öncélúság és érthetlenség veszélyét idézi föl: vagyis gyakorlati tudomány abban az értelemben, hogy használatra való. Célja, hogy megfogalmazza a keresztyén bizonyágtétel tartalmát, és rámutasson, hol és miben mond többet vagy kevesebbet az igehirdetés az evangéliumnál. A teológia egyházhoz kötődése tehát azt jelenti, hogy a teológia túllép a tudományosság korlátain, s mindenkor nyitott az egyház és a hit irányába. Magyarán: nemcsak azt kérdezi, hogy a bibliai és dogmatörténeti textusoknak mi az eredeti, saját korukhoz kötődő jelentése, hanem arról is szólnia kell, hogy mi a textus ma is vállalandó tartalma, üzenete. „Nem engedhetünk meg magunknak olyan teológiai képzést, amely inkább beképzelt teológusokat, mint kiképzett lelkészeket termel!” (Asheim 1974, 396. o.) A teológia általában is az igehirdetés szolgálatában áll, feladatát azonban csak akkor tölti be, ha mer konkrét lenni, s adott esetben elmarasztalja az egyház vagy egy-egy lelkész igehirdetését. Ha a teológia nem mer vagy nem tud bírálni, akkor azonosul az igehirdetéssel: ez pedig azt jelenti, hogy bármi is hangozzék, az az evangélium hiteles megszólaltatása. Ellenben ha a teológiai bírálat nem a konkrét igehirdetésre, hanem a hit igazságára irányul, az egyháznak kell megszólalnia hite védelmében.

Napjainkban az egyház és a teológia bonyolult viszonyát újabb nehézségek terhelik. Korábban a feszültség egy ún. keresztyén társadalom háttérén létezett. Ma ellenben szekuláris környezetben élünk, ezért jogosnak látszik az a törekvés, hogy az egyházon kívüliek számára is megszólaljon az evangélium. Ez a célkitűzés azonban olyan érvelést és olyan kifejezésmódot igényel, amely a hagyományos egyháztagok számára esetleg idegen. Fölbredhet a gyanú, hogy itt már egy másik üzenetről van szó. De maga az egyház is – még az egyes felekezeteken belül is – nagy változatosságot mutat, különböző megoldásokat követ. Fölmerülhet a kérdés: a keresztyénység mely formái találhatók azon a határon belül, amelyet a Szentírás és a hitvallási iratok segítségével vonunk? A válasz nem könnyű, a szereteten kívül alapos fölkészültséget is kíván. Át kell tekintenünk az ökumenizmust, amely korunkat már évtizedek óta jellemzi (Hertz 1979, 8. o.). Az egységkeresés szerteágazó ismeretanyaga nem hiányozhat a képzésből.

Azonban ismét hangsúlyoznom kell, hogy az egyház a teológus számára nem pusztán elmélet. Ezért szükséges a felvételhez a lelkészi ajánlás, amelyben arról is szó esik, hogy a felvételiző hogyan kötődik saját, helyi gyülekezetéhez. Gyakori tapasztalat,

hogyan a gyülekezeti kötődés a tanulmányi évek alatt erősödik vagy lazul. Tudtommal senki sem mérte föl, hogy melyik eset gyakoribb, s hogy mi okozza a változást. Egykor azzal érveltek a teológiai szeminárium budapesti megszervezése mellett, hogy a fővárosban többféle gyülekezet tanulmányozására nyílik mód (Raffay 1938b). Félő, hogy ma kevesen élnek ezzel a lehetőséggel. Pedig a gyülekezeti kapcsolat meggyengülése vagy megszakadása elidegeníti a hallgatót a gyülekezeti-egyházi szolgálattól (Asheim 1974, 397. o.). Másrészt olyan vélemény is van, hogy a hallgatói közösség maga is gyülekezet, s a közös tanulás és főkészülés a legnagyobb nevelő erő (Veöreös 1951, 397. o.; Hertz 1979, 14. o.), hiszen a későbbi lelkesi közösség, a fraternitás alapját képezi (Seitz 1991, 22. o.). Mindkét szempont megszívlelendő. A gyülekezeti kapcsolat mindenképpen ad valamilyen benyomást az egyházi élet szépségéről és keserveiről. A teológusok gyülekezete pedig az egyházi szolgálat iskolája lehet, ahol különböző háttérű és adottságú hallgatók gyakorolhatják az együttműködést, valamint a teológiai véleménykülönbségek kezelésének módját (Reuss 1995, 395. o.).

Az evangélikus egyház nem hierarchikus felépítésű, ezért lelkészek és nem lelkészek kollegiálisan szolgálhatnak benne. Köreinkben az ellentmondást nem tűrő fellépés éppúgy kerülendő volna, mint a behódoló szolgálalkúság. A hallgatók részvétele az egyetemi döntéshozatalban üdvös fejlemény, noha sok időt és türelmet kíván.

Számunkra még szokatlan, hogy 1989 óta az egyháznak és egyes munkaágainak kemény külső és belső kritikával kell szembenéznie. Nyugat-Európában ezt már megszokták (Zerfass 1988, 35. o.), a mi egyetemünk hallgatóinak és oktatóinak ugyancsak el kell viselniük.

Az egyház magába öleli az egyszerű hívők közösségét. A teológusnak ezt mindig szem előtt kell tartania. Tudnia kell közérthetően fogalmazni, ráadásul a tanulás őszinte szándékával kell figyelnie a hívők egyszerű, adott esetben gyermeki hitére (Seitz 1991, 20. o.).

Az Ágostai hitvallás VII. cikke az egyházat az evangélium tiszta hirdetésével és a szentségek Krisztus rendelése szerinti kiszolgáltatásával határozza meg. Ezzel megóv a statikus szemlélettől, hiszen az egyház ismertetőjegyei állandóan történnek, mozgásban vannak. Az egyház nemcsak létezik, hanem történik. Ezt a mély igazságot mindazoknak meg kell élniük, akik egyházi szolgálatra készülnek.

Hit

A teológiai tudomány sohasem hagyott kétséget afelől, hogy az igazi teológia nem csupán egy tan „tudása”, hanem őszinte istenfélelem, Krisztus-hit, Isten iránti engedelmesség és a felebarát iránti jó cselekvése, mint David Chyträus (1530–1600) a korai ortodoxiában megfogalmazta (Mau 1979, 72. o.). A teológiáról azt tartották, hogy olyan szolgálatra készít föl, amely által az emberek élete megváltozik: ilyen értelemben gyakorlati tudománynak számított. Abraham Calov (1612–1686) wittenbergi professzor 1650-ben így fogalmaz: „Krisztus tanítványainak tehát az Írást úgy kell kutatniok, hogy gyakorlattá tegyék, meg is cselekedjék, amit tudnak” (idézi Mau 1979, 72. o.).

A pietizmus atyja, Philipp Jakob Spener (1635–1705) szintén megfogalmazza ezt a gondolatot 1675-ben kiadott könyvecskéjében (Spener 1993, 67. o.). Ugyanitt nagy figyelmet szentel a teológiai képzésnek is, istenfélő és elkötelezett életre szólítva a professzorokat és a hallgatókat. Műve máig sem veszített időszerűségéből. Azt is javasolja Spener, hogy „akik tanulmányaikban nem érik el az előbbieket, de igazán istenfélő életet élnek, előnyben részesüljenek a többiek előtt, [a professzor urak] mutassák ki nyíltan, mennyire szeretik őket. Ezeket az előbbrejutásban előnyben részesítsék, sőt, csak őket vigyék előbbre, amazokat pedig zárják ki a feljebbjutás minden reményességéből, míg teljesen meg nem változnak, mert ennek valóban meg kell történnie” (Spener 1993, 68. o.). A 18. századi Halléban, kora legmodernebb főiskoláján és a pietizmus fellegrárában ez a látásmód nem az igénytelenségből fakadt, hiszen már az első tanévben elvárták a hallgatóktól, hogy az Újszövetséget kétszer, az Ószövetséget egyszer olvassák végig – az eredeti nyelven (Mau 1979, 83. o.)! Figyelemreméltó, hogy inkább az előretörő felvilágosodás esik a tudományosság egyoldalú bővületébe. Johann Salomo Semler (1725–1791) 1757-ben arról ír, hogy a megtérés „még nem minden, ami szükséges a tanítói hivatal Isten szándéka szerint való” ellátásához. Igaz, hozzáteszi: csak a kegyességgel összekapcsolt „alapos válasz és... tanítás” védelmezheti meg a jó ügyet (Mau 1979, 74. o.). 1941-es tanévnyitó igehirdetésében id. Pröhle Károly (1875–1962) lehetetlennek tartja, hogy a Jézus által hirdetett igazság – mint a fájáról leszakított érett gyümölcs – a későbbiekben már Jézus személye és követése nélkül is „továbbadható, elsajátítható és terjeszthető” volna. Hiszen az evangélium mindig „ahhoz a feltételhez van kötve, hogy mi a Krisztus szavára hallgattunk, az Ő tanítványainvá, híveivé, követőivé leszünk és ebben a *Tőle függő személyes viszonyban állhatatosan megmaradunk*, azaz hiszünk Őbenne, Őt engedjük úrrá és mesterré lenni a mi egész életünk és gondolkodásunk fölött” (Pröhle 1941, 4–5. o.).

Ezekkel a megszívlelendő és helytálló mondatokkal szemben áll az a sokak által érzékelt helyzet, amelyet a római katolikus Hans Urs von Balthasar (1905–1988) 1948-ban így fejezett ki: a nyugati teológia térdeplő teológiából ülő, íróasztal-teológiává lett (Hafenscher 1986, 477. o.). Míg a régiek a hit és a tudás egységére törekedtek, s ha ez nem valósult meg, akkor legalább igyekeztek jobbitani a helyzeten, ma a kérdés mintha végletesen jelentkezne. Egyesek azt hangoztatják, hogy csak a Krisztus-hit szükséges, hiszen – vitathatatlanul – lehet valaki bizonyágtévő teológiai tudás nélkül is. Mások szerint csak a tudományról beszélhetünk, mert a (Krisztusba vetett) hit személyes ügy, amit a kívülállók nem állapíthatnak meg, de tárgyyszerűen közülük sincs hozzá (Seitz, 1991, 25–26. o.). A tudomány egyoldalú hangsúlyozása már ahhoz a jogos aggodalomhoz vezet, hogy adott esetben vajon nem ateista lép-e a szószekre (Hansen 1990).

Az egyik oldalon mintha segélykiáltás hangzana a teológiai hallgatók szájából (Hafenscher 1986, 476. o.), akik veszélyeztetve érzik hitüket, és lelkileg alultápláltak. A másik oldalon azonban mintha betonfalba ütköznének azok az erőfeszítések, amelyek a lelki élet megelevenítését célozzák. Ismételten tapasztaljuk, hogy akik az első szeretet tüzével érkeztek a teológiára, idővel gyakran meghidegülnek, s akiknek az ige napi eledelük volt, egy idő után már nem nyitják ki a Szentírást. Mások ugyan buzgón tanulnak, de sohasem jut el a szívükig, ami a fejükben van. Még az sem lehetetlen, hogy

a tudományosság olyan eszközzé válik, amellyel személyes kérdéseit fojtja el a hallgató (Asheim 1974, 394. o.). Valójában azonban „...nincsen külön tudományos és külön gyakorlati értelme az igének!” (Kósa 1950, 391. o.)

A teológia mint Isten igéjét kutató tudomány tehát azt állítja magáról, hogy egzisztenciális foglalatosság: Isten ismeretében nem juthat előbbre az ember személyes megragadottság nélkül (Hertz 1979, 15–16. o.; Hafenschner 1986, 477. o.; Schwarzwaller 1990, 29–31. o.). A valóságban mégis megtörténhet, hogy aki a hitről beszél és nem bagatellizálja el a kérdést – hiszünk, mert teológusok vagyunk –, olyannak tűnik a többiek szemében, mint az az ember, aki szerelmi lírát olvas a mesterséges megtermekeztető intézetben (Schwarzwaller 1990, 33. o.).

A kérdés azért súlyos, mert nem lehet megválaszolni szakmai-technikai fogások alkalmazásával. Annál kevésbé, mert a különböző kegyességi csoportok sokszor csak az egyívásúakkal vállalják és gyakorolják a közösséget (Veöreös 1951, 528. o.), tehát egy rövid „lekáderezés” után úgyszólván megszűnik a párbeszéd. Talán még a tanárokkal való sűrű találkozás sem elégséges ahhoz, hogy meggyőzze a hallgatót: oktatója talán mégsem abba a skatulyába való, ahova idősebb társai egykor behelyezték. Másrészt a hivatalos jelentések megnyugtató szavai ugyan jól hangzanak, valódi tartalommal azonban nehéz őket megtölteni: mint amikor például azt olvassuk, hogy a tanári kar nem engedett a divatos áramlatoknak, hanem „a bibliai, hitvallási irány hűséges képviselője”, amely féltő gonddal őrizi „az egyház hitvallási iratain át a Szentíráshoz vezető utat” (Kiss 1943, 18. o.). Ha a teológiai oktatás az igehirdetés egyik fajtája – márpedig az –, akkor részesedik a hirdetett igének abban a sorsában, amelyről Jézus a magvető példázatában (Mt 13,3–9) beszélt, s amely, úgy látszik, még a teológiai hallgatók vonatkozásában is igaz.

Az az oktató, aki e kérdésekkel szembesül, jól teszi, ha először magára tekint. Ezt egyetlen tanulmány sem teheti meg helyette. Feladatát bizonyára nem érzi majd egyszerűnek, hiszen már bőséges tapasztalatokat szerezhetett arról, milyen emberi dolog az elismerés reményében a mások által megkívánt formulákat szajkózni, másrészt pedig milyen kényelmes az ilyen hazugságoknak bedőlni.

A hit azonban olyan belső meghatározottság, amely a tanár vagy a hallgató előtt újra meg újra világossá teszi, hogy a múltból hangzó bizonyágtétel közben a mi saját mennyei Atyánkról van szó, aki a jelen és a jövő. A múltat pedig azért érdemes tanulmányoznunk, mert Isten ma is hasonlóan cselekszik, mint egykoron. Amikor Luther a gyónásra buzdított, nem a parancsot vagy a kényszert hangoztatta, hanem ajándékról szólt, amelyben részesülhetünk (*Konkordia Könyv* 2. köt. 207–212. o.). Ehhez hasonlóan ma sem elegendő a hitet erőltetni, ellenben fontos az, hogy csodálkozzunk rá a bibliai tanúvallomásra, valamint összefüggéseire – amelyek éppen a szorgos vizsgálódás nyomán tárulnak fel –, és általuk megragadottan érzékeltessük páratlan gazdagságukat, életet formáló erejüket. Ha a tananyag, az élet és a hit az oktatóban nem egyesül szerves egésszé, akkor kétséges, hogy ez a folyamat a hallgató személyében lejátszódik-e. Azonban itt is érvényes, hogy a Szentlélek ott és akkor támaszt hitet, „ahol és amikor Istennek tetszik” (Ágostai hitvallás V. cikk). A hit születése, megmaradása és növekedése végső soron nem az emberek kezében van.

A lelki élet megszegényedése nem a reformáció, hanem a felvilágosodás következménye. Maga Luther még nem félt attól, hogy a formákra, a szavakra nézve is pontos útmutatást adjon, bár ezeket a formulákat nem szánta megmásíthatatlannak. Ezen a ponton azonban a hagyomány kérdése is bekapcsolódik: olyan korban, amikor minden tradíció kihal, magát a hagyományt is nevelni és tanítani kell (Mányoki 1995, 305. o.). Nem azért, hogy önálló tekintéllyé váljon, hanem azért, hogy számos dolgot ne kelljen kétszer tanulnunk, továbbá hogy mélyebben élhessük meg az eleinkkel való hitbeli közösségünket. Adott esetben küzdeni kell a rosszul értett hagyományellenesség ellen, amely gyakori kísértése a protestantizmusnak. Saját okos tradícióinkhoz pedig ragaszkodjunk. Amikor tehát becsukjuk a Bibliát, és a csöndet, a vallásos klipet stb. választjuk, leginkább arról tanúskodunk, hogy az igeértésünk már sekély. Hiszen a lelki élet nem csupán valami belső jóérzés, hanem Krisztussal folytatott élet a Szentlélekben (Hafenscher 1986, 477. o.).

Talán megkockáztathatjuk, hogy a teológusok és a fiatal lelkészek erkölcsi állapota valamivel jobb, mint a magyar társadalomé általában, mégis nagyon érezhető a környezet, a közfelfogás hihetetlenül nagy szívóereje. Sztárai és az 1560-as Baranyai kánonok óta (Payr 1924, 883., 612. o.) bizonyítható, hogy a magánerkölcs elvben mindig fontos szempont volt. Comenius mégis arról panaszkodott, hogy az egyház vezetői lagymatagok ezen a téren: „Ha ugyanis szót fogadott valaki, és követte az ígét, rendben volt; ha meg nem fogadott szót, az sem számított. Voltak azonban e vezetők közt, akik valamilyen kulcsokat csörgettek, s azt mondták, hogy hatalmuk van bezárni az engedetlenek előtt az Istenhez vezető kaput, ámde valójában nem zárták be senki előtt sem. [...] Mert ha valamelyik kissé élesebben lépett fel, már lehurrogták, hogy személyek ellen prédikál” (Comenius 1990, 92. o.). A 30-as évek reformvitáiban is előkerül az a kérdés, hogy mit kell tenni „a lelkési pályára méltatlan elemek kellő időben való eltávolítására” (Raffay 1938a; Pröhle 1939. 01. 14.). Már akkor elhangzott az a javaslat, hogy az ilyen „elemeket” nem lelkészképzésben, hanem csak teológiai képzésben kellene részesíteni. Ebben az esetben azonban magunk adjuk föl a teológia egzisztenciális jellegéről vallott fölfogásunkat. A kérdés másik oldala, hogy a hallgatók is találkozhatnak olyan „elemekkel” és jelenségekkel az egyházban, akiket, illetve amelyeket kellő időben el kellene távolítani vagy meg kellene szüntetni. A teológiai képzésnek fel kellene készítenie egyfelől a példás életre, másfelől a botránkozások túlélésére (Mau 1979, 82. o.).

Erkölcstről és fiatalokról szólva főleg a nemi erkölcs kérdéseire szoktak gondolni. Óriási kérdés, amellyel mindenkinek meg kell birkóznia, különösen akkor, ha keresztény. Könnyű nektek, megházasodhattok – vágják hallgatóink fejéhez. Pedig a lelkész házassága nagyon nehéz, hiszen az erkölcsi ellehetetlenülés igen nagy mértékben a másik féltől függ: ilyen szempontból óhatatlanul együtt hordozzák a szolgálat terhét és együtt viszik teljességre magukban a keresztséget, vagyis testük megöklését (Luther: *A keresztség szentségéről*, 23–24. o.). A nemi és a házassági erkölcs azonban az erkölcsi létnek csupán a kisebb részét képezi. Fiataljaink önmagukat kiteljesítő személyiségek akarnak lenni – koruk értelmezésének megfelelően. S életmódjuk kialakítása során igyekeznek beépíteni a fogyasztói társadalom által kínált lehetőségeket

(Sipos 1998), még akkor is, ha tudják, hogy a lemondás, az önfegyelem a jövő világában egyre inkább szükséges lesz (Markl 2000). Valójában nagyon nehéz kialakítani egy hiteles életmód belső arányait.

Lelkészképzés

Az eddig elmondottakból nyilvánvaló, hogy a teológusképzés a Krisztus-hit által válik lelkészképzéssé. Döntő kérdés azonban, hogy milyen lelkész legyen a képzés célja. Az egyik meghatározás a hagyományos egyházat és gyülekezetet tartja szem előtt: „...az evangélikus egyházat hitvallásos hűséggel szolgáló, az egyházi munkát szerető, abban áldozatra kész, puritán, fegyelmezett, a felsőbbség iránt engedelmes, az egyházi rendet tiszteletben tartó és hazájukat szerető lelkészek nevelődjenek” (Pálffy 1954, 442. o.). Itt hangsúlyt kap, hogy a lelkész az egyházszervezet jól működő része legyen. Napjainkban azonban már az is fontos volna, hogy képesek legyünk az egyházon kívülieket megszólítani, s eljutni velük legalább a tisztességes párbeszéd szintjére (Reuss 1995, 393. o.). A hagyományos gyülekezet és a szekuláris környezet két különböző világ, amely azonban érintkezik egymással. A lelkésznek ezért mindkét világ nyelvén meg kell szólaltatnia az evangéliumot, csak így tud hatékonyan részt venni a társadalmi útkeresésben. Általában óvakodnia kell attól, hogy a kétféle közeget szembeállítsa, bár az természetes, hogy szolgálatának szakaszaiban az egyiket vagy a másikat közelebb érzi magához.

A mai hallgatók egykor egyházunk vezetői lesznek. Részleteiben aligha látható, hogy 2030 táján mit is kell majd tudniuk. Valljuk azonban, hogy az eljövendő kor új embere a legfőbb ponton azonos marad a régivel, s mindenkor szüksége lesz a helyzet-felismerés, a változtatni tudás, valamint a megőrzés készségére. Az egyházzal szemben annyi bizonyos, hogy az örök ígéret 2030 táján is a kortársak nyelvén kell majd megszólalnia. A régi szövegek ismétlése nem válasz a máának (Seitz 1991, 15. o.). Ezért szükség lesz majd olyan lelkészekre, akik Krisztust követve végrehajtják azt a változtatást, megtalálják azt a kifejezőmódot, amelyet az evangélium akkori hirdetése igényel.

Lelkészképzésünk elsősorban a múlt tapasztalatait továbbítja, nem is tehet másként. Szükséges azonban, hogy a lelkésznek legyen áttekintése a jelen égető kérdéseiről, ismerje korunk emberét, s képes legyen őt szembesíteni Krisztus evangéliumával. Tudomásul kell vennünk: ez a cél nem érhető el a képzésben, sokkal inkább az önképzés, a továbbképzés állandó feladata.

Néhányan úgy vélik, hogy a lelkészképzés egyfajta gyakorlati képzésnek felel meg. Vitathatatlan, hogy vannak inkább elméleti és vannak inkább gyakorlati beállítottságú emberek, elmélet és gyakorlat szétválasztása mégis lehetetlen. Vulgárplatonizmus, ha a teológiában az elméletet és a gyakorlatot, a tudást és a megvalósítást, az indicativust és az imperativust elkülönítik egymástól (Schwarzwäller 1990, 33. o.). Ez hamis beállítást. Az elméleti képzésnek rá kell mutatnia a gyakorlati következményekre, a gyakorlati képzésnek pedig rá kell mutatnia arra az alapra, amelyen a lelkész biztosan megállhat és tájékozódhat.

A gyülekezeti lelkészi szolgálat az egyik legsokrétűbb hivatás. Botorság volna elvárni, hogy olyan teológiai tanárok, akik gyakorló lelkészként évtizedekkel korábban dolgoztak, egykori tapasztalataikra építve megválaszolják a mai helyzet kihívásait. Az egykori tapasztalat régi idők meséje lesz rohamosan változó világunkban: egyedül az odaadóan szolgáló lelkület az, ami nem évül el. Egyházi közvéleményünk nehezen tűri, hogy a teológiai képzésben állók mögött ma már nincs az a gyülekezeti lelkészi gyakorlat, amihez a korábbi évtizedekben hozzászoktunk. Kevesen tudják, hogy még korábban, az ideálisnak tartott soproni korszakban a tanári kar zöme sohasem volt gyakorló lelkész (Raffay 1938a).

Az a szakosodás, amely napjainkban mindenütt megfigyelhető, a lelkészi pályát is érinti (Seitz 1991, 27. o.). A kórház és a börtön, a honvédség és a katasztrófaelhárítás, a családvédelem és a házassági tanácsadás, a szenvedélybetegségek, az öngyilkosság és a telefonos lelkigondozás, a szeretetintézmények és az idősek óhatatlanul fölvetik a lelkészi szolgálat további szakosodásának kérdését. Arra azonban ügyelni kellene, hogy az esetleges szakosodás ne rontsa meg a lelkészek közötti szóértést, és ne fokozza a társadalom gettóképzési hajlamát (Kansanaho 1972, 337. o.; Zerfass 1988, 38. o.).

A lelkészképzéssel kapcsolatban nagyon komolyan kell venni két további kérdést. Mindig is voltak, és – remélhetőleg – mindig is lesznek olyan hallgatók, akik becsületesen kimondják: nem tartják magukat alkalmasnak a lelkészi szolgálatra, illetve nem érett meg bennük a belső elhívás, a *vocatio interna*. Ezek a hallgatóink – a közvélekedéssel ellentétben – nincsenek sokan. Egyházunknak nem volna szabad pusztán veszteségként elkönyvelni és leírni őket. Hiszen remélni lehet, hogy azok vannak közöttük többségben, akiknek nem fogatkozott el a hite, és a továbbiakban is anyaszentegyházunk tagjaként kívánnak élni. Az egyetemnek, de mindenekelőtt az egyháznak figyelnie kellene rájuk.

Egyetemünk azonban nemcsak lelkészeket, hanem hittantanárokat is képez. Közülük jó néhányan másik egyetemen is diplomát szereznek. A lelkészképzésről mondtak – a lényegét illetően – rájuk is vonatkoztathatók. Egyházunknak és egyházunk iskoláinak méltányolni kellene tudásvágyukat, teljesítményüket, elkötelezettségüket, és messzemenően igénybe kellene vennie szolgálatukat. Számontartásuk, alkalmazásuk, továbbképzésük megszervezése múlhatatlanul szükséges.

Misszió

A lelkészi szolgálat és a lelkészképzés elemzése után sem önisméltás misszióról beszélni. A lelkészi hivatás fogalma – gyakran tapasztaljuk – azt a benyomást keltheti, hogy pusztán egy szakképzettséget kívánó állás betöltéséről van szó. Azonban „[a] kegyelmi eszközök nem arra adattak, hogy az egyháziasságot ápoljuk, hanem hogy egyházat alapítsanak a világban és kiterjesszék ezt az egyházat” (Asheim 1974, 400. o.). Teológiai kompetenciáról – fenntartásokkal – lehet beszélni, a missziói kompetenciáról ellenben beszélni kell. Egyrészt felelősségtudatról van szó, amely fölméri az egyház

nélküli ember megszólításának lehetőségét, másrészt pedig képességről, amely saját élethelyzetében tudja megszólítani ezt az embert (*Das Evangelium unter die Leute bringen*, 2001). Az utóbbi karizmára annál inkább szükség van, mert a szószék – egykor a nyilvánosság koronája – mára magánüggé vált (Hertz 1979, 7. o.): ezt a helyzetet elfogadni azonban az evangélium föladásával volna egyenlő.

A misszió azt jelenti, hogy olyanokhoz szólunk, akik nem tartják magukat keresztyének. Krisztus üzenetét aligha lehet savanyú képpel, szomorkásan megszólaltatni, valódi eredmény azonban a mosolytréningektől sem várható. Aki vállalkozik a misszióra, annak össze kell nőnie az evangéliummal. Ismernie kell az ókori pásztori munka sajátosságait, de az egy elvesztett is meg kell keresnie. A misszió magában foglalja az emberekhez való odafordulás és az egyetemes emberszeretetet készségét. Olyan feladat, amely általában alapos felkészülést kíván (Seitz 1991, 22. o.). Türelemmel és szeretettel meg kell hallgatni az embereket, meg kell tudni, hogy mit segíthet a lelkész, a gyülekezet, az egyház. Ez a magatartás ugyan bibliai üzenet, dogmatikai tétel, gyakorlati teológiai alapelv, másrészt azonban lelkület, elhivatottság, amelyre csak (újja)születni lehet. A misszió természetszerűleg közlési vágy: *Mert amivel csordultig van a szív, azt szólja a szája.* (Mt 12,34) A mai nemzedék szóértési, kapcsolatteremtési gondjainak talán éppen az igazi mondanivaló hiánya képezi a gyökerét (Reuss 1995, 394. o.; Szabó 2004, 44. o.).

A misszió nem az a terület, ahol feldíszített oltár, bekapcsolt mikrofon és szolid ünnepi gyülekezet várja a bizonyágtevőt. Ellenkezőleg: itt a bizonyágtevő által hirdetett ígének kell a figyelmes hallgatóságot, hallgatót megteremtenie. Tudnunk kell, hogy a szolgálati autó, a tágas parókia, vagyis a biztonságos egyházi struktúra ellenére a misszió szempontjából hallatlanul nehéz helyzetben vagyunk; s nemcsak az országos vagy önkormányzati szintű tárgyalásokon, hanem az egyes emberekkel való találkozásban is (Zerfass 1988, 35. o.). Vendégként élünk és szólunk a mentális szórványban (Zerfass 1988, 30. o.).

Égetően szükséges Wesley lelkülete: parókiám az egész világ. Csakhogy a kívülállók fennálló kapcsolat kísértéseket is rejt. Emberi, baráti köteleket ugyan teremtünk, de lemondunk arról, hogy új ismerőseinket, barátainkat Isten színe elé állítsuk (Seitz 1991, 27. o.). Az egyház társadalmi szerepét gyakran a hasznosság és a népszerűség határozza meg, ahelyett, hogy az evangélium ágenseként (Asheim 1974, 399. o.) odalépne a marginális csoportokhoz (Seitz 1991, 12. o.), illetve párbeszédet kezdene a társadalom vezető rétegeivel (Seitz 1991, 19–20., 22. o.).

Ha a gyülekezetek missziói lelkületűek, akkor a gyülekezeti munka és a misszió között nem lehet ellentét.

Kultúra

A kultúra szempontja látszólag nem tartozik közvetlenül a teológiai képzéshez, a reformáció azonban mégis óhatatlanul összekapcsolta az evangéliumot és a kultúrát, főleg az anyanyelvű kultúrát. Sokan bírálták a protestantizmust, de a nyugati kultúrára gyakorolt erős hatását bajos letagadni: a hatás jellege természetesen vitatható.

A magyar – hungarus – evangélikus lelkészek jelentős része külföldi tanulmányok után állt hazai szolgálatba. A 19. század első felében politikai okokból eltították a protestánsokat a külföldi egyetemek látogatásától. A Habsburg-kormányzat Bécsben létesített protestáns teológiai kart, hogy a nyugati egyetemjárást ily módon kikapcsolja (Kiss 1943, 4. o.). A kiegyezés után ellenben az evangélikus egyház kötelezővé tette a külföldi tanulmányokat (Ottlyk 1964, 610–611. o.). Ezen a történelmi háttéren tanulságos, hogy a huszadik századi amerikai teológusképzés általában igen fontosnak tartja egy-egy idegen kultúra megismerését, a beilleszkedést más emberek életébe (Clarke 1995, 57–77. o.). A nyelvtanulás – nemesebb értelemben – nem csupán a megértési kényszer miatt szükséges, hanem azért is, hogy belülről lássunk egy másik kultúrát. Egyházunk jelentősebb püspökei, lelkészei külföldön is gyarapították ismereteiket, világlátott emberek voltak. A külföldi tartózkodás nem csak azért kívánatos, hogy mélyebb teológiai tudásra tegyenek szert a hallgatók. Egyszerűen: Magyarország értékeit és gondjait más megközelítésben, szélesebb összefüggésben látja, aki más országot is ismer. Az egyházi szolgálatban igen fontos erény az alkotókészség (Musto 1992), amelyhez gyakran az idegenben szerzett tapasztalatok adják az indítékot: gondoljunk csak Apáczai Csere Jánosra, Bél Mátyásra, Tessedik Sámuelre.

A 19. századig a lelkészek általában a gyakorló tanárok közül kerültek ki, „léptek előbbre” (Ottlyk 1961, 15. o.; Pröhle 1990, 83. o.). Tanári munkájuk alkalmat teremtett arra, hogy a kultúra területén otthonosan mozogjanak, élettapasztalatot szerezzenek, s eközben a lelkészi szolgálatra való rátermettségüket is bizonyítsák. Más kérdés, hogy éppen a 19. század a kultúrához való viszony szempontjából súlyos kérdéseket vetett föl: a kultúra mind jobban eltorzította, saját képére formálta a hit lényegét, Krisztus evangéliumát. Ezzel a helyzettel ütközött meg a Karl Barth nevével fémjelzett igei megújulás, amikor egy gazdag kulturális örökséget őrző korban – igaz, az első világháború kataklizmája után – keményen bírálni kezdte a teológia és a kultúra összemosisódását. Mára azonban a helyzet egészen megváltozott: a gazdag szellemi-kulturális örökség napjainkban már egyáltalán nem természetes közege a lelkésznek és kortársainak. Félő, hogy hallgatóink igen mérsékelten élnek azokkal a szellemi-kulturális javakkal, amelyeket Budapest kínál (Raffay 1938a; Veöreös 1951, 529–530. o.). Korunkban az egyházi szolgálatot és a teológiai képzést nem a kultúra túltengése, hanem a gyökértelenség és a szürkesség fenyegeti (Mányoki 1995, 305. o.).

Egyfajta gyökértelenség, ha az igehirdetés nem kapcsolódik össze azzal a kultúrával, amely körülveszi. Hiszen szűkebb világunk – benne irodalom, publicisztika, művészet – saját nyelvén, saját kifejezési formáiban jócskán megszólaltatja azokat a kérdéseket, amelyekre a hit válaszol. Valóban különös, amikor a teológusok megtanulják az ősi nyelveket, de nem tudják igényesen használni kortársaik nyelvét, foglalkoznak az ókor világával, de csak a felszínét látják a ma kérdéseinek. Ha erre gondolunk, megértjük azt a követelést, hogy csökkentjük a filológiai aprómunka arányát (Mányoki 1995, 305. o.). Egy más jellegű gyökértelenségben az igehirdetés annyira beleragad a jelenbe, hogy felvetődik a kérdés, miért van rá egyáltalán szükség, hiszen legföljebb azt ismétli, amit mások is unos-untalan mondanak.

A szürkeség vagy semmitmondás azzal fenyeget, hogy érdektelenségbe fül szolgáljunk. „Ha megfogalmazhatnék egyházunk számára egy tizenegyedik parancsolatot, az így hangzanék: »Ne légy unalmas!« Egyszerűen megdöbbenőnek tartom, hogy a leggyakoribb érv, amivel a németek az istentiszteletekről, de az egyháztól és magától a keresztyénségtől való távolmaradásukat is indokolják, az, hogy »olyan unalmas az egész«. Arról persze hosszan lehetne vitatkozni, hogy jogos-e ez a vélekedés. Tény azonban, hogy az emberek így érzik – ezt viszont nem lehet elvitatni. Aki pedig untat másokat, az bűnt követ el – különösen, ha az evangéliummal untatja az embereket. Amikor untatunk másokat, elraboljuk az idejüket, elfecsérelünk egy kitűnő alkalmat, amelyet felhasználhatnánk figyelmük felkeltésére, és mindenekelőtt azt a végzetes benyomást erősítjük bennük, hogy unalmas Istenünk van” (Douglass 2002, 90–91. o.).

A kultúra igényesség és távlat. Igényesség: amint az ószövetségi áldozat csak hibátlan lehetett, úgy Isten igéjének szolgálatában is csak a lehető legjobb a jó. A távlat pedig nyitottság: tanulási készség és beleérző képesség. Fogékonyság a többi ember és a világ kérdései, gondjai iránt, tájékozódás a feladatok és a megoldások felől: nem az ige szolgálata helyett, hanem az ige szolgálatának részeként. Súlyos ellentmondás, amikor egyfelől nem becsüljük a teológiai tudományt, a kultúrát pedig veszélyesnek tartjuk, másfelől azonban természetesnek vesszük, hogy a lelkész, az egyház mindenhez hozzászóljon, nyilvánosan alkosson véleményt és mások véleményét is formálja.

Annak megállapításához, hogy a fennálló kultúrával meddig lehet azonosulni, hol és miben kell tőle elhatárolódnunk, komoly teológiai tisztánlátás szükséges.

Növekedés

Az Újszövetségben kulcsszó a növekedés. Az egyháznak jellemzője, hogy növekszik. Ha ugyanis feladja a növekedés igényét, már saját lényegében veszélyeztetett (*Reden von Gott in der Welt*, 1999).

A teológiai képzésnek az a feladata, hogy az egyházi (lelkési és hittantanári) szolgálathoz szükséges ismereteket közölje, az ellátásukhoz szükséges emberi, szolgálati és hitbeli érettséget pedig kibontakoztassa. Olyan súlyos feladatról van szó, amely meghaladja egy intézmény és egy tanári kar lehetőségeit. Emberi oldalról végső soron lehetetlen vállalkozás, hiszen a növekedést Isten adja (1Kor 3,6–7), ez azonban egyáltalán nem csökkenti személyes, keresztyén felelősségünket.

E tanulmány nem kívánt receptet adni a teológiai képzés gondjaira, inkább a kérdések összetett voltát akarta érzékelteni. Számba vette a képzés összetevőit, és arra az eredményre jutott, hogy a folyamat egésze nem fér be az egyetemi-iskolai keretek közé. Meggyőződésem, hogy ez a meglátás semmiképpen nem hárítja másokra az oktatói felelősséget. Csupán arról van szó, hogy a tudományos színvonal megőrzése, vagy inkább emelése közben folyamatosan erősödjenek a lelkésznevelés szempontjai: tehát a magasan képzett és mélyen hívő teológus legyen a cél (Pröhle 1990, 82–84., 83. o.). E cél érdekében pedig nemcsak engedni, hanem kérni, sőt akarni kell az eszme-cserét,

a vitát, az esetleges ellentétek kifejezését; annak mindenkori feltételezésével, hogy egy a mérték, a Krisztus (Zerfass 1988, 53–54. o.), és egyik vagyunk az egymásért, így a teológiai képzésért mondott imádságban is (Kósa 1950, 392. o.; Hafenschner 1986, 478. o.).

Irodalom

- Asheim, Ivar: A lelkészképzés alapkérdései ma. Ford. Reuss András. *Lelkipásztor*, 1974/7. 392–401. o.
- Clarke, T. Erskine: Globális teológiai képzés az Egyesült Államokban. In: *Lima után*. Szerk. Karasszon István. KGRE HTK, Budapest, 1995. 57–77. o.
- Comenius, Johannes Amos: *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*. [1663] Ford. Dobossy László – Mayer Judit. 2. kiad. Bibliaiskolák Közossége, Budapest, 1990.
- Dezséry László: Theologusképzés. *Evangélikus Élet*, 1939. július 1. 4–5. o.
- Douglass, Klaus: *Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*. Ford. Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002.
- Das Evangelium unter die Leute bringen. Zum missionarischen Dienst der Kirche in unserem Land*. EKD-Texte 68, 2001.
- Hafenschner Károly: Lelkiség, spiritualitás a teológusok életében. *Lelkipásztor*, 1986/8. 476–480. o.
- Hansen, Nicolaus: „Kann nicht heute durchaus ein Atheist auf die Kanzel steigen?“ Zu Klaus Schwarzwäller: Nur noch hantieren und reproduzieren? LM 1/90, Seite 29. *Lutherische Monatshefte*, 1990/3. 139–140. o.
- Hertz, K. H.: *Neue Methodologie in der theologischen Ausbildung. Erneuerung der theologischen Ausbildung. Auswahl von Referaten aus drei lutherischen Konferenzen*. Hrsg. v. Adelbert Sitompul. Lutherischer Weltbund, Studienabteilung, Genf, 1979. 5–18. o.
- [Jüngel, Eberhard:] Falsche Kompromisse schaden der Ökumene. 100 Tage Pontifikat. Der evangelische Theologe Eberhard Jüngel erklärt, was Protestanten von Benedikt XVI. erwarten können. *Die Welt*, 25. Juli 2005.
- Kansanaho, Erkki: A lelkészképzés reformja. *Lelkipásztor*, 1972/6. 336–339. o.
- Kiss Jenő: *Visszapillantás a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának húszéves történetére (1923–1943)*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1943.
- Koren Emil: Podmaniczky Pál 100 éve született. *Evangélikus Naptár*, 1985. 50–52. o.
- Kósa Pál: Mit várunk az új Teológiai Akadémiától? *Lelkipásztor*, 1950. október, 390–392. o.
- Leskó Béla: A latin-amerikai evangélikus teológiai fakultás múltja és tervei. *Lelkipásztor*, 1969/6. 355–356. o.
- Markl, Hubert: Welche Bildung braucht der Mensch im dritten Jahrtausend? Schule und Erziehung müssen weiteorientiert und doch flexibel sein. *Die Welt*, 13. September 2000.
- Mányoki János: Klasszikus örökség – vagy jövőre orientált lelkészképzés? Teológusképzés – könyvtáros-szemmel. *Lelkipásztor*, 1995/9. 303–305. o.
- Musto, Stefan A.: Búcsú az anyagtól. *Népszabadság*, 1992. január 18.
- Müller, Hans Martin: Auf Wechselwirkung kommt es an. Zu Klaus Schwarzwällers Kritik der „Grundsätze“. *Lutherische Monatshefte*, 1990/4. 172–174. o.
- Ottlyk Ernő: A magyarországi evangélikus lelkészképzés múltja. *Lelkipásztor*, 1961/1. 14–28. o.
- Ottlyk Ernő: Teológiánk száz évvel ezelőtt. *Lelkipásztor*, 1964/10. 604–614. o.
- Pálfy Miklós: Jézus Krisztus dicsőítésének jegyében. Jelentése a Teológiai Akadémia működéséről az 1953–54. tanévben. *Lelkipásztor*, 1954/10. 440–445. o.
- Payr Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. 1. köt. Sopron, 1924. 932 o.
- [id.] Pröhle Károly: Emlékirat a magyar evangélikus lelkészképzés reformja tárgyában. *Evangélikus Élet*, 1939. január 14. 6–10. o.; 1939. január 21. 4–6. o.; 1939. január 28. 7–10. o.; 1939. február 4. 8–9. o.; 1939. február 25. 7–9. o.; 1939. február 18. 10. o. (A február 11-ei elkobzott szám miatt ez a logikai sorrend!)
- [id.] Pröhle Károly: Tanévnyitó istentiszteleti beszéd. Sopron, 1941. szeptember 28. *Evangélikus Élet*, 1941. október 18.

- [ifj.] Pröhle Károly: Az evangélikus teológia és lelkészképzés helye és szerepe a magyar felsőoktatásban. *Lelkipásztor*, 1990/3. 82–84. o.
- Raffay Sándor: A lelkészképzés reformja. *Evangelikus Élet*, 1938. december 3. 4–6. o. [Raffay 1938a]
- Raffay Sándor: A szeminárium előmunkálatai. *Evangelikus Élet*, 1938. december 17. 4–6. o. [Raffay 1938b]
- Reden von Gott in der Welt – Der missionarische Auftrag der Kirche an der Schwelle zum 3. Jahrtausend. Kundgebung der Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland auf ihrer 4. Tagung zum Schwerpunktthema.* Leipzig, 11. November 1999. EKD-Texte 68, 2001.
- Reuss, András: Das Studium der Theologie im Spannungsfeld von Wissenschaft und Kirche. Herausforderungen, Grenzen und Chancen der theologischen Ausbildung in der Evang.-Luth. Kirche in Ungarn nach der politischen Wende von 1989. In: *Kirche in der Schule Luthers. Festschrift für D. Joachim Heubach.* Hrsg. v. Bengt Hägglund – Gerhard Müller. Martin-Luther Verlag, Erlangen, 1995. 389–397. o.
- Schwarzwäller, Klaus: Nur noch hantieren und reproduzieren? Kritik der Grundsätze zur theologischen Ausbildung. *Lutherische Monatshefte*, 1990/1. 29–34. o.
- Seitz, Manfred: Das Leben des Herrn in den Diensten der Gemeinde. Theologische Erwägungen zur Personalplanung in der Kirche. In Seitz, Manfred: *Erneuerung der Gemeinde.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991. 9–28. o.
- Sipos Lajos: Az új tanárképzési rendszer buktatói. Kik készítik fel a következő generációt a harmadik évezredre? *Magyar Nemzet*, 1998. július 27.
- Spener Jakob Fülöp: *Pia Desideria. Istenfélő kívánságok. Egy ébredés gyökerei.* Primo Kiadó, 1993.
- Szabó Lajos: *Alapozó ismeretek a gyakorlati teológiában.* Luther Kiadó, Budapest, 2004. 88. o.
- Timm, Hermann: Hermeneutik des Weltgeistes. *Akademische Theologie ist mehr als Pfarrerausbildung. Evangelische Kommentare*, 1997/5. 294–295. o.
- Túróczy Zoltán: *Az első papszentelési beszéd.* (1940. augusztus 20–23-án tartott lelkészszovizáció előadásai Máté 9,35–11,1 alapján.) Győr, é. n.
- Urbán Ernő: Magyar teológiát! *Lelkipásztor*, 1940–41/4. 167–171. o.
- Veöreös Imre: A Lelkésznevelő Intézet életéből. *Lelkipásztor*, 1951/12. 527–531. o.
- Zerfass, Rolf: *Menschliche Seelsorge. Für eine Spiritualität von Priestern und Laien im Gemeindedienst.* 4te Aufl. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1988. 174. o.